

Geoinovace

Nerovný vývoj světa a rozvojová teorie

Alice Navrátilová

zdroj: <https://en.wikipedia.org/wiki/User:Shw01f>

evropský
sociální
fond v ČR

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

**Nerovný
vývoj světa
a rozvojová teorie**

muni
PRESS

Alice Navrátilová

Nerovný vývoj světa a rozvojová teorie

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA MU

Masarykova univerzita
Brno 2013

Publikace vznikla v rámci projektu OP VK „Inovace výuky geografických studijních oborů“ (reg. č.: CZ.1.07/2.2.00/15.0222), který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Recenzovali:

RNDr. Tomáš Hoch, Ph.D.

PhDr. Monika Metyková, Ph.D.

Autorka děkuje recenzentům za cenné připomínky.

Kniha je šířena pod licencí

CC BY-NC-ND 4.0 Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0

© 2013 Alice Navrátilová

© 2013 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9573-1 (online: pdf)

ISBN 978-80-210-6675-5 (vázaná vazba)

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-6675-2013

Obsah

Úvod	9
1. Kategorie rozvoje	12
1.1. Přehled termínů	14
1.2. Pokrok a rozvoj	16
1.3. Západní moderna	17
1.4. Různá chápání rozvoje	21
1.4.1. Rozvoj jako cílené jednání (rozvoj s velkým R)	23
1.4.2. Politický projekt rozvoje	23
1.5. Rozvojová teorie	28
1.6. Trendy v rozvojové teorii	31
1.7. Klasifikace rozvojové teorie	33
2. Problematika nerovností a metodologie	36
2.1. Koncept chudoby	38
2.2. Klasifikace světového systému	41
2.2.1. Klasifikace podle příjmu/Per Capita	41
2.2.2. Klasifikace založená na vzorcích obchodu	44
2.2.3. Klasifikace založené na indikátorech kvality života	45
3. Modernizační škola	48
3.2. Hlavní teze a periodizace modernizační školy	49
3.3. Lineární modely růstu	53
3.4. Modernizační škola a role kultury	55
3.5. Exkurs: institucionalizace rozvojových studií a expertní vědění	59
3.5.1. Antropologie a institucionalizace rozvojových studií	60
4. Historická dynamika nerovností a škola závislosti	64
4.1. Definice a periodizace kolonialismu	65
4.1.1. Případová studie: Baranův kolonialismus v Indii	69
4.2. Hlavní teze školy závislosti	72
4.2.1. Strukturalistická verze školy závislosti	72
4.2.2. Neomarxistická verze školy závislosti	75
4.3. Teorie světového systému	80

5. Washingtonský a post-washingtonský konsensus, a alternativy k neoliberální doktríně	82
5.1. Neoliberalismus	84
5.2. Programy strukturálního přizpůsobení	89
5.3. Světová banka	93
5.4. Rozvoj jako antipolitická mašinérie	95
6. Přístup základních potřeb, lidsko-právní přístup občanská společnost a alternativní rozvoj	98
6.1. Zaměřeno na člověka: přístup základních potřeb	99
6.2. Rozvojové cíle tisíciletí	104
6.3. Lidská práva a lidsko-právní přístupy	110
6.4. Sociální zabezpečení pro marginalizované	115
7. Alternativní rozvoj, role občanského sektoru a globální občanská společnost	118
7.1. Kategorie občanské společnosti	120
7.2. Neziskový sektor v rozvoji	122
7.3. Participativní přístupy v rozvoji	130
7.4. Moc a participativní přístupy	133
7.5. Alternativní rozvoj	140
8. Rozvoj a postmoderní obrat	142
8.1. Postrozvoj (postdevelopment)	143
8.2. Strukturalismus a poststrukturalismus	145
8.3. Charakteristika orientalismu	148
8.4. Hlavní argumenty postrozvoje	149
9. Nerovný vývoj světa a globalizace	156
9.2. Debaty o „Globálních transformacích“	158
9.2.1. Hyperglobalisté	160
9.2.2. Skeptikové	162
9.2.3. Transformační teze	164
9.3. Projekt neoliberální globalizace a alternativní náhledy	165
9.4. Globální nerovnosti	169
10. Závěr	172
Literatura	176

*Věnováno manželovi Mayankovi
a synovi Adityovi*

Úvod

Kniha *Nerovný vývoj světa* a rozvojová teorie je koncipována jako představení základních konceptů, analytických nástrojů a debat, které tematizují problematiku nerovného vývoje světa. Rozvojová teorie je následně konkrétním akademickým věděním, které se konstitovalo v multidisciplinární snaze o porozumění nerovnostem a jejich případnou nápravu, v oblastech, kde jsou nerovnosti považovány za nespravedlivé či neslučitelné s lidskou důstojností.

Současné globalizační procesy jsou ve znamení prohlubujících se nerovností (nikoli však nutně ve znamení nárůstu absolutní chudoby). Dynamika nerovností je v této publikaci nahlížena v historické dimenzi, avšak s důrazem na současné globalizační procesy a jejich dopady na sociální stratifikaci. Kapitoly věnované rozvoji, rozvojové teorii a praxi, potom poukazují na normativní snahy změnit výsledky procesů, kterými jsou současné nerovnosti utvářeny. V rozvojové teorii je kladen důraz na pochopení základních škol a východisek, na kterých jsou založeny politiky nejvýznamnějších mezinárodních organizací, národních vlád i aktivity zástupců občanského sektoru, ať již v podobě neziskových organizací či živelných a velmi vlivných sociálních hnutí.

Rozvojová teorie je představena na základě klasifikace Needervena Pieterse (2001/2010), který rozvojovou teorii člení na šest paradigmat. Následuji toto členění, protože ho považuji nejen za logické, ale také za nejpodrobnější a nejpřesnější v porovnání s ostatními klasifikacemi rozvojové teorie. Pokud se čtenář obeznámí s představovanými paradigmaty, bude se snadno orientovat v ostatní relevantní literatuře (např. Preston (1996), Brohman (1995) a další), neboť kategorie jiných autorů jsou kumulací představovaných paradigmat. Opačný proces by byl pro čtenáře složitější.

Celkově je rozvojová teorie ukotvena v konceptu modernity a širších sociálně vědních proudech 19. a 20. stol. Otázka kolonialismu a „determinovanosti“ zaostalosti poukazuje na neslábnoucí vliv levicového myšlení zejména u latinskoamerických myslitelů. Kniha se také věnuje novějším významným impulsům, zejména vlivu poststrukturalismu, a to na kolonialismus, rozvoj a rozvojovou teorii. Poststrukturalistický náhled na kolonialismus přinesl nové vhledy pro konceptualizaci a pochopení postkoloniálních prostorů a přispěl také k mobilizaci sociálních hnutí. Zásadní důsledky pro rozvíjející se země měl nástup neoliberalismu a politiky aplikované na základě této doktríny – *Programy strukturálního přizpůsobení*. Fungování breton-woodských institucí je představeno optikou antropologie institucí, tj. se zohledněním kritik, kterým jsou tyto instituce vystaveny. Kritiky přístupů aplikování rozvoje

„shora“, tj. jako politiky koncipované experty a implementované administrativami, vedly ke vzniku přístupů zaměřených na člověka, jehož první vlnou byl *přístup základních potřeb*. V souvislosti s *bottom-up* přístupy dochází k výraznému zapojování občanské společnosti, jak do koncipování politik, tak do poskytování služeb marginalizovanému obyvatelstvu. Rozvojové snahy jsou od minulého desetiletí zářmovány v iniciativě OSN – *Rozvojových cílech tisíciletí* a mají silný vliv na formování politik různých typů aktérů, proto je jim věnována samostatná kapitola.

Není pochyb o tom, že současný rozvoj je realizován v kontextu *neoliberálního nastavení globální institucionální architektury*. Neoliberální přístupy mají zásadní dopady na rozvojové aktivity, a proto jsou také předmětem politicko-institucionálních snah zaměřených na odstranění této nadvlády a vytvoření alternativní modelů správy (škola závislosti, postrozvoj), či snaha o vytvoření robustnější sociální ochrany (paradigma lidského rozvoje) s důrazem na mnohadimenzionální rozkvět lidské osobnosti, jako např. lidskoprávní přístupy. Alternativní přístupy, které se snaží realizovat mainstreamové rozvojové cíle jinými prostředky (zejména ve snahách neziskových organizací) se tak v důsledku svých aktivit nacházejí v paradoxní situaci: snaží se změnit či zmírnit dopady politik a praktik, které shledávají nedostatečné či škodlivé (důvod vzniku a mise neziskové organizace), ale paradoxně tak přispívají k setrvávání a fungování tohoto systému. Vratkost tohoto postavení neuniká více reflexivním neziskovým organizacím (cf. Bebbington¹ (2008)).

V knize je systematicky kladen důraz na propojení rozvojové teorie s konkrétními příklady ilustrujícími jednotlivé politiky a jejich dopady. Přestože je kniha určena českému čtenáři, nepojednává specificky o českém prostředí, neboť tématu české rozvojové pomoci a spolupráce jsou věnovány zvláštní publikace a články. Naopak, publikací představující českému čtenáři jednotlivé proudy rozvojového myšlení je komparativně méně (výjimkou je např. Úvod do regionálního rozvoje, Blažek, Uhlíř, 2011²). Oproti této práci je předkládaná kniha psána z více kritické pozice, čerpající z antropologických a post-strukturalistických náhledů ohledně spojení moci a vědění. V této práci je také věnována větší pozornost *globální organizační architektuře* a její roli v rozvojových aktivitách. Dalším rozdílem oproti zmiňované publikaci je potom úzké zaměření předkládané publikace na teorie, se kterými pracují rozvojová studia.

¹ BEBBINGTON et al. (eds). (2008): *Can NGOs Make a Difference? The Challenge of Development Alternative*, London: Zed Books

² BLAŽEK, J.; UHLÍŘ, D. (2011): *Teorie regionálního rozvoje*, Praha: Karolinum.

Současné nerovnosti otevírají vnímavému čtenáři značný prostor pro aktivity naměřované na akademickou reflexi či na zlepšení stávající situace. Předpokladem informovaného přístupu je seznámení se s alespoň základními koncepty a teoretickými přístupy, které předchozí generace realizovaly v jejich snaze zlepšit situaci marginalizovaného obyvatelstva. Přáním autorky je, aby byla tato cesta obohacující.

1.

Kategorie rozvoje

Cílem této kapitoly je:

- objasnit různá chápání rozvoje
- vysvětlit roli, jakou hraje koncept plánování v rozvojových aktivitách
- představit povahu a hlavní paradigmatata rozvojové teorie
- představit klasifikace rozvojové teorie
- načrtnout trendy v rozvojové teorii

V této kapitole jsou představeny základní významy rozvoje vytvořené v kontextu jednotlivých paradigmat. Různé významy a chápání rozvoje se konstituovaly v určitém sociálně-historickém kontextu. Klíčovou kategorií pro pochopení jednotlivých definic rozvoje je *kategorie pokroku*. Kategorie pokroku a sociální změny jsou základem *rozvojových teorií*, které je možné definovat jako *systematickou akademickou snahu identifikovat klíčové faktory, které jsou nezbytné pro směřování k cíli zvanému rozvoj, který je jednotlivými aktéry definován rozdílně*.

Pokrok a rozvoj se konstituovaly v určitém historickém a geografickém kontextu, kterým je *Západní moderna*. Modernita vynalezla plánování, disciplinaci a předvídatelnost jako způsoby zvládnání chaosu. Tento rys prostupuje i rozvojovým myšlením a praktikami. Moderna je tak přítomna v konceptuálním aparátu rozvojových studií a také v reziduech etnocentrismu, které nalezneme v rozvojovém myšlení i v rozvojových praktikách. Z tohoto důvodu je v následující části věnována podrobná pozornost Západní moderně a praktikám, které tato moderna vytvořila.

Ve druhé části jsou představena různá chápání rozvoje. Jelikož má rozvoj v sociálně vědním slovníku mnoho zastřešujících významů, jsou analyzována jednotlivá chápání rozvoje: od dlouhodobých *transformačních procesů (rozvoj blízký vývoji)*, přes rozvojové snažení (Rozvoj), až po dominantní kritiku této dominantní praxe Západu (kritika z pozic postrozvoje, které je věnována samostatná kapitola).

Třetí část kapitoly je věnována *rozvojové teorii*, tj. jako cílenému *snažení vedoucích k navození sociální změny*. V této části je představena klasifikace základních rozvojových paradigmat (podle Nederveena Pieterse (2001)), kterými jsou: *modernizační škola, škola závislosti, lidský rozvoj, neoliberalismus, alternativní rozvoj a post-rozvoj*. Podrobnému představení jednotlivých paradigmat je věnována většina textu knihy.

Čtvrtá část obsahuje reflexi povahy rozvojové teorie, tedy část metateoretickou (*tj. teorie o teorii, její konstituování a jednotlivé prvky*). Proč je metateoretická reflexe tvorby a fungování rozvojové teorie důležitá? Od 80. let je údajně rozvojová teorie v (permanentní) krizi. Přemýšlení o rozvojové teorii je tedy nezbytným předpokladem pro analýzu explanačních (vysvětlujících) možností rozvojové teorie, ale také jejich limitů. Proto metareflexe rozvojové teorie pomáhá nastavit *realistická očekávání* ohledně *možností rozvojové teorie* a tím překonat tuto ať již skutečnou, nebo hypochondrickou krizi.

1.1. PŘEHLED ROZVOJOVÝCH TERMÍNŮ

V současném rozvojovém diskursu se objevuje značné množství termínů, jako je zaostalost, lidskoprávní přístupy, participace, či industrializace. Orientace v těchto základních termínech může být nesnadná a časově náročná, proto jsou v následujícím krátkém přehledu uvedeny klíčové termíny, se kterými pracují jednotlivá paradigma. Tento přehled by měl usnadnit orientaci v následujícím textu publikace. Jednotlivé termíny přiřazené k paradigmátům jsou seřazeny v posloupnosti, jak jsou představeny v publikaci.

Modernizační škola rozumí konceptem rozvoje *ekonomický růst*, kterého má být dosaženo *industrializací* na úkor postupného útlumu zemědělství. Politiky jsou koncipovány na národní a nadnárodní úrovni, tedy skrze přístupy „shora“, tj. *top-down přístupy*. Modernizační škola je *etnocentrická* a nahlíží na kulturu tradičních společností jako na překážku úspěšné *modernizace*. Rozvoj v modernizační škole znamená *westernizaci* a modernizace má překonat překážky, které tradiční kultura v rozvíjejících se zemích (RZ) nastavuje.

Škola závislosti spatřuje v rozvoji prohlubování zaostávání³ (*underdevelopment*), kdy je zapojení RZ do *mezinárodní dělby práce* příčinou jejich stagnace nebo zhoršující se situace. Pro školu závislosti, nahlížející na RZ v kontextu jejich role ve světovém systému, je klíčovou proměnnou mocensky a historicky konstituovaná dělba práce, která jim v globální produkci vnucuje roli dodavatele surovin a levné pracovní síly. K dosažení pokroku musí RZ zpřetrhat kontakty s rozvinutými zeměmi a soustředit se na budování domácí průmyslové základny skrze *industrializaci nahrazující dovoz (import substituted industrialization)*.

V *paradigmatu lidského rozvoje* stojí v centru pozornosti člověk (*people-centered approaches*) a naplňování jeho základních potřeb (*basic needs approach*). Cílem rozvoje je *rozšiřování voleb člověka* a odstraňování *nesvobod*⁴ (Sen, 1999), které člověku brání ve vedení důstojného života. Současnou iniciativou paradigmatu lidského rozvoje jsou *Rozvojové cíle tisíciletí*. V posledních desetiletích se v rámci tohoto paradigmatu prosazuje *přístup lidských práv* (právo je používáno jako přímý nástroj sociální změny skrze soudní litigace) a *lidskoprávní přístupy*, kde je právo používáno přímo i nepřímo ke změně příčin marginalizace lidí a replikování či prohlubování nerovností.

Neoliberální paradigma požaduje redukci *role státu*, neboť podle neoliberální doktríny jsou státní zásahy hlavní příčinou selhávání nastartování či pokračování ekonomického růstu společnosti. V neoliberálním náhledu prosakují pozitivní výsledky ekono-

³ FRANK, A. G. (1969): *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press.

⁴ SEN, A. (1999): *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press.

mického růstu automaticky do celé společnosti (*trickle-down effect*). *Minimální stát* má vytvářet podmínky pro iniciativu lidí, aby si pomohli z marginalizované situace sami (např. mikrokredity). Omezení role státu má být vyváženo rozkvětem *občanského sektoru*, který na sebe bere role, ze kterých se stát vyvázal. Redukování role státu bylo v RZ realizováno skrze *Programy strukturálního přizpůsobení* jako součást politik *Washingtonského konsensu*, představující politiky tržního *fundamentalismu*. Nová fáze těchto politik, označovaná jako „*post-washingtonský zmatek*“ (Rodrick, 2006), *přiznala pochybení způsobená úzkou interpretací neoliberalismu v Programech strukturálního přizpůsobení* a začala bez výjimky uznávat zásadní roli institucí ve fungování tržní ekonomiky a důraz na kvalitu vládnutí a správy (*good governance*). Neoliberalismus přinesl změny ve globální správě (*global governance*), které se projevují zejména v nárůstu nových typů partnerství mezi státním a soukromým sektorem, v tzv. *private-public partnerships (PPP)*. Vedle PPP dochází k nárůstu *filantro-kapitalismu*⁵ (Morvaridi, 2012), což jsou aktivity financované privátními osobami. V kontextu dopadů, které aktivity nadnárodních společností způsobují v RZ, dochází ze strany těchto společností k dobrovolné *seberegulaci*, tj. k ustavení sebemonitorujících mechanismů, které mají přispět k vymizení negativních dopadů aktivit nadnárodních korporací a přispění rozkvětu komunit, ve kterých korporace vyvíjejí aktivity.

Alternativní paradigma je zaměřeno na dosažení cílů hlavního proudu rozvoje skrze *občanský sektor*. V *alternativním paradigmatu* je kladen důraz na způsob realizování rozvojových programů, které mají být uskutečňovány skrze *participativní přístupy*, tj. *bottom-up přístupy*. V alternativním paradigmatu je role občanského sektoru spatřována nejenom v poskytování služeb, ale také ve spoluovlivňování *podoby rozvojových politik*, čehož má být dosaženo skrze mobilizaci v sociálních hnutí a neziskových organizací.

Postrozvojové paradigma je výsledkem aplikací *poststrukturalistických metod* na problematiku rozvoje. Aplikování poststrukturalistických metod na zkoumání kolonialismu a rozvoje vedlo ke vzniku nových oblastí výzkumu, jako jsou *postkoloniální studia* či *orientalismus*. V kontextu rozvoje vedla aplikace poststrukturalistických metod k vytvoření postrozvojového přístupu, který je ve znamení dekonstrukce rozvoje a jeho *odmítnutí*, a to na základě samotných cílů, o které rozvoj usiluje. V postrozvojové interpretaci znamená rozvoj ničení kulturní diverzity, tradičních způsobů života a enviromentální degradaci skrze *westernizaci*, kterou nahlíží jako nežádoucí (Rahnema, 1997).

⁵ MORVARIDI, B. (2012): *Capitalist Philanthropy and Hegemonic Partnership, Third World Quarterly, Vol. 33, No. 7. pp. 1191–1210.*

1.2. POKROK A ROZVOJ

První část kapitoly je věnována analýze kategorií pokroku a rozvoje⁶. Pokrok a rozvoj, chápané jako zlepšení životních podmínek obyvatelstva, jsou pevně zapuštěny v imaginaci moderního sociálního myšlení. Konceptuální aparát, se kterým rozvoje teorie pracuje, se začal rozvíjet v sociálních vědách v 19. stol. Genealogii kategorie pokroku za použití Foucaultova přístupu rozpracovali Cowen a Shenton v *Doktrínách rozvoje* (1996), kde odhalují zrod rozvoje a jeho chápání v myšlení významných sociálních vědců (Comte, Marx, List, Schumpeter). Odhalení destruktivních dimenzí rozvoje⁷ znamenalo začátek moderní snahy o kontrolovaný rozvoj. Na základě případových studií Keni, Kanady a Austrálie, poukazují Cowen a Shenton (1996) na „vynález rozvoje“ v těchto různých společnostech⁸.

Genealogické zkoumání, genealogie:

Filozofický přístup, který se snaží zpochybnit dominantní narace o utváření určitého konceptu či ideje tím, že poukazuje na nejednoznačnost, diskontinuitu či nahodilost v jejich vynoření. Dominantní narativy jsou podkopávány (subverze) skrze alternativní narace, které poukazují na propojení dominantních narácí s mocí. Nietzschev pojem genealogie rozpracoval a zpopularizoval v 2. pol. 20. stol. v sociálně-vědním diskursu Michel Foucault, který pod metodu tohoto zkoumání popisuje: „*A nebylo by možné objevit mezi těmito pojmy nějaký systém výskytu, který by se vůbec nezakládal na logické systematickosti. Namísto snahy zasazovat pojmy zpět do nějaké virtuální deduktivní stavby by bylo spíše třeba popsat organizaci pole výpovědí, ve kterém se tyto výpovědi objevují a obíhají.*“

(Foucault, 2002, s. 88–89).

Genealogické zkoumání odpovídá také na otázku, proč existuje tolik tematizací a definic rozvoje a poukazuje skutečnost, že *neexistuje jedna definice rozvoje*, na které by se shodli všichni aktéři rozvoje (tj. politici, aktivisté, administrátoři, vědci).

⁶ Části kapitol 1, 3, 6 a 8 jsou přepracovaným a rozšířeným textem disertační práce předložené na Fakultě sociálních studií MU Brno.

⁷ Podle Chari a Corbridge, (2008, s. 47) je jedním z nejdůležitějších argumentů knihy *Doktríny rozvoje* (1996) odhalení, že moderní doktrína rozvoje je založena na převrácení řádu pozitivních a negativních dimezní rozvoje.

⁸ COWEN, M. P.; SHENTON, R. W. (1996): *Doctrines of Development, London and New York: Routledge.*

Z mnoha definicí rozvoje musí nutně vyplývat také množství různých teorií, které mají nalézt cestu k dosažení žádoucího stavu – rozvoje. Četnost teorií je navíc umocněna faktem, že ke stejnému cíli je možné dojít různými způsoby (Cowen, Shenton; 1996: 2). Například paradigma *alternativního rozvoje* nezpochybňuje samotné mainstreamové cíle rozvoje, avšak chce cíle hlavního proudu dosáhnout jinými způsoby, tj. skrze aktivity neziskového sektoru. *Četnost definicí rozvoje tak má za následek různé paradigmatické přístupy k rozvoji.*

Tyto rané konceptualizace jsou vedeny všudy přítomným strachem a obavou z narušení sociálního smíru revolucemi, které představovaly narušení řádu. Myšlenka pokroku a rozvoje, doprovázená zlepšením životních podmínek, měla představovat pacifikující nástroj, který zabrání vypuknutí dalších revolucí¹¹ (Cowen, Shenton; 1996: s. 25–32). V následujícím textu je představen koncept moderny samotné.

1.3. ZÁPADNÍ MODERNITA¹²

Koncept západní modernity je pro pochopení pozic jednotlivých paradigmat klíčový. Např. škola modernizační chápe rozvoj jako rozšiřování projektu modernity na země třetího světa. Naopak škola závislosti vidí ve stejných procesech příčiny zaostalosti. Koncept modernity je představen skrze Hallova¹³ (2005) charakteristiku „osvícenského paradigmatu¹⁴“ (2005, s. 23). Hall uvádí charakteristiky modernity:

- 1) *Rozum a racionalita*, jako způsoby organizování vědění, nadřazené jiným principům získávání vědění. (Hall, 2005, s. 23). Z různých typů racionality převládá racionalita instrumentální, která umožňuje hodnotit různé varianty vzhledem k jednomu kritériu, kritériu efektivity dosažení cíle. Například v prvních desetiletích realizace rozvoiových aktivit byl úspěch hodnocen vzhledem k dosaženému

¹¹ *Procesy imanentní pro vytváření moderní doby, zejména procesy spojené s kapitalismem, byly v 19. stol. považovány za nebezpečné, destabilizující a ohrožující společenský řád, což se projevovalo v časté incidenci revolucí. Např. francouzští saint simonovci či pozitivisté byli znepokojeni důsledky industriálního růstu a obávali se nárůstu neproduktivní populace či vzrůstu kriminality. Z těchto důvodů bylo nutné tyto procesy usměrňovat pomocí intencionálních politik rozvoje (Chari, Corbridge; 2008: 47–48)*

¹² *Podkapitola západní modernita je přepracovanou verzí z NAVRÁTILOVÁ, A. (2008): The Project of Modernity, in: DANĚK, P. A. NAVRÁTILOVÁ, M. HILDEBRANDOVÁ a R. STOJANOV. Approaching the Other: The Four Projects of Western Domination. Olomouc: Palacký University.*

¹³ HALL, S. (et al.). (2005): *Modernity: an introduction to modern societies*, Oxford: The Open University.

¹⁴ *Proud osvícenského myšlení považuje za paradigma, tj. koherentní tradici a s ní spojené strukturující náhledy, které paradigma utváří, neboť se jedná o „pevně propojený svazek, i když jeho části mohou být vzájemně nekompatibilní“ (ibid.).*

ekonomickému růstu, měřeným pomocí indikátoru HDP. Instrumentální racionalita redukuje jiná hlediska hodnocení, jako například zánik kultur, enviromentální degradaci nebo multidimenzionální dopady na kvalitu života cílové populace.

- 2) V západní moderně je důraz kladen na vědecké poznání, které je získáváno skrze *empirismus, zaručující ověřitelnost získaného poznání*. V rozvojovém myšlení např. empirismus vedl např. ke konstruování modelů ekonomického růstu, které byly extrahovány na základě zkušenosti industrializace v současném rozvinutém světě.
- 3) *Hnací silou* mašinérie projektu modernizace je věda, neboť představuje „klíčový aspektu expanze lidského vědění“, spolu se zrodem „sociálních věd, institucionálních a disciplinárních struktur, které krystalizovaly roli vědecké komunity v produkci vědění“ (Bilgin, Morton; 2002: 56). Na západní vědu jako motor krize poukazují i feministické hlasy rozvoje (cf. Shiva, 1988, pozn.16), kdy Braidotti (1994, s.10) zdůrazňuje roli vědy jako „*totalizující kontroly nad realitou*“. Věda se svými nároky na objektivní pravdu ovlivňuje myšlení a jednání v moderní společnosti (1994, s. 9).

Aktivita:

Přečtěte si úryvek z Polanyiovy *Velké transformace v Rozvojové čítance*: POLANYI, K., 2008. Freedom in a Complex Society. In: CHARI, S. a S. CORBRIDGE, (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.

- 4) Vědou produkované vědění si činí *univerzalistické nároky*, tj. možnost aplikace tohoto vědění napříč společnostmi, neboť vědecké poznání má univerzální platnost. Rané sociální vědy považovaly za ideál vědy fyziku, matematiku a biologii, přičemž úkolem sociálních věd bylo objevovat zákonitosti, podle kterých společnost funguje. Sociální vědci se tak snažily o odhalení univerzálních zákonů, např. po vzoru zákona gravitace, které by nejenom osvětlily, ale zároveň umožnily předpovědět budoucí vývoj. Příkladem univerzalistického nároku v rozvoji jsou např. marxismem inspirované teze zejména starší školy závislosti, či např. dílo Rostowovo a jeho stádia ekonomického růstu¹⁵.
- 5) Centrální kategorií pro pochopení rozvoje je kategorie *pokroku*, který ruší nehybnost a strnulost tradičních společností. Pokrok znamená víru v to, že je možné

¹⁵ Rostow (1960) tvrdí, že jednotlivé společnosti je možné seřadit podle jejich ekonomické dimenze, srovnat a následně klasifikovat: „Je možné identifikovat všechny společnosti, podle jejich ekonomické dimenze, jako náležící do jedné z pěti kategorií: tradiční společnosti, společnosti s podmínkami pro ekonomický růst, společnosti ve fázi nastartování růstu, společnosti na cestě ke zralosti a společnosti masové spotřeby (1960, s. 4).“

podmínky, ve kterých lidé žijí, zlepšit skrze aplikaci vědeckého poznání¹⁶. Z hlediska rozvoje je důležité zdůraznit, že na myšlenke ekonomického růstu není nic univerzálního ani nezbytného. Kuznets poukazuje na fakt, že z hlediska historického vývoje není ekonomický růst samozřejmý, neboť: „Ve skutečnosti není daleko od pravdy tvrdit, že moderní ekonomický růst byl zrozen po industriální revoluci v Británii“ (Kuznets podle Ray¹⁷, 2007:48).

- 6) *Jelikož je rozvoj úzce spojen s moderními západními kategoriemi, hraje důležitou roli individualismus, podle kterého je jedinec výchozím bodem veškerého poznání a jednání a individuální rozum nemůže být podřízen vyšší autoritě* (Hall, 2000, s. 22). Kategorie individualismu znamená aplikaci rozdílného kulturního referenčního rámce na rozvíjející se země, neboť v kolektivistických kulturách může být naplňování potřeb jednotlivce podřízeno potřebám rodiny, komunity či kmene. Například v lidskoprávních přístupech jsou takové imperativy nepřijatelné. Konkrétně ženská obřízka je z hlediska lidskoprávních přístupů zásahem do individuálních voleb člověka, neboť znamená podřízení jedince přáním rodiny či komunity. Analogicky jsou odsuzovány vraždy ze cti, kdy jedinec je připraven o základní právo, právo na život jako reakce na „ztrátu cti“ rodiny či komunity.
- 7) Další charakteristikou „ideálního typu“ západní moderny je *tolerance*, která znamená přiznání naprosto základního práva na odlišnost bez odsuzování či hodnocení. Tolerance je přesvědčení, že např. jiná náboženství, rasy nebo civilizace nejsou inherentně podřadné evropskému křesťanství (Hall, 2000, s. 21).
- 8) *Dále je charakteristikou projektu moderny svoboda*, definovaná jako opozice feudálním a náboženským omezením víry, obchodu, komunikace, sociální interakce, sexuality a vlastnictví (*ibid.*).
- 9) Nejen s nástupem lidskoprávních přístupů je zdůrazněn další konstitutivní prvek projektu moderny – *humanita* jako stejnost, společná lidská podstata, kterou lidé sdílejí bez ohledu na příslušnost k rase, náboženství nebo národu, tedy víra v to, že „lidská podstata je všude a vždy stejná¹⁸“ (Hall, 2000, s. 22). Právě tato charakteristika kolidovala s koloniálním nastavením, a proto byla koloniální expanze zaštitěna konceptem poručnictví. Za poslední komponent osvícenského paradigmatu Hall uvádí:

¹⁶ Hall charakterizuje pokrok: „Pokrok, myšlenka, že skrze aplikace empiricky založeného vědění mohou být vytvořeny sociální instituce, které učiní člověka šťastnějším a osvobodí ho od nespravedlnosti a despotismu.“ (Hall, 2000, s. 37). Pro feministickou kritiku vědy cf. např. SHIVA, V. (1988): *Staying alive, Women, Ecology and Survival in India*, London: Zed Books.

¹⁷ RAY, D. (2007): *Development Economics*, Oxford: Oxford University Press.

¹⁸ Tento argument je důležitý pro paradigma lidského rozvoje, zejména pro přístupy lidských práv a lidskoprávní přístupy.

- 10) Sekularismus, tj. ustavení veřejné sféry, která je oproštěná od znaků náboženské příslušnosti. V osvícenském diskursu nabýval sekularismus povahy „antiklerikalismu“ (Hall, 2000, s. 22), stejně jako „potřeba bezpečného vědění, osvobozeného od náboženských ortodoxií“ (*ibid.*). V současné době je koncept sekularismu a otázka veřejné sféry versus právo na projevení vlastní identity předmětem ostrých sporů v Evropě, kdy se problematika deklarování náboženské příslušnosti skrze nošení muslimských šátků či nošení přívěsku s křížem stala předmětem jednání parlamentů i soudů ve Francii, Belgii, Německu či Británii.

Projekt moderny se stal zásadním mentálním nastavením pro praktiky rozvoje. Dalším konstitutivním prvkem projektu rozvoje bylo plánování, které je spojeno s nástupem expertů a expertního vědění. Souvislost mezi plánovacími praktikami 19. stol. a snahami o cílený rozvoj popsal postrozvojový kolumbijský antropolog Arturo Escobar¹⁹. Escobar popisuje nástup expertů, vědění a technik, které umožnily plánování jako centrální aktivitu Rozvoje. Použitím Foucaultových konceptů *normalizace a disciplinování* na makroúrovni, tedy na úrovni národního státu, popisuje Escobar vynoření *socioekonomické a kulturní konfigurace* v novověké Evropě, která je základem pro rozšíření této konfigurace na mimoevropská teritoria (třetí svět). Podle Escobara (1995, s. 63) jsou plánovací techniky a praktiky v centru rozvojového snažení od jeho samotného počátku. Koncept plánování představuje ztělesnění víry, že sociální změna může být řízena, produkována jako výsledek vůle, tj jako výsledek cíleného úsilí (Escobar, 1995, s. 64). Podle Escobara je plánování spojeno s procesy dominance na Západě samotném, tj. se západní modernou odvíjející se od 18. stol. Plánovací techniky, aplikované v poválečném období na Třetí svět, jsou výsledkem akumulace sociálního a ekonomického vědění a jednání na země Třetího světa. Plánování však s sebou nese znaky *historie a kultury*, která plánování vytvořila. Pokud jsou praktiky plánování aplikovány na Třetí svět, nesou s sebou nejen tuto *historickou zátěž*, ale zároveň přispívají k (re)produkci *socioekonomické a kulturní konfigurace*, kterou dnes nazýváme *zaostalost (underdevelopment)* (Escobar, 1995, s. 63).

V následující části je představeno plánování jako způsob zvládnání problémů novověkého města. Stejně praktiky jsou podle Escobara (1995) používány v rozvoji. Podle Escobara je plánování výsledkem následujících zásadních faktorů:

- 1) Prvním z nich je rozvoj *městského plánování* na poč 19. stol, které se vynořilo jako snaha o regulaci nově vznikajících industriálních měst. Zrod městského plánování je spojen s *normalizačními a disciplinačními praktikami*, jako snaha zvládnout nekontrolovatelný nárůst raného industriálního města. *Městské plánování*, spolu

¹⁹ Citováno podle Escobar, 1995. Původně otištěno v *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (SACHS, 1992) pod slovníkovým heslem *Development Planning (Plánování)*.

s vědou o urbanizaci, transformovalo prostorovou a sociální podobu města (Escobar, 1995: 65). Na město začalo být nazíráno jako na objekt, který může být vědecky analyzován a přetvářen (Escobar, 1995: 65).

- 2) Druhým faktorem je plánování je zároveň jako výsledkem *intervence profesionálů a administrátorů* do společnosti ve jménu zvyšování blahobytu obyvatel.
- 3) Třetím faktorem je „vynález“ *moderní ekonomiky* skrze institucionalizaci trhu a formování klasické politické ekonomie (Escobar, 1995, s. 64). Plánování je tak podle Escobara možné skrze rozšíření a institucionalizaci trhu, individualismus, utilitarismus, které jsou v klasické politické ekonomii základními jednotkami a morálními principy. Výsledkem těchto procesů je upevnění nové domény – ekonomiky (Escobar, 1995, s. 66). Escobar používá Polanyiho argument o vykořevení ekonomiky ze společnosti a zdůrazňuje procesy komodifikace práce, spolu s instrumentálním chápáním přírody.

Chudoba, která se vynořila v městských prostorech jako důsledek vykořevení vesnického obyvatelstva, které doprovázelo migraci vesnické populace do měst, tak otevřela pole pro celou škálu *profesionálních intervencí*. Tímto způsobem jsou konstruovány problémy, které vyžadovaly podrobné vědecké znalosti o společnosti a její populaci: o zdraví, vzdělání, hygieně, nezaměstnanosti, které jsou konstruovány sociální problémy vyžadující profesionální intervenci (Escobar, 1995, s. 65). Stát se vynořil jako *ručitel* pokroku, proto cílem vlády byla efektivní správa a *disciplinování* populace²¹.

1.4. RŮZNÁ CHÁPÁNÍ ROZVOJE

V současném sociálně-vědním diskursu se rozvoj používá ve třech významech (Sumner a Tribe (2008):

- a) Rozvoj jako dlouhodobý proces strukturální společenské transformace (rozvoj s malým r; vývoj).
- b) Rozvoj jako krátkodobý či střednědobý výsledek *cíleného jednání* a dosažení žádoucích cílů (rozvoj s velkým R).
- c) Rozvoj jako dominantní diskurs západní modernity (zejména postrozvojové myšlení).

V následujícím textu je načrtnuta definice rozvoje, spolu s vymezení Rozvoje jako cílené aktivity oproti procesům nerovného vývoje.

²¹ *Vědecké plánování „dospělo“ v 20. a 30. letech století minulého, jako výsledek mobilizace národní výroby během 1. světové války, sovětského plánování, školy vědeckého managementu (Taylor, Fayol) a keynesiánských ekonomických politik.*

Definice rozvoje:

Nederveen Pieterse (2001:3) charakterizuje: „Rozvoj můžeme definovat jako organizovanou intervenci do kolektivních záležitostí podle standardů zlepšení. Co představuje zlepšení a jaký druh intervence do sociálního systému je vhodný, se přirozeně mění podle třídy, kulturně-historického kontextu a vztahů moci.“

Sumner a Tribe (2008:11) navrhuji následující vztah mezi těmito pojetími rozvoje, ze kterého je patrné, že jednotlivá členění od sebe nejsou hermeticky oddělená.

Hart (2001) charakterizuje jednotlivá chápání jako geograficky nerovnou, hluboce kontradiktorní sadu procesů, které stojí za *vývojem kapitalismu*, na straně jedné a *Rozvoj*, kterým označuje vynalezení třetího světa a který se *vynořil v kontextu dekolonizace a studené války*, na straně druhé (Hart, 2001, s. 649–658). Naproti tomu Chhotray (2008) poukazuje na propojenost těchto procesů, konkrétně v jejím argumentu na příkladu NGOs, které mohou být nástrojem propojení mezi částečnou, *reformistickou a specifickou alternativou* a více *radikálními systémovými* změnami. NGOs se tak stávají nástrojem propojení technokratických intervencí, jako je např. poskytování služeb, a širší transformací v politických a sociálních vztazích (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008:5).

Příkladem chápání rozvoje jako strukturální změny je Polanyiho *Velká transformace*. Polanyi (1944) popisuje transformaci, která se odehrála v Británii v kontextu nástupu tržní ekonomiky. Polanyi argumentuje, že nástup *tržní ekonomiky* je nerozlučně propojen s *nástupem moderního státu*. Výsledkem tohoto procesu je vznik *tržní společ-*

nosti. Ustavení mocných národních států bylo nezbytné k prosazení změn a nástupu kapitalistické ekonomiky. Tyto změny znamenaly zásadní *narušení sociálního řádu*.

1.4.1 ROZVOJ JAKO CÍLENÉ JEDNÁNÍ (ROZVOJ S VELKÝM R)

Druhým způsobem chápání rozvoje je Rozvoj jako výsledek cílených politik, aplikovaných v zemi Třetího světa. Kategorie třetího světa byla vynalezena po druhé světové válce, kdy autorství je přičítáno Alfredu Sauvyemu.

Alfred Sauvy definuje v článku *Tři světy, jedna planeta*, uveřejněném 14. 8. 1952 v *L'Observateur*, třetí svět jako jednoznačně politickou kategorií. Sauvy ustavil homogenní kategorii třetího světa následovně:

„V současnosti rádi mluvíme o dvou světech, o jejich možné válce, o jejich spolubytí, a příliš často zapomínáme na existenci světa třetího, nejdůležitějšího, prvního ve smyslu chronologickém. Jedná se o celek těch, které ve smyslu OSN nazýváme zeměmi zaostalými.“

1.4.2. POLITICKÝ PROJEKT ROZVOJE

Rozvoj jako cílevědomé napomáhání „vývoji“ v zemích třetího světa se stal v poválečném období západním projektem. Politicky byly snahy odstartovány inauguračním Trumanovým projevem. Úspěch Marshallova plánu směřovaného k západní Evropě vzbudil optimismus ohledně možnosti řízeného rozvoje.

Aktivita:

Přečtěte si článek Klause Doddse (2008): *The Third World, developing countries, the South, poor countries*. In: DESAI, V. a R. B. POTTER. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education.

Otázky:

- Jakým problémům čelí rozvíjející se svět podle Doddse?
- Který kontinent je zejména předmětem zájmu?
- Popište důvody vzniku Hnutí nezúčastněných států (Non Aligned Movement).
- U klasifikací uveďte kritéria, na kterých je klasifikace založena (dimenzionální analýza).
- U jednotlivých klasifikací uveďte jejich výhody a nedostatky.

Hlavním principem poválečných rozvojových aktivit západního světa byla *autoritativní intervence* jako zásah do kolektivního jednání spolu s předpoklady, které tento zásah implicitně (zamlčeně) předpokládá a s cíli, o které usiluje. Preston (1996) charakterizuje v *Rozvojové teorii* autoritativní intervenci jako *zásah do kolektivních záležitostí* (cílové komunity nebo společnosti), a to na základě *domnělé legitimacy*.

Jednání je zaštitěno legitimizačními diskursy, jako je vyšší „vyspělost“ (tj. pokročilost v historickém vývoji), lepší technologie, nadřazené vědecké znalosti či vyšší životní úroveň. Autoritativní intervence je *intencionální*, řízená, a předpokládá směřování k určitému stavu (definovanému jako žádoucí), což předpokládá (domnělou) znalost druhého (jeho očekávanou reakci) (Preston, 1996, s. 159).

V Prestonově definici chybí kulturní a geografická charakteristika společností, ve kterých tato změna probíhá. Hart (2001, s. 60) tedy upřesňuje, že Rozvoj jsou procesy zásahu ve třetím světě, které se vynořily v kontextu dekolonizace a studené války.

Rozvoj s velkým R je užší kategorií než rozvoj jako nerovný vývoj. Bebbington, Hickley a Mitlin (2008) uvádějí, že odlišení rozvoje a Rozvoje napomáhá rozlišování vztahu mezirozvojovou politikou a praxí na straně jedné a procesy nerovného vývoje, který vytváří nerovnosti a exkluzi, stejně jako více příležitostí pro jiné, na straně druhé (Bebington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 5).

Definice autoritativní intervence:

„Intervence do sociálního systému může být chápána jako *záměrné jednání*, jehož cílem je přivodit jistou změnu v souboru okolností, a tímto způsobem docílit preferovaného stavu věcí. Tento přístup má následující konstitutivní aspekty:

- předpoklad, že existuje subjekt, který může být předmětem takové intervence,
- očekávání, že tento subjekt bude reagovat, a to předvídatelným způsobem,
- představa, že intervence bude uskutečněna jednajícím přesným způsobem a podle jasných očekávání; tj. autoritativně a nikoli namátkou či nahodile.“

(podle Preston, 1996, s. 158–159)

Otázka intervence do sociálního systému, navíc systému nacházejícího se ve zcela odlišných kulturních rámcích, není bez kontroverzí. Proto od 80. let vzrůstá v rozvoji význam participativních přístupů, tj. přístupů ve kterých je v různé míře cílová komunita zapojena do projektů. Ani tento přístup není bezproblémový, proto je představení participativních přístupů věnována část kapitoly v kapitole o alternativním paradigmatu.

Nad problematikou intervence či ovlivňování jiných kultur západním světem se po několik desetiletí zamýšlí Norbert-Hodgeová. Autorka *Vzdálených budoucností*

(1991) je lingvistka, která v roce 1975 odjela studovat jazyk do Ladakhu, tzv. „malého Tibetu“ (administrativně v Indii). Jedním z výsledků jejího „zúčastněného pozorování“ je kniha, ve které popisuje „nedotknutelnost“ místního komunitního života.

Poválečná indická vláda se rozhodla oblasti, které obývají kmenové společnosti, izolovat od vlivu moderního života (jsou vyčleněny jako „*tribal communities*“, cf. *Sainath, 1996*). V důsledku tohoto vyčlenění nebyly předmětem rozvojových snah poválečných indických administrativ. V podání Norbert-Hodgeové byli Ladačané v tradiční společnosti šťastní a spokojení, ženy se těšily vysokému statutu v rámci pevných, stabilních, blízkých rodinných vztahů. Během svého pobytu byla svědkem zániku toho tradičního způsobu života jako důsledku zrušení izolace regionu, tj. pronikání vlivu „vnějšího“ světa a dopadů na tuto komunitu.

V interpretaci Norbert-Hodgeové je *pohodlnost a snadnost moderního života vykoupěna proměnou „žebříčku hodnot“* ladackých obyvatel. Namísto přátelství, otevřenosti, sdílení a důvěry nastoupila chamtivost, netolerance, ekologická devastace a nezaměstnanost jako důsledek komodifikace ekonomiky. Čistě rurální komunita se urbanizovala, silnice byly vyasfaltovány a ucpány nadměrným počtem vozů. Sociální harmonie ladackého lidu, nyní žijícího v „bezduchých cementových krabicích, dýchajícího znečištěný vzduch“, byla, podle Norbert-Hodgeové, nenávratně ztracena.

Kritikové Norbert-Hodgeové vznášejí argument, který je platný i pro některé antropologické argumenty. Podle těchto názorů dochází uměle k vytváření idealizovaného komunitního života, což je nejenom *patronizující, ale i nepřesné, neboť tento argument zastírá* krutý geopolitický kontext, ve kterém tyto společnosti existují. Obecně lze konstatovat, že morální a etické dimenze rozvoje patří k nejdůležitějším současných tématům rozvojové problematiky.

Aktivita: Přečtěte si text Davida M. Smitha „Responsibility to distant others“ pp. 129–132, in: DESAI, V.; POTTER, R. B. (2008): *The Companion to Development Studies*, London: Hodder Education.

- Jaký argument předkládá v článku Peter Singer a Stuart Corbridge?
- S jakými praktickými otázkami se potýkáme při „pomoci vzdáleným druhým“?

Z hlediska *obsahu definice* můžeme definice rozvoje členit podle Gaspera²² na historické a ahistorické definice rozvoje na straně jedné a pozitivistické („bezhodnotové“) a evaluativní (hodnotící).

Jelikož text knihy v následujících kapitolách je zaměřen na představení jednotlivých paradigmat, je užitečné poukázat na historickou sled jednotlivých paradigmat. V rozvojových studiích vedle sebe existují různá paradigmata ve stejné době, avšak v určitém období se dostává konkrétní paradigma do popředí.

Specifické historické a ahistorické definice rozvoje (podle Gasper, 2004, s. 32)

DEFINICE ROZVOJE	POZITIVISTICKÉ	EVALUATIVNÍ
AHISTORICKÉ	Např. industrializace, HDP/per capita	Např. zvýšení univerzálně specifikovaných upřednostňovaných schopností
HISTORICKÉ	Nástup a rozšíření západoevropských kulturních hodnot Pokus o rozšíření západního modelu růstu na Jih od 1945	Naplnění stanovených preferencí skupiny X v čase Y (např. Rozvojové cíle tisíciletí).

Při studiu každého z paradigmat je důležité věnovat pozornost typu aktérů, které podporují určitý přístup. Např. na půdě OSN je dominantním *paradigmatem přístup lidského rozvoje, realizovaný v současné době v iniciativě* Rozvojových cílů tisíciletí. Naopak finanční instituce ideově čerpají z neoliberálního paradigmatu, i když se – alespoň na úrovni rétoriky – staví za i Rozvojové cíle tisíciletí. Následující tabulka ukazuje nástup jednotlivých proudů v Rozvoji. Jednotlivé směry vznikly v uvedeném období a významným způsobem promlouvaly do rozvojových politik. Některé směry se nikdy nestaly součástí mainstreamových politik v rozvinutých zemích (např. teorie závislosti), avšak svými alternativními naracemi silně ovlivňovaly politiky dominantní.

Obecně lze shrnout, že po velmi úzkém či jednodimenzionálním chápání rozvoje (ekonomický růst, modernizace, vyvázání se ze světového systému) dochází k rozšiřování jednotlivých významů rozvoje.

Jak uvádí Ufford a Giri²³ (Ufford, Giri, 2003, s. 3) jsou v optimistickém náhledu rozvojové aktivity vedeny „*vizí naděje a optimismu*, jako výraz konstituování *nové odpovědnosti na globální úrovni* po zničující zkušenosti“ světových válek (Ufford, Giri, 2003, s. 3). V této

²² GASPER, D. (2004): *The Ethics of Development, From Economics to Human Development*. Dehli: Vistaar Publications.

interpretaci je výskyt extrémní chudoby nahlížen jako nezasloužený, a pro marginalizované obyvatelstvo znamená omezené možnosti vymanit se z této situace (Gasper, 2004, s. 1).

Jak představuje tabulka, první snahy o cílené rozvojové politiky spadají již do koloniálního období, kdy byly vedeny *doktrínou poručnictví* (podle Esteva, 1992), ve které jsou rozvíjející se země nahlíženy jako „nedospělé“, a proto potřebují vedení ze strany koloniálních mocností. Až tyto země „dospějí“ do stádia, kdy se budou moci spravovat samy, potom dojde k ukončení koloniální správy. Mimo ekonomických politik zaměřených na dobývání surovin z koloniálních oblastí, byly snahy směřovány do politik veřejného zdraví, neboť výskyt infekčních chorob znamenal značnou úmrtnost jak vojáků, tak koloniálních administrátorů, což mělo přímé dopady pro koloniální správu. Další uvedené koncepty jsou představeny u jednotlivých paradigmat.

OBDOBÍ	PERSPEKTIVA	VÝZNAM ROZVOJE
1850	koloniální ekonomie	spravování zdrojů, poručnictví
1870	opozdílci (latecomers)	industrializace, dohánění
1940	rozvojová ekonomie	ekonomický růst, industrializace
1950	modernizační teorie	růst, politická a sociální modernizace
1960	teorie závislosti	akumulace, nacionální
1970	alternativní rozvoj	lidský rozkvět
1980	lidský rozvoj	rozvoj kapacit, rozšíření možnost voleb
1980	neoliberalismus	ekonomický růst – strukturální reformy, deregulace, privatizace, liberalizace
1990	postdevelopment	autoritativní inženýrství, rozvoj jako katastrofa

Významy rozvoje v historické perspektivě (Pieterse, 2001:7)

V souladu s rozšiřováním pojmu rozvoje jsou v této tradici pod cíle rozvoje zahrnovány následující oblasti (podle Gasper, 2004, s. 2):

- 1) centrální význam zdraví (konkrétně se to projevuje ve významu, který je např. zdraví věnován v Rozvojových cílech tisíciletí)
- 2) důležitost míru a bezpečnosti (a v současné době značně diskutovaná otázka humanitární intervence);
- 3) nerovné rozdělení nákladů spojených s implementací změn a z toho plynoucí časté zhoršování situace a prohlubování marginalizace zranitelných skupin (žen, dětí, starší generace, nemocných), např. „sociální náklady“ spojené s realizováním Programů strukturálního přizpůsobení (cf paradigma neoliberální);

- 4) důležitost životního prostředí (koncept trvale udržitelného růstu);
- 5) problematika národních hranic a odpovědnost za jejich nastavení (tematizováno ve škole závislosti jako problematika dědictví kolonialismu);
- 6) etické otázky statutu a obsahu rozdílu mezi kulturami (např. jeden z nejzákladnějších sporů o „univerzálnost“ lidských práv, viz paradigma lidského rozvoje)
- 7) důležitost zdrojů a konstituování významů (otázka epistemologická a důležitost osy moc–vědění, které je tématem zejména v post-rozvoji)

Rozšiřování významu Rozvoje (tj. cílených aktivit na zlepšení situace marginalizovaného obyvatelstva) znamená lepší příležitosti pro uplatnění plurality aktérů činných v Rozvoji. Nárůst definic a praktik Rozvoje také znamená zavedení alespoň částečných mechanismů kontroly či usměrňování politik dominantních aktérů. V tomto ohledu jsou např. lidsko-právní přístupy potenciálně mocným nástrojem v ovlivňování politik, které jsou cílené na co největší „blaho“, ale znamenají potlačování potřeb či práv obyvatelstva (např. stavba hydroelektráren v Narmada Valley, které mají přinést zlepšení zavlažování a potenciálně zajistit potravinovou bezpečnost a poskytnout elektřinu, ovšem za cenu přemístění 40 000 obyvatel, viz podrobně paradigma lidského rozvoje). Zejména expanze neziskového sektoru v Rozvoji hraje v tomto ohledu nezastupitelnou roli, neboť ukazuje na negativní dopady politik dominantních aktérů (podrobněji o činnosti neziskového sektoru v paradigmatu alternativním).

1.5. ROZVOJOVÁ TEORIE

Rozvojová teorie je akademickou snahou o identifikování klíčových faktorů, které jsou nezbytné pro rozvoj a identifikováním postupů, jak ke žádoucímu stavu dospět. Obecně se tedy rozvojová teorie snaží jednak *vymezit*, co rozvoj znamená, a následně *odvodit vztahy mezi jednotlivými komponentami rozvoje*. Rozvojové teorie²⁴ byly od svého počátku generovány jako „*velké teorie*“, tj. jako roviny vědění, náležející do oblasti širokých explanačních rámců, které mají univerzální ambice (tj. uplatnitelné napříč RZ). Snaha o generování velké teorie však s sebou nutně nese omezení a závažné epistemologické problémy²⁵.

²³ van Ufford, P. Q.; Giri, A. K. (2003): *A Moral Critique of Development, in Search of Global Responsibilities*. London: Routledge.

²⁴ *Teorii můžeme obecně charakterizovat jako kritiku, revizi a shrnutí dosavadního vědění ve formě obecných tvrzení* (Pieterse, 2001: 2).

²⁵ *Často diskutovanou je otázka míry autonomie rozvojové teorie a její zařazení, tj. otázka disciplinární identity. Jedná se pouze o teorii odvozenou (derivativní), nebo má vlastní statut? Je rozvojová teorie pouhou ideologií a ideovým nástrojem prosazování politické agendy (neomodernizační škola jako nástroj americké expanze, škola závislosti jako legitimizace populistických režimů), a nebo má „hodnotově neutrální“ explanační potenciál? (viz Pieterse,*

Těžiště předkládané knihy je ve vysvětlení jednotlivých rozvojových paradigmat. Každé z paradigmat je představeno v multidimenzíální perspektivě. Jednotlivé dimenze rozvojové teorie explicitně shrnul Nederveen Pieterse (viz rámeček).

Před postmoderním obratem byl v rozvojové teorii zdůrazňován zejména *kontext, metodologie, explanace a budoucnost* – ve smyslu politik, které z teorií vyplývají.

Náhledy postmoderní, v čele s antidevelopmentem, se zaměřují zejména na odkrývání kořenů, *epistemologii, reprezentaci a imaginaci*, tedy dimenze, které pomocí diskursivní analýzy a kulturních studií dekonstruují rozvojový diskurs a poukazují na zamlčené (či záměrně zamlčované) premisy rozvojových teorií (Nederveen Pieterse, 2001, s. 8–9). Z tohoto vysvětlení logicky plyne, že některé dimenze jsou více rozvedeny u určitých paradigmat a méně u jiných.

Dimenze rozvojové teorie podle Nederveena Pieterse (2001, s. 8).

- kontext – historický kontext a politické okolnosti či příčiny vzniku teorie
- vysvětlení– předpoklady ze kterých vycházejí kauzální vztahy
- epistemologie – pravidla toho, co konstituuje vědění
- metodologie – indikátory a výzkumné metody
- reprezentace – vyjádření nebo upřednostnění určitých politických nebo třídních zájmů a kulturní preferencí
- imaginace – představy, konotace, symboly rozvoje, touhy
- budoucnost – politiky, agenda budoucí projekty (Pieterse, 2001, s. 8)

Rozvojové teorie²⁴ byly od svého počátku generovány jako „*velké teorie*“, tj. jako roviny vědění, náležející do oblasti širokých explanačních rámců, které mají univerzální ambice (tj. uplatitelné napříč RZ).

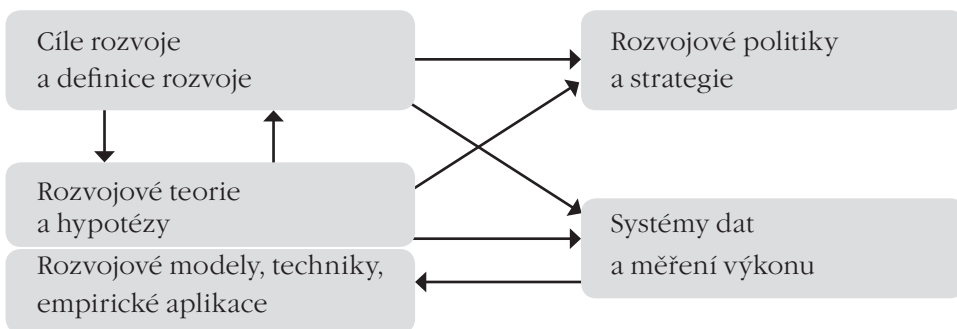
Snaha o generování velké teorie však s sebou nutně nese omezení a závažné epistemologické problémy²⁵. Thoerbecke (2007) v *Evoluci rozvojové doktríny 1950–2005* poukazuje na fakt, že rozvojová doktrína se začala konstituovat až po období dezintegrace koloniálních systémů ve 40. a 50. letech 20. stol. Thorbecke prezentuje pragmatický názor, že ekonomický a sociální rozvoj třetího světa nebyl za kolonialismu myslitelný,

2001, s. 2). O *interdisciplinárním charakteru rozvojových studií a argumentu za fúzi interdisciplinarity směrem k transdisciplinárnímu pojetí rozvojových studií viz např. KOLAWOLE, O. D. (2010): Inter-Disciplinarity, Development Studies and Development Practice, Development in Practice, Vol. 20, No. 2. (Spring, 2010), pp. 227, 239.*

neboť byl v přímém rozporu s jádrem dělby práce, kterou koloniální systém konstitoval. Druhá světová válka tak odstartovala dekolonizaci a s ní spojenou „revoluci vzrůstajících očekávání“ (Thorbecke, 2007, s. 3).

Preston (1996) dále rozvíjí, že po druhé světové válce vedlo několik faktorů k vytvoření *teorie ekonomického růstu*, použitelné pro třetí svět. Nejdůležitějším z těchto faktorů byly mocenské zájmy USA s ambicí stát se vůdčím aktérem poválečného světového uspořádání. Dalším faktorem pak byly zájmy obchodní komunity a jejich snahy udržet si přístup na trhy zemí třetího světa a posledním konstitutivním faktorem bylo převládnutí pojetí národního rozvoje (developmentarismu) jakožto dominantního náhledu nových západních poválečných elit (Preston, 1996, s. 153).

Thorbecke²⁶ představuje vývoj rozvojové teorie po jednotlivých desetiletích. Konkrétně se na *cíle, konceptuální aparát a data*. Tyto prvky jsou spolu přirozeně provázané, jejich vzájemnou závislost Thorbecke ilustruje níže uvedeným schématem.

Obr. Rozvojové doktríny: klíčové vzájemné závislosti podle Thorbecka (2007, s. 4)

Jeho klasifikace popisuje jednotlivé dimenze pro každou z dekad a poukazuje zejména na možnosti či limity jak metodologické, tak empirické. Problematickuje typ dat, která byla sbírána, a tím dostupná k analýze, což zpětně určovalo limity empirické verifikace jednotlivých teoretických přístupů.

Thorbecke (2007) v *Evoluci rozvojové doktríny 1950–2005* poukazuje na fakt, že rozvojová doktrína se začala konstituovat až po období dezintegrace koloniálních systémů ve 40. a 50. letech 20. stol. Thorbecke prezentuje pragmatický názor, že ekonomický a sociální rozvoj třetího světa nebyl za kolonialismu myslitelný, neboť byl v přímém rozporu s jádrem dělby práce, kterou koloniální systém konstitoval.

²⁶ Mavrotasa a Shorrock (2007) (eds.) (2007): *Advancing Development: Core Themes in Global Economics*.

Druhá světová válka tak odstartovala dekolonizaci a s ní spojenou „revoluci vzrůstajících očekávání“ (Thorbecke, 2007, s. 3). Preston (1996) uvádí faktory, které vedly po druhé světové válce k vytvoření *teorie ekonomického růstu*, použitelné pro třetí svět. Nejdůležitějším z těchto faktorů byly mocenské zájmy USA s ambicí stát se vůdčím aktérem poválečného světového uspořádání. Dalším faktorem pak byly zájmy obchodní komunity a jejich snahy udržet si přístup na trhy zemí třetího světa a posledním konstitutivním faktorem bylo převládnutí pojetí národního rozvoje (developmentarismu) jakožto dominantního náhledu nových západních poválečných elit (Preston, 1996, s. 153).

Thorbecke ve svém přehledu shrnuje např. přístupy z let 50. a 60. minulého století. Za cíle politik v 50. letech byl vytyčen *ekonomický růst*, který byl modelován na tzv. *jednosektorových modelech* (tj. model průmyslu s cílem industrializace dané země). Do tohoto období také spadají kořeny přetrvávajících problémů v zemědělství, neboť při následování doporučených politik došlo k *přesunování investic ze zemědělství do průmyslu*, což z dlouhodobého hlediska způsobilo extrémní problémy jak z hlediska potravinové bezpečnosti, tak z hlediska rozvoje venkovských oblastí.

Přínosem Thorbeckovy přehledu je hodnocení jednotlivých přístupů ve světle dat, která měli v dané době akademici a administrátoři pro ověřování hypotéz k dispozici. Poukazuje na to, že spoléhání se na agregované (souhrnné) modely bylo výsledkem nejenom tehdejšího konceptuálního aparátu, ale také dostupných dat, která se v 50. letech skládala téměř výlučně z dostupných dat národního důchodu (Thorbecke, 2007, s. 5–6). (Thorbecke, 2007, s. 7).

Po představení rozdílných způsobů vypořádání se s jednotlivými dimenzemi rozvojové teorie jsou představeny trendy v rozvojové teorii.

1.6. TRENDY V ROZVOJOVÉ TEORII

Rozvojová teorie představuje pole vědění, na kterém se akademici z různých disciplín snaží nabídnout přesvědčivější teorii, proč rozvoj nastává, co mu brání, či proč je jeho realizace nemožná. Míra empirické verifikace těchto teorií nesmírně variuje, od kvantitativních, a ze své podstaty nutně redukcionistických modelů, až po čistě kulturní analýzy, v současném poli rozvojové teorie reprezentované např. postkoloniálními studiiemi či různými variantami teritoriálních studií. Obecně je možné *trendy v rozvojové teorii* rozlišit na dlouhodobé a krátkodobé (Pieterse, 2001, s. 11).

Obecné trendy v rozvojové teorii (podle Pieterse, 2001, s. 12)

makrostruktur	→	orientované na aktéry, instituce
strukturalismu		konstruktivismu
determinismu		interpretativismu
homogenizující, generalizující		diferencující
jednotlivého		pluralistnímu
eurocentrického		polycentrickému

Dlouhodobé představují posun od epistemologií 19. stol., tj. od zdůrazňující struktury, zaměřené na ekonomiku, stát a sociální systém (*ibid.*), k epistemologiím 20. století²⁷. V současné době jsou epistemologické základy rozvojové teorie charakterizovány přístupy interpretativními, ve znamení sociálního konstruktivismu a zohledňující lokální charakteristiky zemí, regionů či komunit, na které jsou zaměřeny.

Pro Pieterse (2001, s. 10) z tohoto mapování rozvojového pole vyplývá několik bodů. Za stěžejní je možné interpretovat zdůraznění limitů generalizace rozvoje, tj. vytvoření obecně platné ahistorické teorie, kterou by bylo možné aplikovat napříč rozmanitým rozvíjejícím se světem. *Rozvoj znamená různé věci pro různé aktéry*, a proto je polem pro mnohaúrovňové vyjednávání a boje mezi jednotlivými aktéry.

Posun od velkých teorií a strukturálních makropřístupů znamená příklon k myšlení, pro které jsou charakteristické rozmanitost a diferenciacie (Pieterse, 2001, s. 11). V návaznosti na výše uvedenou krizi rozvojové teorie je možné identifikovat základní tenze, dilemata rozvojové teorie:

1) *Tenze v agendě: v cílech rozvojových snah*

Jelikož není možné současně sledovat všechny cíle rozvoje, je třeba jednotlivé cíle hierarchizovat. Nezbytnost činit tyto nesnadné volby znamená, že volba priorit je vždy *hodnotově zatížená*. Je důležitější růst a makroekonomická stabilita, což je především náplní ekonomik růstu (*economics of growth*) a ekonomik rozvoje (*development economics*), nebo přístupy zaměřené na člověka (*people-centred approaches*) se svým důrazem na „vzdělání, zdraví, výživu, zaměstnanost, příjmovou distribuci, základní potřeby, redukci chudoby, environmentální aspekty, gender...“ (Emmerij, 2007, s. 37)? V rozmanitosti rozvojové teorie se však objevují

²⁷ *Výsledkem vzájemného inspirativního střetávání jednotlivých disciplín jsou nové přístupy, jako „nová institucionální ekonomie, sociologie ekonomie, sociální ekonomie, rozvoj jako sociální proces a jako veřejné jednání“ (Pieterse, 2001, s. 13).*

i zastánci celkového opuštění projektu rozvoje v proudy zvaném *antidevelopment* a neintervenciálního rozvoje následující autonomní rozvoj (cf. Carmen, 1995).

2) *Tenze v metodologicko-filozofických přístupech*

Povaha klíčových institucí angažujících se v rozvoji je nastavená na univerzalistické vědění, na klasifikování podle západních kritérií. Napětí mezi *nomologickým* a *idiografickým* přístupem, se kterým se potýkaly sociální vědy napříč sociálněvědním polem, vyúsťuje v kontextu rozvoje do otázky *jaký typ vědění má rozvojová teorie generovat?* Po značnou část své historie rozvojová teorie konstruovala svůj objekt vypovídání, tj. třetí svět, jako *homogenní entitu* a tato sociální reprezentace předurčovala vytváření *monologického vědění, univerzálně aplikovatelného* napříč třetím světem. Tato univerzalita se však v kontextu současných epistemologií stává těžko udržitelnou (viz výše Pieterse, 2001).

3) *Spor o úlohu jednotlivých aktérů rozvoje*

Kdo by měl „řídít rozvoj“? Nebo přesněji – má vůbec někdo rozvoj řídit? A pokud ano, jaké jsou vhodné nástroje změny? Četnost aktérů činných v rozvoji právě otevírá tuto otázku. Jaký má být vztah mezi mezinárodními organizacemi, regionálními strukturami, národními vládami, nevládními organizacemi a privátními aktéry? Ideální je přirozeně vztah vzájemné kooperace, ale jak postupovat v případě, když neziskové organizace zastávají opačné názory než národní vláda, např. v otázce *lidských práv* nebo v otázkách *genderu*? Nebo pokud neziskové organizace pocházejí z jiného kulturního okruhu, jak nastavit hranici mezi „vhodným“ a „nevhodným“ ovlivňováním? Nebo jak se zachovat v případě, kdy lokální či národní byrokracie porušuje principy odpovědnosti vůči svým voličům (např. trojaliance v Brazílii; Cardoso, 1977)? Je legitimní nadále spolupracovat s těmito aktéry např. v případě humanitární krize? Bez ohledu na nezbytnost a nepostradatelnost lokálních hnutí a iniciativ zůstává otázkou, zda má sféra občanské společnosti poskytovat celou škálu služeb a úkolů, které s sebou „*rozšíření možností volby*“ (Sen, 1999) přinášejí; ať již jde o zdravotní péči, vzdělání či obranu. Je terciární sektor tím vhodným aktérem pro poskytování a garanci těchto statků a služeb?

1.7. KLASIFIKACE ROZVOJOVÉ TEORIE

V závěru kapitoly jsou shrnuty možné klasifikace rozvojové teorie, z nichž členění následované v této knize je pouze jednou z možných variant. Celkově se klasifikační aktivity v rozvojové teorii začaly objevovat již na sklonku 70. let, v období široce zakoušeného pocitu krize rozvojové teorie. Do té doby byly v rozvoji na jedné straně

teorie modernizační, s předzvěstí nástupu *neomodernizační perspektivy*, a na straně druhé různé varianty školy závislosti (tj. její strukturalistická a neomarxistická větev). V polovině 70. let se podařilo institucionálně zakotvit *přístup základních potřeb*, propagovaný nejdříve ILO a později, v kontextu současného diskursu poměrně překvapivě, také *Světovou bankou*. Zároveň se v tomto období začíná konstituovat vlivná perspektiva *trvale udržitelného rozvoje*. Následující přehled zobrazuje jednotlivá paradigmatata na pomyslné ose typů vědění, které produkují. Nomologické vědění (z řec. *nomos* = zákon) znamená typ vědění s ambicemi na univerzální platnost. V rozvojových studiích to znamená takový typ teorie, který je obecně *aplikovatelný na všechny RZ* bez zohlednění konkrétních podmínek. Naopak idiografické znamená popsání partikulárního příkladu, tj. zohlednění konkrétní specifické historicko-kulturní situace v dané RZ.

Nomologické	←————→	Idiografické
1. Modernizační škola		
2. Škola závislosti (NICs)		
3. Neoklasické		
4. Lidský rozvoj		
5. Alternativní rozvoj		
6. Antidevelopment		

Zdroj: Rozvojová paradigmatata podle Pieterse (2001:153–155).

O jednotlivých paradigmatatech je pojednáno v následujících kapitolách. Zájemci o podrobnější výklad rozvojové teorie najdou inspiraci v rozšiřující četbě:

Rozšiřující četba:

Rozvojová teorie – Standardní učebnicí rozvojové teorie je Prestonova Rozvojová teorie (1996). Předností knihy je zasazení poválečných proudů rozvoje do kontextu sociálněvědních proudů jdoucích až k počátkům sociálních věd. Test se implicitně přiklání k naracím školy závislosti. Často jsou v jiných učebnicích přejímány jeho tabulky a přehledy. Klasifikace jednotlivých proudů rozvojového myšlení není vždy zcela přehledná. PRESTON, P. W., 1996. *Development Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.

Jednou z nejlivnějších knih o rozvojové teorii je PIETERSE, J. N., 2001. *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*. London: SAGE Publications. Argumenty Nederveena Pieterse předpokládají alespoň základní orientaci v současných sociálněvědních teoriích. Klasifikace paradigmat velmi přehledná. Pro magisterskou úroveň studia.

Podrobné vysvětlení vzniku současných proudů rozvojového myšlení nabízí BROHMAN, J., 1996. *Popular Development*. Oxford: Blackwell Publishers. Brohman předkládá poválečné rozvojové teorie, věnuje pozornost celé škále přístupů, včetně regionálního plánování, genderu a rozvoje či přístupu základních potřeb. Kvalitní text poskytující široké pole informací, někdy na úkor přehlednosti.

Stručný, avšak velmi hutný úvod do rozvojové teorie nabízí THORBECKE, E., 2007. The Evolution of the Development Doctrine, 1950–2005. In: MAVROTAS, G. a A. SHORROCKS, eds. *Advancing Development, Core Themes in Global Economics*. Palgrave Macmillan.

Další rozšiřující četba k textu:

Postrozvojovou naraci o zrodu projektu Rozvoje shrnuje RIST, G., 1997. *The History of Development, From Western Origin to Global Faith*. London: Zed Books.

HALL, S. a B. GIEBEN, 1992. *Formations of modernity*. Cambridge: Polity Press.

POLANYI, K., 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.

UFFORD, P. Q. VAN a A. K. GIRI, 2003. *A Moral Critique of Development, in Search of Global Responsibilities*. London: Routledge.

Přehledné pojednání o základních ekonomických proudech a školách poskytuje VOLEJNÍKOVÁ, J., 2005. *Moderní kompendium ekonomických teorií*. Praha: Profess Consulting.

2.

Problematika nerovností a metodologie

Cílem této kapitoly je:

- představit globální nerovnosti
- přiblížit různé konceptualizace chudoby (jednodimenzionální v. multidimenzionální)
- rozlišit typy chudoby (absolutní a relativní)
- poukázat na metodologické problémy spojené s měřením globálních nerovností
- přiblížit různé klasifikace světového systému
- shrnout debatu o globálních nerovnostech

Dříve než se zaměříme na představení jednotlivých rozvojových paradigmat, je cílem této kapitoly přiblížit problematiku globálních nerovností s důrazem na metodologické problémy, které otázky globálních nerovností přináší.

World Development Report²⁸ (2009) poukazuje, že současný svět je charakterizován extrémně nerovným vývojem. Následující příklady ilustrují současné nerovnosti: polovina světové produkce je vyrobena pouze na 1,5% povrchu země; dítě narozené v Zambijské Lusace má poloviční naději na dožití oproti dítěti narozenému v New Yorku; za produktivní život vydělá obyvatel New Yorku 4,5 miliónů \$, zatímco obyvatel venkovských oblastí Zambie vydělá méně než 10 000 \$ (WDR, 2009, s. 1). Nejbohatších 10% americké populace má dohromady vyšší příjem než nejhudší dvě miliardy lidí (Hill, Rapp²⁹, 2009, s. 39).

Otázky globálních ekonomických nerovností a ekonomických procesů, které přispívají k prohlubování nerovností, představují jedno z nejkontroverznějších témat současného sociálně vědního diskursu. Vedle ekonomických nerovností, tj. *nerovností v rozložení příjmů*, existují i neekonomické aspekty nerovností – *naděje na dožití, vzdělání, výživa či příležitosti* (UN, 2005:43).

Extrémní nerovnosti jsou problémem nejenom etickým, ale také pragmatickým³⁰. Nerovnosti jsou příčinnou *nerovných příležitostí*, na čemž trpí celá společnost (popř. globální obec), neboť vzácné zdroje zůstávají nevyužity, zejména v podobě nedostatečné realizace lidského potenciálu jednotlivých občanů. Nerovnosti v přístupu k základním službám se přímo projevují ve zhoršeném zdravotním stavu populace a nižší míře vzdělání. Problémem je i nastavení sociálních služeb, neboť jsou často směřovány ke *středním třídám* a nikoli nejhudšímu segmentu populace. Marginalizované segmenty populace navíc zpravidla žijí v nejhorších podmínkách a jsou disproportionálně vystaveni znečištěnému prostředí a celkově škodlivým životním podmínkám. Omezené prostředky také znamenají sníženou snahu bránit se proti násilí či pronásledování. Tyto socioekonomické podmínky tak vytváření a udržují *bludný kruh chudoby*. Naopak empirická data ukazují, že investice veřejného sektoru, které jsou namířeny na zlepšení rovných příležitostí, vedou ke zlepšení v přístupu ke vzdělání (OSN, 2005, s. 17). Otázka zlepšení poskytování služeb skrze veřejný sektor (tj. *dekomodifikace jistých služeb v rámci univerzálních programů*) je blíže přiblížena v kapitole o lidském paradigmatu.

²⁸ World Development Report (2009): *Reshaping Economic Geography*, Washington: The World Bank.

²⁹ HILL, R. P.; RAPP, J. M. (2009): *Globalization and Poverty: Oxymoron or New Possibilities?* *Journal of Business Ethics*, Vol. 85, Supplement 1, pp. 39–47.

³⁰ World Development Report 2006 *označuje podporu integrace a koheze za klíčové faktory pro rozvoj míru a bezpečnosti. Cílem má být redukování nerovností skrze politiky a programy zaměřené na snižování chudoby a rozšiřování pracovních příležitostí. Jednotlivé zprávy vypracované Světovou bankou jsou volně dostupné na webových stránkách organizace.*

Světový systém je možné klasifikovat podle několika kritérií. Po dlouhou dobu bylo hlavním kritériem *HDP*. Nespokojenost s tímto *jednodimenzionálním ukazatelem* vedla ke konstruování klasifikace založené na složených indexech, jako jsou *indikátory kvality života* či klasifikace podle *vzorců obchodu*.

Kvantitativní data o povaze a rozsahu mezistátních a vnitrostátních nerovností jsou volně dostupná v rozsáhlých databázích různých statistik a indikátorů na veřejných portálech významných institucí³¹ (Světová banka, OSN). Zaslíbená interpretace dat však vyžaduje porozumění logice konstruování indikátoru, což určuje nejenom vypovídací hodnotu indikátoru, ale i jeho omezení. Důraz v této části je proto kladen na pochopení způsobů, jakým jsou indexy vytvářeny.

Jelikož je předmětem této publikace situace marginalizovaného obyvatelstva třetího světa, je nejprve třeba věnovat pozornost konceptuálním nástrojům, které mapují problematiku různých typů deprivací.

2.1. KONCEPT CHUDOBY

Chudoba je v každodenním jazyku chápána jako nedostatek příjmu. Rozvojová literatura však zdůrazňuje *multidimenzionalitu konceptu chudoby*.

Podle zprávy OSN má sociální rozvoj nejméně následující dimenze, na které jsou zaměřovány politiky (OSN, 2005:13):

- Snižování chudoby
- Zaměstnanost
- Sociální integrace

Společně tyto politiky přispívají k snižování nerovností a narovnávání příležitostí.

Equity:

Rovnost příležitostí znamená, že mají všichni stejnou šanci usilovat o zlepšení svých životů a přispívat k rozvoji společnosti. Rozšiřování příležitostí znamená nejenom zlepšování ekonomické situace, ale také v sociální kulturní a politické dimenzi.

Mimo materiální chudobu jsou důležité další dimenze, ve kterých určitý jedinec trpí deprivací. Těmito dimenzemi jsou zejména *zdraví, vzdělání, sociální život, kvalita životního prostředí, duchovní či politická svoboda*. Deprivace v jakékoli z těchto dimenzí potom může být nazývána chudobou. Někteří autoři však napadají tento multidimenzi-

³¹ Přístup do databáze Světové banky na stránkách: <http://data.worldbank.org/>

onální koncept chudoby a domnívají se, že není adekvátním měřením chudoby. Podle těchto autorů představuje příjmová chudoba (tedy nedostatek materiálních prostředků dimenzí) klíčový indikátor (White, 2008:25).

Naopak zastánci multidimenzionálního měření chudoby argumentují, že při argumentaci o volbě konceptualizace chudoby je třeba brát v úvahu i kvalitativní výzkumy, ve kterých sami respondenti z nízkopříjmových kategorií řadí jiné dimenze důležitější než příjem (White, 2008, s. 25). Empirický výzkum v Indii vedl ke zjištění, že blahobyt chudých vzrostl v indikátorech, které považovali chudí lidé za důležité, jako je dostupnost obuvi, či oddělení prostoru pro bydlení a prostorů určených k chování dobytka, přestože empirická data ukazovala na skutečný pokles příjmu domácnosti (Jodha cit. podle White, 2008:25).

Mezistátní nerovnosti:

Podle zprávy OSN 2005 „*The Inequality predicament*“ vypracované Oddělením ekonomických a sociálních záležitostí OSN připadá 80% HDP na miliardu lidí žijící v rozvinutém světě, zbylých 20% HDP je sdíleno 5 miliardami lidí v rozvíjejícím se světě (UN 2005).

Zpráva OSN identifikuje čtyři hlavní oblasti pro snižování nerovností:

- *celosvětové asymetrie*, které vznikají v důsledku globalizačních procesů
- redukování nerovností skrze politiky a programy zaměřené na snižování chudoby
- rozšiřování pracovních příležitostí
- podporování sociální integrace a soudržnosti (UN, 2005).

Při získávání informací o povaze chudoby je důležité používání *participativních přístupů*, které se snaží identifikovat důležité položky pro život deprivované populace.

Aktivita:

Přečtete si případovou studii z WDR 2006 o dopadech nerovností v severoindické vesnici Palanpur v Uttarpradéši, str. 26–27.

Zpráva dostupná: http://wdronline.worldbank.org/worldbank/a/c.html/world_development_report_2006/part_inequity_countries, klikněte na odkaz *pdf of the book* v horní liště menu, WDR 2006 (2005): Equity and Development, Washington: The World Bank.

- Popište vliv kastovního systému na reprodukování nerovností.
- Jaký má vliv gender na konstituování a udržování nerovností?
- Charakterizujte příjmové nerovnosti v dané vesnici.
- Popište stav občanské společnosti v dané vesnici.

Při konceptualizaci chudoby je důležité zdůraznit základní analytický aparát, kterým je rozlišení absolutní a relativní chudoby a existence dočasné či trvalé chudoby (podle White, 2008, s. 25). *Absolutní chudoba* je měřena vzhledem k určitému, pevně stanovenému kritériu. Toto kritérium může být *peněžní povahy* (jak je tomu v *Rozvojových cílech tisíciletí* – příjem méně než 1 dolar/den v paritě kupní síly), nebo jako náklady na obstarání dostatečného množství potravin, nebo či gramotnost jako schopnost napsat své vlastní jméno. *Relativní chudoba* je naopak měřena vzhledem ke standardům společnosti. V rozvíjejících se společnostech představují tyto standardy *koš nezbytností*, který zahrnuje potravu či základní oblečení, zatímco v rozvinutých zemích tento koš zahrnuje další socio-kulturní položky (White, 2008, s. 25). Např. Townsend³³ (1979) definuje relativní chudobu jako stav, kdy „jedinec, rodina nebo skupina nemají prostředky k opatření stravy, zajištění životních podmínek a účasti na aktivitách, které jsou zvykem ve společnosti, kde žijí“ (Townsend, 1979, p. 31).

V kontextu rozvoje třetího světa jsou z hlediska programů zaměřených na vymýcení chudoby důležité tzv. *Poverty Reduction Strategy Papers*³⁴, které popisují makroekonomické, strukturální, sociální politiky a programy dané země zaměřené na růst a snižování chudoby. Toye poukazuje³⁵ na znovuzavedení programů přímo zacílených na redukci chudoby pro velmi úzké neoliberální interpretaci rozvoje v 80. letech. Mimo kvantitativní analýzy chudoby, které pracují s indikátory jako je příjem 1 \$/den či minimální příjem kalorií, se v poslední době dostávají do popředí kvalitativní zkoumání chudoby. Kvalitativní zkoumání chudoby zahrnuje otázky, jako např. lokální chápání chudoby, příčiny chudoby, faktory, které přispívají k udržování či prohlubování chudoby (Moore, cit. podle Tiwari, 2009, s. 130). Např. Tiwari³⁶ (2009) studovala kvalitativní narativy chudoby v Biharu a Madhya Pradéši v Indii, podle kterých hrají korupce a přelidnění důležitou roli v lokálním vnímání chudoby (Tiwari, 2009, s. 128). Ve vzorku, který Tiwari studovala³⁷ respondenti nejčastěji za chudobu považovaly bezzemectví (40 %), absenci práce (22 %) a nenaplnění základních potřeb (10 %) (Tiwari, 2009, s. 133).

Na definici chudoby záleží, neboť podoba přijaté definice *určuje povahu politik*, které budou na boj s chudobou implementovány. Pokud je chudoba definována v termínech

³³ TOWNSEND, P. (1979): *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*, Hammondsworth: Penguin Books.

³⁴ Cf. např. <http://www.imf.org/external/np/prsp/prsp.aspx>.

³⁵ TOYE, J. (2007): *Poverty Reduction, Development in Practice*, Vol. 17, No. 4/5. Pp. 505–560.

³⁶ TIWARI, M. (2009): *Poverty and Well-being at the „Grassroots“ How Much is visible? Social Indicators Research*, Vol. 90, No. 1, *Qualitative approaches to Research Wellbeing and Quality of Life*, pp. 127–140.

³⁷ Jedná se o kvalitativní výzkum, tj. výsledky výzkumu nelze generalizovat na celou populaci, neboť vzorek v kvalitativních výzkumech není reprezentativní.

ekonomického příjmu, tak se následně vláda bude zaměřovat na ekonomický růst a tato strategie bude považována za nejefektivnější způsob redukce chudoby. Pokud je však velký důraz kladen na naplňování základních potřeb, jako jsou zdraví či vzdělání, potom v politikách daných vlád bude věnováno více pozornosti těmto dimenzím a vláda bude směřovat prostředky na zajištění štedrého sociálního státu.

Poté, co byl představen koncept chudoby, tj. stavu, ze kterého se rozvojová studia snaží napomoci marginalizované populaci se vymanit, jsou představeny jednotlivé klasifikace světového systému, spolu s konstruováním kategorie rozvíjejícího se světa.

2.2. KLASIFIKACE SVĚTOVÉHO SYSTÉMU

Světový systém je možné klasifikovat mnoha způsoby. Jednotlivá členění jsou zpravidla ovlivňována *světónázorovou orientací*. Jak poukázal francouzský poststrukturalismus, členění, statistiky a indikátory nejsou neutrálními kategoriemi, ale jsou odrazem ideového zakotvení a rozložení moci. Proto při představení jednotlivých členění je kladen důraz na zohlednění (často záměrně) zamlčovaných předpokladů.

2.2.1. KLASIFIKACE PODLE PŘÍJMU/PER CAPITA

V průběhu poválečného vývoje sociálních věd bylo vyvinuto několik klasifikací, podle kterých je možné členit či seřadit jednotlivé státy. Z četných klasifikací uvedme klasifikace těch organizací, o kterých bude zmínka v následujícím textu. Jeníček s Foltýnem v *Globálních problémech a světové ekonomice* (2003) uvádí nejhrubší ukazatel: příjem pod 2 000 USD indikuje začlenění do skupiny rozvíjejících se zemí (Jeníček, Foltýn, 2003, s. 145). Todaro v *Ekonomickém rozvoji* (1997, s. 26–59) uvádí klasifikace jednotlivých organizací a institucí. OSN navrhuje klasifikovat třetí svět do tří skupin: nejchudších 44 států, označovaných jako nejméně rozvinuté, 88 rozvíjejících se států nevyvážejících ropu a 13 států vyvážejících ropu a náležejících do OPECu. *Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj (IBRD)*, běžně označovaná jako *Světová banka (WB; SB)* stanovuje dolní limit milion obyvatel pro zahrnutí do klasifikace (např. Grenada s 92 000 obyvateli není zahrnuta) a klasifikuje země do čtyř skupin: země s nízkým, středním, vyšším středním a vysokým příjmem.

Přestože se jedná o nejjednodušší a nejčastěji používanou klasifikaci, je toto členění nejvíce zavádějící (Sklair³⁸, 2002, s. 13). Nedostatek dat pro rozvíjející se země,

³⁸ SKLAIR, L. (2002): *Capitalism and its alternative*, Oxford: Oxford University Press.

stejně jako nespolehlivé statistiky ohledně populace představovaly velký metodologický problém při mezistátních komparacích. Situace se zlepšuje od 70. let, kdy od r. 1978 je každoročně publikován Světovou bankou *World Development Report*, se samostatným statistickým dílem *World Development Indicators* (WDI), zveřejňovaným od r. 1996 a mapující více než 500 indikátorů spojených ukazující na míru rozvoje jednotlivých států.

Aktivita:

Přečtěte si článek Klausa Doddse: The Third World, developing countries, the South, poor countries in: DESAI, V.; POTTER, R.B. (2008):

The Companion to Development Studies, London: Hodder Education.

Otázky:

- Jakým problémům čelí rozvíjející svět podle Doddse?
- Který kontinent je zejména předmětem zájmu?
- Popište důvody vzniku Hnutí nezúčastněných států (Non-Aligned Movement).
- U klasifikací uveďte kritéria na kterých je klasifikace založena (dimenzionální analýza).
- U jednotlivých klasifikací uveďte jejich výhody a nedostatky.

V rámci „otevírání“ se instituce jsou tyto statistiky v posledních letech volně dostupné (*ibid.*).

Aktivita:

Nastudujte si jednotlivé indikátory používané pro měření nerovností z World Development Report 2006, přístupno na:

http://wdronline.worldbank.org/worldbank/a/c.html/world_development_report_2006.

Zaměřte se zejména na GINI koeficient, WDR, 2006 (2005, s. 39) a vysvětlení nerovností, WDR, 2006 (2005, s.57).

V češtině jsou koncepty vysvětleny v publikaci: MAREŠ, P. (1999): *Sociologie nerovnosti a chudoby*, Praha: Sociologické nakladatelství.

Přestože data sbíraná Světovou bankou se zlepšují z hlediska kvality, předpoklady, na kterých se klasifikace vypracována se nezměnila. Těmito předpoklady jsou:

- a) Údaje o HDP/*per capita* za jednotlivé země jsou natolik kvalitní, že umožňují smysluplné srovnávání.
- b) HDP/*per capita* je vhodným kritériem pro srovnávání
- c) Nejlepší jednotkou analýzy je „národní ekonomika“.

Přes snahu Světové banky o zohlednění problémů s daty skrze rozsáhlé vysvětlivky k datům je zjevné, že tento způsob kompilace dat vyhovuje jistému *socio-politickému systému*, zatímco nezohledňuje způsob fungování ekonomiky a existenci rozsáhlého neformálního sektoru v rozvíjejících se společnostech. Konkrétním příkladem je nezohledňování konzumace produktů vypěstovaných pro vlastní spotřebu farmáři ve třetím světě, stejně jako ve statistikách není zohledňována práce žen v domácnosti či na rodinné farmě, neboť se nejedná o placené zaměstnání. Dochází tak k podceňování ekonomického přínosu žen v domácnosti (Skclair, 2002, s. 15).

Další klasifikací je klasifikace OSN, konkrétně rozvojového programu OSN (*United Nations Development Program – UNDP*), která se zaměřuje na rozvoj lidského faktoru. Předností této klasifikace je, že se neomezuje pouze na kategorie ekonomických ukazatelů. Výsledkem je *index životní úrovně (Human Development Index; HDI)*, který řadí všechny země podle souhrnného trojdimenzionálního ukazatele, nabývajících hodnot 0–1 (viz např. Ul Haq, 1995). Další instituce – *Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj v Paříži (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD)* zahrnuje do své klasifikace i země, které nejsou členy OSN. Řadí 61 zemí do nízkopříjmových LICs (*low income countries*), 73 s průměrným příjmem MICs (*middle income countries*), 11 nově industrializovaných zemí NICs (*newly industrializing countries*) a 13 zemí OPECu. Klasifikace také v češtině přehledně shrnuje Hoch³⁹ (2011, s. 11).

Dosud uváděné klasifikace používaly jeden (HDP) nebo více ukazatelů (HDI) k seřazení zemí do pomyslného žebříčku. V následujícím textu jsou představeny klasifikace založené na specifických faktorech (klasifikace založená na vzorcích obchodu) nebo multidimenzionální indexy zahrnující různé typy indikátorů (např. indikátor kvality života).

³⁹ HOCH, T. (2011): *Možnosti rozvoje de facto států prostřednictvím humanitární pomoci, rozvojové spolupráce a aktivit organizací občanské společnosti: případová studie Abcházie, European science and Art Publishing.*

2.2.2. KLASIFIKACE ZALOŽENÁ NA VZORCÍCH OBCHODU

Klasifikace založená na vzorcích obchodování vychází z předpokladu, že přestože jsou příjem a velikost populace důležitými indikátory, struktura ekonomiky a vzorce obchodování spoluurčují dynamiku růstu dané společnosti. Z empirických zkoumání determinantů ekonomického růstu z druhé pol. 20. stol. jasně vyplývá, že velmi důležitým indikátorem pro potenciál růstu společnosti je *struktura zahraničního obchodu* (Sklair, 2002, s. 16). Struktura mezinárodního obchodu se historicky utvářela od období kolonialismu. Země třetího světa byly odsouzeny do role *dodavatele primárních komodit* pro rozvinuté země. Tento argument o *zbídačování třetího světa* skrze vykořisťování ukotvené v mezinárodní dělbě práce zastává klasická i nová škola závislosti⁴⁰. Klíčovým problémem takto historicky konstituované dělby práce je závislost mnoha rozvíjejících se zemí na vývozu primárních komodit, přičemž právě globální komoditní trh vykazuje charakteristiky, které mají často pro země třetího světa negativní následky. Globální komoditní trh je jednak charakterizován *extrémní volatilitou*, která činí dlouhodobé plánování a odhady výnosu extrémně nespolehlivé. Za druhé, značná část cen komodit na světových trzích se *distortována* (zkreslena), neboť v „liberálním režimu“ WTO je umožněno některým státům, zejména členských státům EU⁴¹ (v režimu *Common Agriculture Policy, pro reformu cf. např. Patterson, 1997*) a USA, dotovat domácí zemědělskou produkci. Výsledkem jsou potom *nižší ceny*, než takové, které by skutečně odrážely výrobní náklady, na čemž jednoznačně trátí zemědělci ze zemí třetího světa. Režim WTO navíc umožňuje omezení přístupu na domácí trhy rozvinutých společností zemím třetího světa⁴². Zemědělské dotace a zlepšení přístupu na trhy rozvinutých zemí byly klíčovými agendami v současnosti zmrazeného kola jednání WTO v Dauhá.

Vzorce obchodování představují dimenzi, která udržuje či prohlubuje nerovnosti současného světa. V dalším textu je mimo kvantitativní indikátory představena důležitost kvalitativních indikátorů v současných klasifikacích světového systému.

⁴⁰ Argument o „historické nespravedlnosti“ mezinárodní dělby práce spolu s představením jednotlivých strategií industrializace (*import substituted industrialization, ISI; export-led industrialization, ELD*) jsou představeny v kapitole o škole závislosti.

⁴¹ Cf. například: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-overview/2012_en.pdf; PATTERSON, L. A. (1997): *Agricultural Policy Reform in the European Community: A Three-Level Game*. International Organization. Vol. 51, No. 1 (Winter 1997), pp. 135–165.

⁴² Cf. např. WTO o dotacích a odvetných opatřeních (*Subsidies and Countervailing Measures: http://www.wto.org/english/tratop_e/scm_e/scm_e.htm*, pro konkrétní dopady cenové distorze a snahy o reformu viz. GIBB, R. (2004): *Developing Countries and Market Access: The Bitter-Sweet Taste of the European Union's Sugar Policy in Southern Africa*. *Journal of Modern African Studies*, Vol. 42, No. 4, pp. 563–588.

2.2.3. KLASIFIKACE ZALOŽENÉ NA INDIKÁTORECH KVALITY ŽIVOTA

Měření rozvoje pomocí hrubého domácího produktu/příjmu je velmi problematické. Není proto udivující, že již od 40. let 20. stol. se sociální vědci snaží konstruovat indexy (tj. měření v různých dimenzích), které by lépe odrážely skutečnou „rozvinutost“ dané společnosti. Iniciativy ke konstruování indexu vycházely zejména z mezinárodních organizací – OSN a OECD. Cílem konstruování sociálních indikátorů zkoumání vztahu ekonomického růstu a rozvoje společnosti. Mezi sociální indikátory náleží např. úroveň gramotnosti, dětská úmrtnost, rozložení bohatství (GINI koeficient), dostupnost služeb zdraví a vzdělání, naděje na dožití a další. V roce 1979 publikoval Morris *index fyzické kvality života*, který zohledňoval zejména kritéria zdraví a vzdělání. Dalším pokusem byl index sociálního pokroku, který byl vypočítán na základě 44 indikátorů (*welfare indicators*) zohledňující tehdejšími měřeními často opomíjené dimenze. Mezi nově měřené indikátory patřily postavení žen, politika, dopad katastrof, kulturní diverzita či výdaje na obranu (Sklair, 2002:21). Problémem takto široce založených indexů je získávání potřebných dat pro výpočet, zejména pro rozvíjející se země, stejně jako časová náročnost výpočtů. Teoreticky jsou indexy kvality života spojeny s přístupem základních potřeb (viz paradigma lidského rozvoje, human development), který klade důraz na výstupy – tj. jak se ekonomické bohatství projevuje v konkrétním naplňování základních potřeb daného obyvatelstva. Analýza korelací různých indikátorů umožnila v následujících desetiletích redukci počtu zkoumaných indikátorů. Např. vhodným indikátorem kvality zdravotních služeb a přístupu k primární, sekundární a terciální zdravotní péči je *naděje na dožití*, která úzce souvisí (koreluje) s dětskou úmrtností, počtem lékařů na obyvatele, či strukturou zdravotních služeb (*ibid.*). Skutečný vliv získaly indikátory sestavené na základě přístupu lidského rozvoje na počátku 90. let, kdy agentura OSN- *United Nations Development Programme (UNDP)* začala pod vedením Mahbuba ul Haqa publikovat každoroční *Human development Report*⁴³.

Index kvality života je trojdimenzionální a zahrnuje následující oblasti⁴⁴ (cit. podle Sklair, 2002, s. 22):

- a) *Zdraví* – dimenze zdraví je měřena indikátorem *naděje na dožití* – vhodný souhrnný indikátor pro dostupnost a kvalitu zdravotní péče.
- b) *Vzdělanost/vědění* – měřeno jako gramotnost dospělé populace a počet odchovených let školní docházky)
- c) *Ekonomická síla* – měřena jako parita kupní síly.

⁴³ *Jednotlivé ročníky Human Development Report jsou volně dostupné na: <http://hdr.undp.org/en/humandev/>, včetně první zprávy z roku 1990 vysvětlující metodologii konstruování indexu.*

⁴⁴ *Konstrukce indexu vysvětlena v úvodní kapitola Human Development Report, 1990, cf. http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1990_en_chap1.pdf*

Během 90. let došlo k dalšímu rozpracování indexu, kdy byl konstruován *Human Poverty Index I a II (HPI-I, HPI-II)* a indikátory rozdílnými pro rozvíjející se rozvinuté země. Tento index se zaměřuje na chudobu a deprivaci. HDI-I měří stejné dimenze jako HDI, s první dimenzí indikovanou podílem populace, která se nedožije 40 let věku života, vzdělanost je měřena podílem negramotné dospělé populace a ekonomické zaopatření podílem obyvatel, které nemá přístup k zdravotním službám a pitné vodě. Pro rozvinuté země jsou indikátory ve stejných dimenzích 60 let věku života, podíl funkčně negramotné dospělé populace a ekonomická zaopatření je měřeno podílem lidí žijící pod hranicí chudoby.

„Základním cílem rozvoje je rozšiřování možnosti voleb, které jedinci činí. V principu jsou tyto volby v čase proměnlivé a nekonečné. Lidé často nejvíce oceňují výdobytky, které nejsou bezprostředně zjevné, či se neprojevují v příjmu či v datech o ekonomickém růstu: přístup ke vzdělání, lepší strava a dostupnost zdravotních služeb, bezpečné živobytí, ochrana proti násilí a zločinu, uspokojující naplňování volného času, politické a kulturní svobody a možnost účastnit se na životě komunity. Cílem rozvoje je vytvořit podmínky pro to, aby se lidé mohli těšit dlouhému, zdravému a kreativnímu životu.“

Hahbub ul Haq, cit, podle <http://hdr.undp.org/en/humandev/>.

HDI I-II zohledňuje fakt, že chudoba není soustředěna pouze v rozvíjejících se zemích. Např. USA, UK a Irsko vykazují dvojnásobnou úroveň chudoby oproti skandinávským zemím (Sklair, 2002, s. 21–22).

Mimo nedostatku *ekonomické moci*, vyplývající z omezeného příjmu a absence majetku, představuje další dimenzi nedostatek *socio-politické moci*, která se promítá do omezeného přístupu ke službám, příležitostem a informacím. Důsledkem je potom často upírání lidských práv (OSN, 2005:14). Celkově se v posledních desetiletích upouští od důrazu na politiky zaměřené na nárůst disponibilního příjmu, tj. makro-ekonomických politik a přehnaného důrazu na tržní principy, které vedly ke zhoršení ukazatelů chudoby. Neoliberální politiky zaměřené na makroekonomickou stabilitu a ekonomický růst také vedly k nárůstu nerovností. Z hlediska venkovské chudoby je největší překážkou *redukce nerovností ve vlastnictví půdy*, které je koncentrováno v rukou úzké minority, zatímco bezzemci mají minimální možnosti uniknout z bludného kruhu chudoby (OSN, 2005:14). Problematika nerovného rozdělení půdy a z ní plynoucí reprodukování nerovností je centrem aktivit mnoha sociálních hnutí. Konkrétně brazilské hnutí *Landless Workers Movement*⁴⁵ usiluje o pozemkovou reformu a větší sociální spravedlnost v rurálních oblastech. Tato hnutí zpravidla volají po zásadnějších změnách, nikoli pouze

v rámci *Paretova optima*⁴⁶. Hnutím za pozemkovou reformu jde zpravidla o radikální přerozdělení půdy, kdy by část půdy byla odebrána velkým vlastníkům a dána k dispozici bezzemkům. Hnutí naráží na překážky, neboť z hlediska neoliberalní doktríny by šlo o *zpochybňování vlastnických práv*, jedním ze základních kamenů fungování tržní ekonomiky.

V další části knihy je pozornost zaměřena na představení jednotlivých paradigmat, která byla rozpracována v rámci rozvojových studií, podle členění Nederveena Pieterse (2001/2010). Paradigmata jsou představena v sekvenci modernizační škola, škola závislosti, neoliberalní paradigma, lidský rozvoj, alternativní rozvoj a post-rozvoj. Nejprve je představeno paradigma školy modernizační, které bylo historicky první robustní teorií pojednávající o rozvoji, vyvinutou v rámci rozvojových studií (nikoli první absolutně, neboť teze školy závislosti byly zformovány dříve, nicméně institucionálního zaštitění na poli rozvojových studií se jí dostalo později). Jako druhé paradigma je představena škola závislosti, která stojí v přímé kritice k základním tezím školy modernizační. Vedle paradigmatu školy závislosti, které je velmi vlivné v Latinské Americe, jsou v současnosti aplikována všechna následující představovaná paradigmat, tj. neoliberalismus, lidský rozvoj, alternativní rozvoj a postrozvoj, který je historicky nejmladším představovaným paradigmatem. Posloupnost představovaných paradigmat není dogmatická, volba sekvence byla vedena snahou co nejvíce usnadnit orientaci a pochopení jednotlivých proudů.

⁴⁵ Pro analýzu právních nástrojů, které hnutí používá v jejich boji, viz. MESZAROS, G. (2000): *Taking the Land into Their Hands: The Landless Workers' Movement and the Brazilian State*, *Journal of Law and Society*, Vol. 27, No. 4 (Dec. 2000), pp. 517–541. *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (MST)*, informace o hnutí v angličtině, viz. <http://www.mstbrazil.org/whatismst>.

⁴⁶ *Paretovo optimum popisuje stav, kdy se situace jednoho aktéra nemůže zlepšit aniž by se zhoršila situace jiného aktéra, cf. např. <http://www.policonomics.com/pareto-optimal/>.*

3.

Modernizační škola

Cílem této kapitoly je:

- představit dominantní paradigma hlavního proudu rozvoje v poválečných desetiletích
- přiblížit lineární modely růstu a dopady na koncipování politik
- uvést koncept dualismu a dopady pro společnosti
- popsat institucionalizaci rozvojových studií jako akademické disciplíny
- vysvětlit problematiku etnocentrismu
- přiblížit otázka kmenů a původních obyvatel

V poválečném období, spolu s konstituováním rozvojových studií jako akademické disciplíny, došlo k zformování prvních akademických teorií, které měly být návodem k rozvoji třetího světa. Paradigma⁴⁷ modernizační školy⁴⁸, které dominovalo politikám oficiální rozvojové pomoci a spolupráce rozvinutých zemí nejméně do 70. let. Modernizační škola je ve znamení přístupu shora (*topdown approach*), což znamená, že jednotlivé politiky jsou koncipovány na *makroúrovni* a mají ambici představovat *obecné návody na rozvoj*, v té době chápaného zejména jako ekonomický růst. V otázce institucionalizace rozvojových studií je pozornost věnována disciplínám, které silně ovlivnily konstituování modernizační školy, zejména *mezinárodním vztahům* a *antropologii*. Na příkladu antropologie je ilustrován problematický *status expertního vědění* a problém využívání poznatků získaných antropologickým výzkumem do politik vlády rozvinutého světa, neboť dochází k začlenění akademického vědění do mocenské mašinerie. Modernizační teorie jsou pod značnou nadvládou *etnocentrických postojů*, proto je etnocentrismu zvláštní pozornost. Pro zachycení vztahu politik a praxe jsou v závěrečné kapitole shrnuty argumenty Michela Edwardse, který shrnuje nedostatky přístupu shora a dopady, které mají etnocentrické teorie na politiky realizované v praxi.

3.2. HLAVNÍ TEZE A PERIODIZACE MODERNIZAČNÍ ŠKOLY

Prvním paradigmatem, které představuje přístup koncipování a realizace politik rozvoje shora (*top-down*), je škola modernizační. Modernizační škola je teorií *normativní*, tj. je v ní obsaženo *hodnotové hledisko*. Cílem RZ je dosáhnout stavu společností rozvinutých, které představovaly model hodný následování (Yeh, 1989, s. 2). Geografickou dimenzi westernizace v RZ zkoumal např. Brookfield (1973). Hodnotící hledisko je modernizační školy je obsaženo v duální kategorii *tradiční kontra moderní*, ve kterém jsou tradiční kultura a hodnoty nahlíženy kriticky a považovány za nežádoucí. K dal-

⁴⁷ Kuhn (1982) definuje paradigma jako koherentní tradici výzkumu, přijatý model či vzor, ze kterého jsou následně odvozeny otázky definující určitou vědeckou tradici, a tím utvářející podobu kladených otázek a shromažďovaných informací. Paradigmata se stávají dominantní, pokud umožní lepší odpovědi na kladené otázky než konkurenční koherentní tradice výzkumu.

⁴⁸ Paradigma modernizační školy je přepracovanou a rozšířenou verzí NAVRÁTILOVÁ, A., 2008. *Modernization School: In the Tenets of the Modernity Project*. In: DANĚK, P., A. NAVRÁTILOVÁ, M. HILDEBRANDOVÁ a R. STOJANOV. *Approaching the Other: The Four Projects of Western Domination*. Olomouc: Palacký University, s. 85–92. ISBN 978 80 244 2046 2. BROOKFIELD, H. C. (1973): *On One Geography and a Third World*, *Transactions of the Institute of British Geographers*, . No. 58, Mar. 1973, pp. 1–20.

ším konceptům, na kterých modernizační škola staví, náleží *difúzionismus, strukturní funkcionalismus a systémové teorie* (Brohman, 1996, s. 16).

Tyto vlivy je možné ilustrovat např. v Levyho⁴⁹ (1966) konceptu relativně nemodernizovaných společností nebo v systémovém přístupu Apterova⁵⁰ v *Politics of Modernization* (1965).

Evolucionismus:

koncept pocházející z biologie jako dědictví nástupu a vlivu biologie ze stol. 19. Aplikování na sociální vědy a studium společnosti znamená, že se jednotlivé společnosti vyvíjejí skrze konkrétní stádia, která je možné oddělit a analyzovat. Koncept evolucionismu byl vlivný nejenom v představě jednotlivých stádií vývoje, ale také jako myšlenka předem dané normativní trajektorie, kterou je třeba následovat. Tato předem určená cesta měla kopírovat vývoj západního světa, kdy rozvíjející se státy mohly „nedůležité“ fáze vývoje „přeskočit“.

Modernizační škola byla od počátku úzce napojena na mocenské centra rozvinutých zemí, zejména USA. Analýze mocenské situace v období nadvlády modernizační školy se věnuje Wilcox (1969). Modernizační škola (So, 1990) vznikla jako interdisciplinární paradigma, štědře dotované americkou vládou a soukromými nadacemi, ve kterém je rozvojová pomoc a spolupráce nástrojem zahraniční politiky. V kontextu studené války potom mělo být cíle zadržování komunismu (cf So, 1990; Preston 1996) (*ibid.*).

V teoriích modernizační školy je rozvoj kvantifikován a empiricky demonstrován skrze měřitelné empirické ukazatele jako *hrubý domácí produkt* HDP, úroveň investic či úspor. Hlavní snahou vlád zemí třetího světa bylo úsilí o ekonomický růst, definovaný *jednodimenzionálně jako růst HDP*, s implicitní představou tzv. „prosáknutí“ (*trickle down effect*) blaha generovaného z ekonomického růstu do všech vrstev společnosti.

Keynesiánské přístupy v ekonomii nabouraly liberální představu o ideálu nezasahování vlád do fungování ekonomiky. Modernizační škola spadá do období, kdy byly státní zásahy považovány za žádoucí, neboť „tržní mechanismy byly ve veřejném profesním názoru na bodu mrazu“ (Baeck⁵¹, 1998, s. 6).

⁴⁹ LEVY, M. K. (1966): *Modernization and the Structure of Societies: A Setting for International Affairs*, Princeton: Princeton University Press. WILCOX, W. (1969): *The Protagonist Powers and the Third World*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 386, Nov. 1969, pp. 1–9.

⁵⁰ APTER, D. (1965): *The Politics of Modernization*, Chicago: University of Chicago Press.

⁵¹ BAECK, L. (1998): *Thematization and canon building in the post-war Development studies*. Katholieke Universiteit Leuven, přístupné na: <http://www.econ.kuleuven.be/ces/discussionpapers/DPS98/DPS9801.pdf>

Modernizace byla chápána jako industrializace s jednoznačným zaměřením na průmysl na úkor zemědělství (Baeck, 1998, s. 14). Zanedbávání zemědělství a venkovských oblastí potom vedlo Chamberse (1983) k vyzvání, aby se tomu, co bylo zanedbáváno, dostalo náležitě pozornosti.

Industrializace náhradou dovozů (Import substitution industrialization (ISI)):

Propagovanou politikou z hlediska mezinárodního obchodu byla náhrada dovozů domácí výrobou. Tato strategie znamená zavedení kvót, cel a dalších omezení na dovoz zboží s přidanou hodnotou. Omezení dovozů potom mělo stimulovat domácí výrobu a napomoci zemím třetího světa vymanit se ze závislosti na dovozu průmyslového zboží a umožnit vybudování domácí průmyslové základny v rozvíjejících se zemích.

(Ray, 2007, s. 656).

Modernizace jako proces byla mechanické povahy (Levy, cit. podle So, 1990, s. 20), a pokud byla jednou nastoupena, v kontrastu s následnou historickou zkušeností, byla v myšlení modernizačních autorů nevratná. V jádru modernizační teorie je obsažena implicitní představa ohledně obsahu konceptu „moderní“, jak shrnuje Brohman (1996, s. 15) v trojdimenzionální normativní ideji modernosti: a) kapitalistický svět práce, masová spotřeba, vysoké úrovně jak spotřeby, tak investic; b) vysoké míry gramotnosti a urbanizace; c) psychologické aspekty, charakterizující „moderního člověka“. Psycholog Inkeless (1964) ve svém díle *Making Man Modern* zkoumal, jaké osobnostní charakteristiky jsou modernímu člověku vlastní, a přišel s normativní taxonomií⁵².

Z hlediska periodizace So (1990) člení modernizační školu na klasickou⁵³ a novou modernizační školu (častěji označována jako neomodernizační škola). S jiným členěním

⁵² Tyto charakteristiky v protikladu s psychologickým nastavením člověka a tradičních společností zahrnují otevřenost novým zkušenostem, osobní autonomii a nezávislost na autoritách, užívání dlouhodobého plánování, zaměření se a aspirace na sociální mobilitu a aktivní účast ve veřejném životě ve smyslu aktivního občanství (Inkeless, 1964).

⁵³ Mezi hlavní díla se řadí: *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (Lerner, 1958), *The Dynamics of Modernization* (Black, 1966), *Politics of Modernization* (Apter, 1965), *Modernization: The Dynamics of Growth* (Weiner, 1966), *Modernization: Growth and Diversity* (Eisenstadt, 1963), *Modernization and the Structure of Society* (Levy, 1966), *The Politics of Developing Area* (Almond and Coleman, 1960) a další, viz So (1990).

přichází He (2003), se třemi clustery teorií, a to teoriemi klasickými, postmoderními⁵⁴ (1970–1980) a neomodernizačními⁵⁵ (1980–1990). V neomodernizační škole jsou potom tematizovány otázky ekologické modernizace či reflexivní modernizace.

Tabulka: Tři vlny modernizačních studií od 50. let

Modernizační teorie	Časové období	Hlavní teorie
Klasická modernizační škola	50.–60.léta	Klasické modernizační teorie
Postmoderní studie	70.–80.léta	Postindustriální společnost, postmoderní studie
Nové modernizační studie	od let 80.	Ekologická modernizační teorie, reflexivní modernizační teorie, čtené moderny, druhá moderna

Zdroj: He, 2003. *Orient Renaissance: Three Roads to Modernization* (upraveno autorkou)

Autoři Modernizační školy představují velmi heterogenní skupinu. Nejrůznější akademické zázemí autorů modernizační školy se projevovalo ve *fragmentaci jednotlivých přístupů*, kdy spojujícím článkem byla *normativnost hodnocení* (moderní versus tradiční) a linearita myšlení. Přístupy čerpající z mnoha disciplín mohou být přínosem, ale také nevýhodou. V USA byli vlivní zejména ekonomové, politologové a sociologové, jako Talcot Parsons, Marion Levy, Gabriel Almond, Sidney Verba a další (cf. Ish-Shalom, 2006, s.293, pozn. 55).

V případě modernizační školy docházelo k *rivalitě* mezi doporučeními z vycházející z různým disciplín. V interdisciplinárním souboji vzešla vítězně ekonomie a ekonomický otisk v rozvojové teorii i praxi se stal určujícím. Hall a Midgley uvádí (Hall, Midgley, 1988, s. 2): „Tím, že poskytovali návody na rychlý ekonomický růst na základě věrohodných explanací příčin a následků zaostalosti, získali ekonomové (...) téměř monopol na tomto poli.“ V následující části je proto věnována pozornost ekonomickým modelům lineárního růstu, které tvořily osu doporučovaných politik pro rozvíjející se země.

⁵⁴ Postmoderní má v případě modernizační školy zvláštní obsah: znamená to, že je kultura brána v potaz, její role je přehodnocována spolu s měkčím náhledem na tradici (rozuměj s tolerancí). Pokud však postmodernismus chápeme v Lyotardově (1979) smyslu jako opuštění, zanechání velkých metanarativ, je „postmoderní“ modernizační škola opakem – přidržuje se vyprávění o roli Západu a jeho (nadržané) role v dějinách.

⁵⁵ cf. ISH-SHALOM, P. (2006): *Theory gets real, and the Case for Normative Ethic: Rostow, Modernization Theory and the Alliance for Progress*, *International Studies Quarterly*, Vol. 50, No. 2 (Jun 2006), pp. 287–311. K emblematickým dílům patří: *Ecological Modernization* (Huber, 1985), *Reflexive Modernization* (Beck, 1986), *The Modernization of Modern Society* (Zapp, 1991), *The Multiple Modernities* (Eisenstadt, 1992).

3.3. LINEÁRNÍ MODELY RŮSTU

Modernizační škola představuje příklad *lineárního myšlení*, ve kterém jednoduše identifikovatelné příčiny mají jasně předvídatelné dopady, a které podle některých autorů (Rihani, 2002) charakterizuje rozvojovou praxi dodnes. Z velkého množství jmen, která promluvila do tehdejšího diskursu, uvedme např. Paula Rosenstein-Rodana či Arthura Lewise. Podle lineárních modelů růstu, jehož je např. Lewis představitelem, je vývoj v nerozvinutých společnostech je charakterizován dualismem – tj. existencí moderního, pokročilého sektoru vedle sektoru tradičního „zaostalého“ (Binns, 2008, s. 82).

Aktivita:

Jedním z neznámějších textů o ekonomickém rozvoji v náhledu modernizační školy je příspěvek Arthura Lewise. Přečtete si příklad argumentace z pozice této školy: LEWIS, W. A., 2008. Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. In: CHARI, S.; a S. CORBRIDGE. *The Development Reader*. Oxon: Routledge, s. 168–178.

Ekonomický systém nerozvinuté společnosti je tak rozdělen na dva sektory – *kapitalistický a podpůrný (subsistence)*. Podpůrný sektor je podle Lewise tvořen drobným rolnictvem a má daleko nižší produktivitu než sektor kapitalistický. Proces rozvoje znamená rozšiřování kapitalistického sektoru na úkor sektoru podpůrného. Konečným cílem je potom absorpce podpůrného sektoru sektorem kapitalistickým (Binns, 2008, s. 82). Lewisův model byl velmi vlivný v 50. a 60. letech. Kritikové poukazují na Lewisovo nedostatečné ocenění role *malých hospodářství v rozvojovém procesu (ibid.)*. Duální společnosti však nejsou minulostí. Současným významným představitelem duální společnosti je Indie, kde vedle vyspělého IT sektoru koexistuje poměrně málo vyvinutý zemědělský sektor, s velmi nízkou produktivitou.

Velkým tématem tehdejších debat byla otázka *vyrovnaného versus nevyrovnaného růstu*. Koncept nevyrovnaného růstu (*unbalanced growth*) znamená rozvinutí určitých oblastí i za cenu zaostávání oblastí jiných, neboť to je předpokladem budoucího celkového růstu ekonomiky (Binns, 2008, s. 82). Alfred Hirschmann se domníval, že rozvinutí jednoho nebo více ekonomických center je nezbytným předpokladem zlepšení celkového stavu ekonomiky (Binns, 2008, s. 83). Důležitým důsledkem Hirschmanova konceptu byly z toho plynoucí doporučení pro administrativy ohledně hospodářských politik. Jelikož je nerovnoměrný rozvoj žádoucí, není z pohledu administrativ nutné *zasahovat redistributivními politikami za účelem snižování nerovnosti (ibid.)*.

Dalším příkladem lineárního myšlení jsou např. Rostowova⁵⁶ *Stádia ekonomického růstu: nekomunistický manifest* (1960)⁵⁷.

Rostowova stádia ekonomického růstu:

Podle Rostowa procházejí jednotlivé země v procesu formování kapitálu následujícími stádii:

Stádium 1 tradiční společnost: charakterizovaná primitivními technologiemi, hierarchickou sociální strukturou a směnným obchodem.

Stádium 2 charakterizované *předpoklady pro nástup ekonomického růstu* (*pre-conditions for take-off*), ve kterém díky zlepšení technologií a dopravy, nárůstu obchodu a investic dochází k vytvoření ekonomických elit a centralizovanějších národních států.

Ekonomický pokrok, opřený o vzdělání, podnikavost a instituce, které jsou schopné mobilizovat kapitál.

Stádium 3 ve kterém dochází k *nastartování ekonomického růstu* (*take-off*) představuje nejdůležitější stádium, trvající po několik desetiletí. V tomto stádiu jsou odstraněny poslední překážky ekonomického rozvoje. Po nastartování ekonomického růstu dochází k jeho dynamickému růstu, rozvoji pokročilých technologií a do zpracovatelského průmyslu jsou směřovány značné investice.

Stádium 4 představuje *cesta ke zrání* (*drive to maturity*). Je to období *samo-udržitelného růstu* (*selfsustained growth*), charakterizované úrovní investic na 10 % HDP.

Stádium 5 je obdobím ve znamení masové spotřeby – je finálním stádiem v Rostowově modelu. V tomto stádiu narůstá masová spotřeba a důležitost služeb.

⁵⁶ ROSTOW, W. W. (1962): *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press. Pro vysvětlení role W. W. R. za Kennedyho administrativy a vliv jeho díla na politiky aplikované tehdejší americkou vládou, viz ISH-SHALOM, P. (2006): *Theory gets real, and the Case for Normatic Ethic: Rostow, Modernization Theory and the Alliance for Progress*, *International Studies Quarterly*, Vol. 50, No. 2 (Jun 2006), pp. 287–311; zejména pp. 293–301.

⁵⁷ Kritické Rostowa se soustředí na následující body (podle Binns, 2008, s. 85): a) Rostowův model je jednoznačně eurocentrický a automaticky předpokládá, že rozvíjející se země budou následovat trajektorii vývoje západních společností. B) Kritické ze školy závislosti namítají, že historická zkušenost kolonialismu učinila následování euroamerického modelu nemožným. Kolonialismus postavil rozvíjející se země do pozice poskytovatele surovin a levné pracovní síly, tj. výchozí podmínky v období modernizace jsou zcela odlišné od podmínek v západním světě.

Lineární model růstu předpokládá, že společnosti směřují k vyšší úrovni vývoje a nemohou „spadnout“ z rozvinutějšího stavu do stavu nižšího. Tento koncept pod tíhou empirických dat vzal za své, neboť četné subsaharské státy jsou na počátku tohoto století v horší situaci než při získání nezávislosti (Binns, 2008, s. 85).

Na koncipování konkrétních politik měl velký vliv *Harrod-Domarův model ekonomického růstu* (viz Ray, 2007). Ekonomický růst je podle tohoto modelu funkcí toho, o kolik jsou investice vyšší než spotřeba a znehodnocení kapitálu⁵⁸ (Ray, 2007, s. 51). Růst je monokauzální funkcí produktivních investic, bez ohledu na instituce, myšlenkové modely, kulturní zakotvenost, politickou stabilitu atd.

Nedostatek pozornosti, kterou ekonomické teorie modernizační školy věnovaly kultuře, však není vlastní všem autorům školy závislosti. V následujícím textu bude tedy osvětlena úloha, kterou autoři modernizační školy přisuzovaly kultuře a klíčovou roli, kterou podle některých modernizačních autorů kultura při vývoji společnosti sehrává.

3.4. MODERNIZAČNÍ ŠKOLA A ROLE KULTURY

V 50. a 60. letech byla kultura v zájmu modernizační školy, neboť byla určujícím kritériem pro rozlišování moderních a zaostalých společností. Lernerova studie turecké vesnice Bolgot (Schech, Haggis; 2008, s. 51) je ilustrací tohoto přístupu.

Aktivita:

Přečtěte si argument o vztahu kultury a rozvoje: SCHECH, S. a J. HAGGIS, 2008. Culture and development. In: DESAI, V. a R. B. POTTER. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education.

Lernerova studie personifikuje tradičního a moderního člověka do postav hlavy vesnice (tradiční člověk) a majitele lokálního obchůdku (jako člověka moderního)⁵⁹.

Tato binární opozice tradičního a moderního člověka je založena na vnímání kultury jako ohraničené, diskrétní entity, která je tvořena z určité sady struktur sociálních vztahů, praktik a symbolů, které podporují soudržnost skupiny, ať již společnosti, národa nebo třídy (*ibid.*).

⁵⁸ Tato identita je zachycena tzv. *capital-output ratio*, který představuje množství kapitálu potřebného na vyprodukování jednotky výstupu.

⁵⁹ Zatímco v čele vesnice stojí tradiční člověk definovaný islámskou religiozitou, patriarchální autoritou, přísností, poslušností a patriarchální lojalitou, jehož hranice žitého světa koincidují s vesnicí Bolgot, majitel obchůdku představuje člověka moderního, který touží po materiálním bohatství, emigraci do USA a poznávání světa.

Ve vědecké komunitě existuje poměrně rozšířená shoda ohledně názoru, že kultura je důležitým faktorem. Na čem se však akademici neshodnou, je role či důležitost, která má být v teoriích kultury připsána (Chechs, Haggis, 2008, s. 50). Jeden proud názorů argumentuje, že kulturní hodnoty, postoje a názory představují klíčovou proměnnou v určování ekonomického rozvoje a mohou vysvětlit, proč jsou některé země v rozvoji úspěšné a jiné nikoliv. Druhý proud, představovaný např. Amartyou Senem (*ibid.*), naopak varuje před tímto *kulturním determinismem*. Sen poukazuje na nestálost, ustavičnou proměnlivost kultury, neboť kultura není vnitřně homogenní, stejně jako není výhradním formovacím prvkem identity a životů lidí. Identita je výsledkem několika faktorů – mimo jiné třídy, genderu či politiky. Kritici napadají Sena za příliš úzkou interpretaci kultury, neboť např. feministická kritika chápe gender jako důležitou kulturní proměnnou. Poststrukturalismus posunul chápání kultury ještě do jiné roviny. Escobarův argument zdůrazňuje, že třetí svět je produkován diskursy a praktikami rozvoje. Definice a kategorie jako např. mezinárodní definice chudoby stereotypizují milióny lidí podle kategorií, které si sami nezvolili. Tímto způsobem se třetí svět stává kulturním artefaktem Západu, artefaktem, který odhaluje spíše kulturní klapky Západu než objektivní situaci ve zbytku světa (Schech, Haggis, 2008, s. 51).

V jádru argumentu modernizační školy však spočívá logický problém, na který upozorňuje kromě jiných také Yeh (1989, s. 3). Modernizační škola staví na dvou základních argumentech, které jsou vzájemně nekompatibilní. *Strukturální argument* identifikuje stádia, ve kterých se určitá společnost nachází a začleňuje tak danou společnost do shodné nebo podobné stezky, kterou se rozvíjející země (v podstatě nutně) musí ubírat. Weber (1999) však poukázal na roli, kterou ve vývoji společnosti hraje kultura.

Vývoj v západních společnostech je tak v zásadě „napájený“ kulturou, která konstituuje určitý typ mentálních modelů příznivý – v tomto případě – pro ekonomický růst. Weberova analýza se konkrétně zabývala vlivem protestantské etiky na konstituování kapitalismu. Weber ukázal, jak protestantská etika v konceptu *predestinace* (předurčení) kombinovaném s disciplínou, která byla centrálním aspektem protestantské doktríny, byla vhodným mentálním nastavením pro dynamický růst kapitalismu. Weber

Postmodernismus a modernizační škola:

Postmoderní má v případě modernizační školy zvláštní obsah: znamená to, že je kultura brána v potaz, její role je přehodnocována spolu s měkčím náhledem na tradici (ve smyslu tolerance). Pokud však postmodernismus chápeme v Lyotardově (1979) smyslu jako opuštění, zanechání velkých metanarativ, je „post-moderní“ modernizační škola opakem – přidržuje se vyprávění o roli Západu a jeho (nadřazené) roli v dějinách.

popisuje *vnitrosvětskou askezi*, což znamená vzdání se současné spotřeby a oddalování konzumování, což má za následek kumulování kapitálu. Tento typ chování v kombinaci s čestností a pracovitostí byl ideální pro rozkvět kapitalismu. Weberova teze je tak příkladem argumentu, ve kterém hraje kultura primární roli.

Pokud se tedy ztotožníme s tímto názorem, je zřejmé, že existují objektivní limity autoritativní intervence (Preston, 1996, s. 155), jak je tento koncept osvětlen v první kapitole. Pokud je tedy ekonomický rozvoj na Západě výsledkem kultury a mentálních modelů, které tato kultura ustavuje, potom přístupy modernizační školy naráží na zásadní problém, jelikož kulturu není možné „naprogramovat“.

Modernizační školu tedy můžeme charakterizovat jako směs *deskriptivních a pre-skriptivních* přístupů a praktik, které jsou však vzápětí „uzávorkovány“ mimo modely, podle kterých byly politiky implementovány. Modernizační škola však není záležitostí minulosti. V podobě neomodernizační zažila svůj velký comeback v dílech Francise Fukuyamy⁶⁰ (1992), Samuela Huntingtona (1997) s jejich dalekosáhlými dopady na formování politik.

V modernizační škole se setkáváme se silnými etnocentrickými náhledy. Konkrétně např. základní členění, se kterým pracuje modernizační škola, tj. dělení společností na moderní a tradiční, znamená uplatňování a hodnocení společností jiných skrze kritéria vlastní kultury (definice etnocentrismu).

Jelikož problematika etnocentrismu prostupuje mnoho témat rozvojových studií i praktik, je nesmírně důležité, aby rozvojoví profesionálové *reflexivně pracovali na inherentních etnocentrických postojích*.

Mehmet⁶¹ (1999) argumentuje, že rozvoj znamená rozpínání západních norem a institucí na prostor třetího světa. Tento proces pozápádnění podle Mehmeta usiluje o *univerzalizaci trhů* a rozpínající se *komodifikaci*, takže hodnota kupujícího je odvozena od prostředků, které má k dispozici a etika se tak dostává do vleku tržních sil (Mehmet, 1999, s. 2).

Kapitola dosud představila dominantní paradigma poválečné oficiální rozvojové pomoci a spolupráce – modernizační školu. Tento přístup shora je ve znamení *tech-*

Etnocentrismus a rozvoj:

Na rozvojovém myšlení je udivující dominance západního ideálu. Počínaje modernizační teorií všechny rozvojové přístupy jsou „západní“ a jsou pod nadvládou ekonomů. (Emmerij, 2007, s. 39)

⁶⁰ FUKUYAMA, F. (1992): *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press.

⁶¹ MEHMET, O. (1999): *Westernizing the Third World, The Eurocentricity of economic development theories*, London, Routledge.

Faff Carmen napsal, po několika letech stráveným v Africe prací na rozvojových projektech, knihu *Autonomní rozvoj* (1996), Carmen kritizuje rozvoj „činěný zvnějšku“, tj. agenturami a experty, a zamýšlí se nad alternativami k současným praktikám rozvoje. Rozvoj označuje za „náboženství bez ateistů“.

„Řecko-římská antika byla pod nadvládou kosmologie, středověk pod nadvládou teologie a moderní doba pod nadvládou osvícenství, které spočívá na předpokladu, že člověk (antropos) se konečně osvobodil a inauguroval vládu nad sebou samým. Toto moderní náboženství pochlebuje svým vlastním bůžkům, svému vlastnímu vyznání, hodnotám, étosu“
(Carmen, 1996, s. 11).

nicistních návodů na rozvoj v zemích třetího světa. Modernizační škola je značně zatížena *etnocentrismem*, který se projevuje v navrhovaných teoriích a politikách tohoto přístupu.

Mimo významnou roli, kterou modernizační škola sehrála ve tvorbě teorií samotných, již vznikajících v kontextu akademické disciplíny rozvojových studií, je období školy modernizační také ve znamení *institucionalizace rozvojových studií*.

V následujícím „exkursu“ nahlédneme na konkrétní dopady přístupu shora (*top-down approaches*), které jsou reflektovány skrze Edwardsovu kritiku rozvojových studií obecně, ale zejména rozvojové praxe založené na řešeních koncipovaných na Západě, které mají být univerzálním řešením lokálních problémů zemí třetího světa.

3.5. EXKURS: INSTITUCIONALIZACE ROZVOJOVÝCH STUDIÍ A EXPERTNÍ VĚDĚNÍ

Vynález problematiky rozvoje vedl podle Escobara (1992) k potřebě *formování specialistů, expertů* na danou problematiku. A skutečně se v 60. letech se rozvojová studia konstituovala jako akademická disciplína, a to zejména v USA a ve Velké Británii.

Michael Edwards⁶² identifikoval⁶³ (2008) problémy rozvojových studií a vztahu teorií a politik. Důraz na roli expertního vědění v rozvoji vedl k značnému nárůstu jejich počtu, neboť poskytování návodů a rad Africe se stalo velmi výnosnou činností⁶⁴. Dalším důsledkem nadvlády expertního vědění byl neustálý nárůst počtu periodik, knih a článků pojednávajících o rozvoji, zatímco navštěvování konferencí o rozvoji se stalo profesí samou o sobě. Smutným faktem je, že ohromný objem vyprodukované literatury měl pouze malý efekt na řešení problémů, se kterými Afrika potýká po desetiletí (*ibid.*). Proč neustále narůstající literatura o rozvoji není schopna nabídnout řešení? Nedostatek propojení mezi výzkumem a rozvojem navádí k myšlenkám o irelevantnosti rozvojových studií. Stali se rozvojoví teoretici a praktici samotní součástí problému rozvoje? Za jeden z hlavních problémů Edwards označuje zacházení s lidmi, jako by byli objekty studia spíše než subjekty jejich vlastního rozvoje (Edwards, 2008, s. 307). Rozvoj se stal *platformou pro přenos informací*, zpravidla *technického rázu*, ve kterém původce informací a příjemce jsou od sebe vzdáleni. Inherentní tomuto vztahu je také základní nerovnost z hlediska technických informací, kterými každá ze stran disponuje. Extrémním příkladem je používání kvantitativních metod, konkrétně dotazníků, pro získávání informací o cílové populaci intervence. Dotazníky jsou sestavovány, analyzovány a kontrolovány odborníky mimo komunitu, která je studována (Edwards, 2008, s. 307).

Přirozeným dopadem *technicistních interpretací reality* je *vědění a kontrola nad jeho produkcí*, která je soustředěna v rukách těch, kdo mají nezbytné odborné znalosti k pochopení používaného jazyka a metod. Představa, že rozvoj znamená přenos dovedností a informací, vytváří prostor *privilegované pozice pro experty*, jako jediné osoby, které jsou schopné úspěšně tento transfer informací z jedné společnosti do jiné zavřít (Edwards, 2008, s. 307). Odtud plyne legitimizace přítomnosti tisíců zahraničních expertů v rozvíjejícím se světě. Jejich misí je podporovat rozvoj, implicitně definovaný jako transfer vědění. Vliv těchto myšlenek natolik proniká oficiálním myšlením o rozvoji třetího světa, že

⁶² Edwards je vystudovaný geograf, bývalý vedoucí Fordovy nadace Governance and Civil Society. Pracoval také pro Oxfam and pro Save the Children v Zambii.

⁶³ EDWARDS, M., 2008. *The Irrelevance of Development Studies*. In: CHARI, S. a S. CORBRIDGE. *Development Reader*. London: Routledge.

⁶⁴ Nejméně 80 tisíc zahraničních expertů pracovalo v 80. letech jenom v subsaharské Africe s náklady více než 4 miliardy dolarů (Edwards, 2008, s. 306).

elity rozvíjejících se zemí napodobují chování elit ze Severu (Edwards, 2008, s. 307). Avšak ve všech oblastech rozvoje je přijetí přístupů zaměřených na řešení problémů daleko přínosnější než předávání určitého balíčku technických informací.

Důsledkem těchto technicistních⁶⁵ přístupů k rozvoji, je *devalvace lokálního vědění* (které je výsledkem přímé zkušenosti dané populace) v procesu hledání řešení problémů, kterým marginalizovaní v rozvíjejícím se světě čelí. *Výsledkem jsou tak obecná řešení, koncipovaná zvnějšku, která jsou nabízena jako odpovědi na problémy, které jsou zcela lokální* (Edwards, 2008, s. 308).

V následující části exkurzu je přiblížena role antropologie při konstituování rozvojových studií. V kontextu institucionalizace⁶⁶ rozvojových studií je vysvětleno problematické postavení antropologů v generování rozvojového vědění a v rozvojových praktikách samotných.

3.5.1. ANTROPOLOGIE A INSTITUCIONALIZACE ROZVOJOVÝCH STUDIÍ

Při institucionalizaci rozvojových studií hrála významnou roli antropologie, neboť byla vědou, jejímž předmětem studia bylo zkoumání „jiných“, těch „druhých“, tj. nezápádního obyvatelstva žijícího ve třetím světě. Do této doby také spadá vynoření se rozkolu uvnitř akademické komunity, který přetrvává dodnes. Na jedné straně stojí „čistí“ výzkumníci, kteří zkoumají „konstruovaného druhého“, a na straně druhé tzv. aplikovaní antropologové. Jak Gardner a Lewis uvádějí (1996, s. 26) zajímali se britští, francouzští a američtí antropologové o užití antropologického vědění k praktickým účelům. Od 30. let mnoho antropologů pracovalo v administrativách koloniálních států či spolupracovalo s administrativami jak rozvíjejícího se, tak rozvinutého světa. A právě jednou z nejdůležitějších oblastí, ve které antropologové působili, byla oblast správy kolonizovaných oblastí. Antropologie tak byla využívána pro zefektivnění správy koloniální administrativy (ibid.). Antropologům bylo uloženo, aby prováděli specifické výzkumy v oblastech zájmu vlády, poskytovali informace a přicházeli s ná-

⁶⁵ *Dalším důsledkem technokratických přístupů je neochota přijmout roli, kterou hrají emoce v rozvojových problémech, např. při otázce přesídlování z důvodu realizace rozvojových projektů. Emoce jsou silným motivátorem k jednání, a proto veškeré vzdělání a rozvoj by měly začínat identifikováním otázek, na které má lokální obyvatelstvo vyhraněné názory, sdílí obavy, úzkost či pociťuje hněv. Výzkum v oblasti rozvoje se tak chvástá pochybnou objektivitou, což je přirozeným důsledkem oddělení subjektu a objektu v rozvojovém procesu* (Edwards, 2008, s. 308).

⁶⁶ *O současných problémech rozvojových studií, viz. Např. SUMNER, A.; TRIBE, M. (2008): What could development studies be? Development in practice, Vol. 18, No. 6, November 2008.*

vrhy. Jejich působení v koloniálních administrativách bylo motivováno škálou důvodů: od kritické podpory koloniálním administrativám až po vnitřní distanci od fungování administrativ a chápání jejich role jako napomáhání subverzi systému zevnitř (Gardner, Lewis, 1996, s. 30). V těchto různých rolích se však antropologie stala i nástrojem „infiltrace“ západního vědění a modelů správy v administrovaných oblastech. Např. britská koloniální administrativa poskytovala rady lokálním úředníkům a podílela se na školení vládních úředníků. Podobnou strategii praktikovala britská koloniální administrativa i v Africe, kde se antropologové podíleli na výzkumech zvláštního zájmu pro administrativu.

Aktivita:

Přečtěte si argument o vztahu kultury a rozvoje: SCHECH, S. a J. HAGGIS, 2008. Culture and development. In: DESAI, V. a R. B. POTTER. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education.

Antropologie se stala *nástrojem administrátorů* a obchodníků v jejich snaze pochopit jednání a vzorce myšlení, což foucaultovsky implikuje možnost do jisté míry kontrolovat chování lidí, se kterými jednala (argument podle Gardner, Lewis, 1996, s. 26–30).

Profesionalizace a institucionalizace antropologie v poválečném období umožnila antropologům pracovat v rozvojových agenturách nebo jako soukromí rozvojová konzultanti. Antropologie tak měla velký vliv na formování rozvojového myšlení a praktik. Nadvláda funkcionalismu v antropologii i v jiných sociálních vědách však nenapomáhala pochopení dynamiky jiných kultur. Evolucionistická představa ovlivnila ranou fázi modernizační školy. Teprve s kritickými přístupy k funkcionalismu se začala pozornost antropologů zaměřovat na „kulturní kontakt“ v kolonizovaných teritoriích (Gardner, Lewis, 1996, s. 27). Celkově můžeme v rozvojovém myšlení sledovat posun směrem k difuzionistickému chápání změny, což je antropology odráženo v konceptu tzv. *hybridních kultur*, které představují formy kultur vzniklé promícháním kultur původních a nových (srov. Escobar, 1995).

Sociální změna tak začala být antropology postupně interpretována jako *neoddělitelná od společností samotných*. Za pokračujícím vztahem mezi antropologií a rozvojem stojí právě uvědomění si a přijetí změny. Přesto u některých antropologů *přetrvává nechuť zapojit se do jistých aspektů změny*. Gardner a Lewis (1996, s. 27) interpretují tuto nechuť jako důvod opožděného zapojení antropologů do debat o nových sociálních hnutích a zejména o otázce politických a kulturních bojů snažících se o dosažení sociálních a ekonomických cílů.

Celkově je tedy možné **roli antropologického vědění** chápat následujícími způsoby:

Antropologie jako instrumentální vědění sloužící k efektivnějšímu pochopení a manipulaci koloniálními administrativami a rozvojovými aktéry. Antropologie tak umožnila Západu přístup k typu kulturních informací, na nichž antropologie závisí. Antropologie se tak stala součástí dominance.

Antropologové jako aktéři katarze pozitivních změn, tím, že budou přímo zapojeni do administrativ.

Antropologové jako odsuzující jakékoliv zapojení do Rozvoje, neboť toto zapojení je inherentně kompromitující a eticky neudržitelné

(podle Garner, Lewis; 1996, s. 32).

Z hlediska antropologických přístupů je intelektuální překážkou antropologické intervence kulturní relativismus. Ovšem vliv antropologického vědění nelze přeceňovat.

Kulturní relativismus:

postuluje, že kultura musí být pochopena v jejích vlastních termínech. To znamená, že interpretace kultury musí být činěna za použití kategorií a terminologie dané kultury, a nikoli kategorií západního světa.

Zastávání pozice kulturního relativismu činí zapojení do autoritativní intervence, na které spočívá rozvoj, eticky problematické.

Mnoho koloniálních administrátorů nahlíželo na antropology jako na „nepraktické typy z jiného světa“, jejichž potenciální užitečnost v každodenní správě administrativ je silně limitována (Gardner, Lewis, 1996, s. 29). Antropologové zejména liberálního a protikoloniálního ražení, mají tendenci nahlížet lokální, nezápádní kultury jako něco, co je potřeba zachovat, téměř za každou cenu, proti zkáze kolonialismu. Někteří antropologové navíc implicitně ztotožňují domorodé obyvatelstvo jako jedinou kategorii zájmu antropologů, což např. neodpovídá definici třetího světa. Výsledkem je potom argument, který zastává Bodley v knize *Victims of Progress* (Oběti pokroku) (1990) či Norbert Hodgeová, že pokrok likviduje domorodé obyvatelstvo. Zastávání určitého postoje k této problematice je zcela evidentně odvislé od definice antropologie, kterou argumentující zastává. Je však třeba zdůraznit, že předmětem rozvojových studií je zkoumání změn v postkoloniálních společnostech, a nikoli pouze domorodého obyvatelstva. Jako zohlednění zvláštnosti kategorie domorodého obyvatelstva vznikla speciální právní ochrana domorodého oby-

vatelstva v podobě *Charty práv domorodých národů* (*Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*)⁶⁷. Jedná se o přelomovou chartu, která se vztahuje na cca 370 milionů marginalizovaného domorodého obyvatelstva, neboť v ní dochází k uznání kolektivních práv. Tato charta přiznává domorodému obyvatelstvu právo na kontrolu ohledně rozvoje (development), který ovlivňuje nejen je, ale i jejich půdu, území a zdroje. Tato kontrola jim „umožní udržet a posílit své instituce, kulturu, tradici a podpořit jejich vývoj v souladu s jejich aspiracemi a potřebami“ (Declaration, 2007). Domorodé obyvatelstvo tak tvoří část populace, kterou zkoumá antropologie a rozvojová studia.

Domorodé obyvatelstvo (indigenous people) představuje v postwestfálském systému, jehož jednotkou je národní stát s centralizovanou mocí, nekompatibilní strukturu. Bodley v *Obětech pokroku* (1990) toto střetávání charakterizuje jako kulturní imperialismus, agresi a vykořisťování (Bodley, 1990, s. 3). Pokud jsou postwestfálská pravidla hry založena na národních státech s centralizovanou mocí, potom kmenové komunity a domorodé obyvatelstvo představuje neslučitelnou kategorii (*ibid.*).

Bodley uvádí: „Kmeny představují malé, beztřídní společnosti, s decentralizovanými, dlouhodobými, společnými strategiemi hospodaření s dostupnými zdroji, zatímco státy jsou třídní společnosti, s centralizovaným systémem správy, které využívají zdroje pro krátkodobý zisk určité zájmové skupiny. Pochopitelně, politické dobytí kmenových oblastí často vede k rychlému zhoršení životního prostředí a chudobě kmenové populace.“ (Bodley, 1990, s. 4).

Tímto Bodley (1990) odkrývá problémy, které vyústily do současné krizové situace domorodého obyvatelstva. Hlavním bodem problému jsou rozdílné systémy správy bohatství a vnitřní sociální organizace u společností kmenových a národních států. Podle Bodleyho jsou právě tyto rozdíly základem nekompatibility mezi kmenovými a industriálními kulturami, které vyústily do základního podkopání kmenových společností, a zdroji problémů, pokud jsou kmenová společenství ovládnuta industriálními společnostmi (Bodley, 1990, s. 6). Kmenové kultury mají obecně omezené ochranné mechanismy bránit se zásahu zvenčí.

Po představení paradigmatu školy modernizační je v následující kapitole přestaveno paradigma, které je v hlavních tezích v naprosté opozici ke škole modernizační. Zatímco modernizační škola identifikovala problémy zaostalosti rozvíjejících se zemí zejména jako důsledek vnitřních příčin rozvíjející se společnosti, škola závislosti určuje za hlavní příčinu zaostalosti příčiny externí, tj. zejména mezinárodní dělbu práce.

⁶⁷ Text charty dostupný na: <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/drip.html>.

4.

Historická dynamika nerovností a škola závislosti

Cílem této kapitoly je:

- objasnit historickou dynamiku vzniku globálních nerovností
- vysvětlit fáze, typy a dynamiku kolonialismu
- „vývoz“ evropského politické jednotky - národního státu
- představit paradigma školy závislosti
- vysvětlit vliv kolonialismu na myšlení školy závislosti
- představit strukturalistickou a marxistickou verzi školy závislosti

V této kapitole je představeno druhé paradigma rozvojových studií podle členění Nederveena Pieterse (2001/2010), tj. *paradigma školy závislosti*. Škola závislosti je v současné době velmi vlivná v Latinské Americe, kde z ní ideově čerpají levicové vlády (např. Venezuela). Na teoretické rovině je škola závislosti tvořena dvěma proudy, a to větví strukturalistickou a neomarxistickou. Pro vysvětlení hlavních argumentů školy závislosti je třeba nejdříve pojednat o *kolonialismu* a dopadech, které měla koloniální nadvláda na kolonizované společnosti. První část kapitoly je proto věnována představení těchto procesů a jejich dopadů. Pro konkrétní ilustraci následků koloniální nadvlády je představena Baranova studie o kolonialismu v Indii. Jednotlivé proudy školy závislosti jsou představeny na jejich významných autorech, proud strukturalistický na tezi Raula Prebische a neomarxistický argument na základě argumentů Dose Santose. Jak již bylo zmíněno, přetrvávající vliv školy závislosti se odráží i v teoretické aplikaci školy závislosti na vysvětlení pokračování nerovností v kontextu světového systému. Na příkladu Castellsovy analýzy *nových forem závislosti* je ukázán explanační potenciál školy závislosti pro současné procesy. V závěru kapitoly jsou potom shrnuty hlavní kritiky, které byly vzneseny proti škole závislosti a tak jsou objasněny limity tohoto přístupu.

4.1. DEFINICE A PERIODIZACE KOLONIALISMU

Nerovný vývoj světa je výsledkem nejenom současné vlny globalizace, ale také historických procesů, mezi kterými hrál významnou roli kolonialismus. Do jaké míry jsou současné nerovnosti výsledkem ustavení asymetrických mocenských vztahů mezi kolonizovanými společnostmi a kolonizátory, a z ní odvozené mezinárodní dělby práce, je předmětem diskusí. Neoliberálové se domnívají, že kolonialismus má vliv *minimální*, neboť současné vzácné zdroje nacházející se v RZ umožňují těmto zemím těžit z komparativních výhod a využít tak možností, které globální ekonomický systém poskytuje; naproti tomu autoři školy závislosti se domnívají, že kolonialismus hraje v současné zaostalosti RZ roli *klíčovou*. Škola závislosti ovlivňuje nejenom současné politické elity v Latinské Americe, ale svojí ostrou kritikou kapitalismu jako společenského zřízení nachází odezvu i u části antikapitalistického hnutí. Konkrétně např. Dos Santosův koncept typů závislosti slouží jako argument alterglobalistického hnutí proti současnému fungování globálního kapitalistického systému.

V této kapitole je o kolonialismu a postkolonialismu pojednáno v rozsahu, který je nezbytný pro pochopení základních argumentů školy závislosti a kritiků této školy. Nejprve jsou představeny základní vymezení kolonialismu. Největší část pojednání o kolonialismu je věnována interpretaci vlivu kolonialismu a jeho dědictví, které je otevřenou otázkou, neboť význam a dopad kolonialismu je konstruován důležitostmi, kterou mu jednotliví aktéři sami přisuzují.

Za kolonizace se vynořil se tzv. *trojúhelníkový obchod*, který je charakterizován pohybem surovin, zboží a otroků mezi kontinenty: Amerika a Karibik vyvážely zejména bavlnu, cukr a tabák do Evropy, kde obchodníci nakoupily látky a zbraně. Afrika se stala zdrojem otroků pro americký trh a Amerika naopak znamenala nové trhy pro evropské výrobky. (cf. Bernstein, 2000, s. 271–275).

Koloniální projekt, historicky situovaný do 15.–20. stol, znamenal fyzické podrobení domorodého obyvatelstva kolonizovanou mocí (McMichael, 1996). Různé způsoby kolonizace vedly následně k rozdílným stezkám závislosti (*path dependency*). Pokud došlo k eliminaci domorodého obyvatelstva, jsou kolonie označovány jako osadnické (*colonies of settlement*), zatímco pokud koloniální administrativa získala lokální elity pro spolupráci a reorganizovala praktiky pro snadnější vykořisťování, jedná se o kolonie vládnutí (*colonies of rule*) (McMichael, 1996, s. 17). Procesy kolonizace zároveň znamenaly kulturní genocidu nebo marginalizaci domorodých obyvatel (srov. Bodley, 1990).

Evropskou koloniální expanzi lze charakterizovat jako probíhající ve třech fázích, které jsou spojeny s rozvojem kapitalismu v Evropě: a) fáze krize feudalismu, b) fáze merkantilistické expanze během přechodu ke kapitalismu, c) systematická kolonizace skrze expanzi a restrukturalizaci koloniálních ekonomik (Bernstein, 2000, s. 270). Vrchol evropské koloniální expanze probíhal od pol. 19. stol. v období industriálního kapitalismu a zahrnoval systematické využívání koloniálních zdrojů pro průmysl v Evropě a příležitosti pro investice a trhy pro vyrobené zboží (*ibid.*). Kolonialismus byl namířen na získávání levné pracovní síly a získávání levných surovin k obohacení koloniálních mocností. (McMichael, 1996, s. 18).

Jaký byl tedy vliv kolonialismu na kolonizované společnosti? Koloniální ekonomiky byly *přetvořeny* skrze *novou organizaci výroby zboží* a nové vzorce obchodu s koloniálními státy. Skrze osídlování a vytvoření obchodních společností koloniální mocnosti znamenaly zlom v dosavadních způsobech obchodování i celkově způsobu života, čímž vznikly nové koloniální režimy práce (Bernstein, 2000, s. 270).

Kolonialismus a jeho současná forma – neokolonialismus – nejsou jenom záležitostí „makrostruktur“, jako jsou vzorce obchodování. Zajímavou analýzu neokoloniální interakce mezi rozvojovými pracovníky a africkými vesničany a inkorporace této asymetrie v každodenním jednání analyzuje např. WATSON, M.,D. (2013): *The Colonial Gesture of*

Development: The Interpersonal as a Promising Site for Rethinking Aid to Africa. *Africa Today*, Vol 59., No. 3 (Spring, 2013), pp. 3–28.

Nové formy kolonialismu se liší od předchozích vln kolonizace nikoli pouze svým bezprecedentním rozsahem, ale také ustavením specifické formy racionálního vědění (vycházející z evropského osvícenství), a také institucionalizací *merkantilistického kapitalismu*. Tato podoba kapitalismu byla podporována nejenom množstvím nové půdy, ale také nástupem vědeckého poznání, které *objektivizuje svět do měřitelné podoby*. Kvantifikace objektivního světa se projevuje v kontrole a přivlastnění přírodních zdrojů, které mohou být kolonizátory vykořisťovány. Tyto jednotlivé prvky, tedy vědeckého poznání, merkantilistického kapitalismu a přesvědčení o své vlastní nadřazenosti poskytly, Evropanům referenční rámec, na základě kterého byla nová území a jejich obyvatelstvo poznávána a začleňována do systému evropské kontroly (Sharp, 2009, s. 4).

Preston (1996) zdůrazňuje *důsledky*, které evropský kapitalistický kolonialismus zanechal na společnostech, jež přišly do styku s kolonizátory v důsledku agresivní evropské expanze. Tyto společnosti prošly změnami, které transformovaly kolonizované společnosti na dlouhé období. Z hlediska sociální struktury došlo k vynoření se exogenní (vnější) elity, která *přebírala odpovědnost* za civilizování méně „vyspělých“ národů. Dekolonizace, pro kterou byla rozhodující událostí druhá světová válka, postupovala pomalu a váhavě, také v závislosti na strategii, kterou koloniální mocnosti na cestě k dekolonizaci přijaly (Preston, 1996, s. 152).

Při ustavování koloniálních států byla hlavním problémem *diskontinuita*, tj. *nahodilý zlom v historickém procesu*. Nově utvořené hranice národních států často dělily regiony s přirozenými vazbami, nebo naopak byly do jednoho celku včleněny společnosti bez jakékoliv kulturní či historické vazby. Výsledkem byly přetrvávající spory, kterých jsme svědky do současnosti (srov. nedávné rozdělení Súdánu na dva státy, které respektují lépe soudržnost jednotlivých společností, avšak násilí se zabránit stále nedaří). V obou případech tak činily rychlostí, která neumožňovala uspokojivé fungování. V tomto ohledu odkázal kolonialismus vládcům nastupujících států *bezvýchodné dědictví* (Cypher, Dietz; 2004, s. 72). Podle těchto autorů vertikální způsob obchodování mezi Evropou a Afrikou nepřispěl k integraci afrického kontinentu, jak by tomu bylo při horizontálním způsobu obchodování (Cypher, Dietz; 2004, s. 73).

Legitimita kolonialismu je předmětem úvah nejen politických a morálních filozofů západní tradice po několik století. Centrem morálního dilematu je otázka „možnosti či nemožnosti skloubení spravedlnosti a přirozeného práva s praktikami evropské nadvlády nad nezápadními národy“ (Standfordský filozofický slovník, 2006). Právě vyhocení tohoto dilematu proběhlo v Evropě 19. století, kdy se tenze mezi liberálním myšlením a koloniálními praktikami stala neúnosnou. Ti samí myslitelé, kteří prosazovali universalismus a rovnost, paradoxně obhajovali legitimitu kolonialismu a imperialismu. Nové formy *sociální diferenciacce mezi kolonizovanými* poukázaly na *kontradikce koloniální*

správy (Bernstein; 2000, s. 270). Koloniální doktrína ospravedlňovala evropskou kolonizaci v termínech „civilizující mise“, úzce propojené s koncepty *rasy a rasové nadřazenosti* Evropanů. Tato rasová nadřazenost se projevovala také v otázce *náboženství*: nadřazenost křesťanství a snaha konvertovat kolonizované společnosti.

Další oblastí byly „civilizující dopady“ obchodu v období industriálního kapitalismu a otázka pokroku, která byla univerzalizována pod hesly *modernizace a rozvoje*. Koloniální mocnosti se začaly rozpadat po druhé světové válce v souvislosti s narůstajícím antikoloniálním hnutím a také vzhledem ke změněné mezinárodní politické situaci, kdy USA nezastávaly politiku přímé politické nadvlády nad Asií a Afrikou, ale přístup „*imperialismu bez kolonií*“. USA proklamovaly podporu strategie rozvoje nově vzniklých států a do tohoto období spadá počátek období doktríny rozvoje.

Znaky koloniálního státu:

- mezinárodní politické dimenze – ustavení vztahů nerovnováhy;
 - byrokratický elitismus a autoritativismus;
 - užití tradičních nebo zvykových autorit v koloniálních společnostech;
 - užití síly;
 - etatismus – vhodný prostředek pro prosazování rozvojových politik;
 - technologická převaha;
 - hegemonní ideologie – ospravedlňující nadvládu nad porobeným státem.
- (podle POTTER, D. The power of colonial states. In: ALLEN, T. a A. THOMAS, 2000. *Poverty and Development into the 21st century*. Oxford: The Open University Press)

Jaké jsou tedy klíčové dopady kolonialismu a v čem spočívá význam jeho neblahého dědictví? Důležitost kolonialismu pro *současnost je obsažena nejenom v institucích (čť asymetrie globální institucionální architektury, konkrétně např. složení Rady bezpečnosti OSN)*, ale také v „měkkých faktorech“ jako jsou *vzorce myšlení a formy subjektivity*, které kolonialismus vyprodukoval (Preston, 1996, s. 156).

Přibližme si vliv kolonialismu na institucionální uspořádání. Instituce mohou vzniknout, protože představují zlepšení oproti stávajícímu stavu, ale mohou být také vnuceny instituce zpomalující, které jsou překážkou, neboť slouží zájmům mocné skupiny nebo národů (*ibid.*), což je právě často případ koloniálních institucí. *Proces kumulativní kauzality* znamená, že pokud jsou dříve vytvořené instituce sociálně konstruktivní (podporují rozvoj člověka, rovnost apod.), proces kumulativní příčin-

nosti (*cumulative causation*) vede k rostoucí spirále sociálního pokroku (*virtuous circle*) (Myrdal, 2000, cit. podle Cypher, Dietz; 2004, s. 73), naopak pokud jsou vytvořeny brzdící instituce, instituce a sociální praktiky jsou hluboce zakořeněné, potom je pravděpodobné, že budoucí evoluční cestou vývoje bude bludný kruh (*vicious circle*) (*ibid.*).

Mimo zdůraznění institucionálního nastavení, které vytvořila koloniální nadvláda, je důležité zmínit heterogenost způsobů, jakými se kolonizace manifestovala. Tento argument je představen jako kritik chápání kolonialismu v Escobarově pojetí (1995).

4.1.1. PŘÍPADOVÁ STUDIE: BARANŮV KOLONIALISMUS V INDII

Po historickém přehledu a objasnění fází a povahy kolonialismu, jsou konkrétní dopady kolonialismu představeny na příkladu jednoho z představitelů školy závislosti, Paula Barana (1957). Baranova⁶⁸ studie o Indii⁶⁹ osvětluje hloubku změn, kterými kolonizované země prošly. Indie byla v 18. stol. ekonomicky (politicky byla rozdrobená, sjednocená britskou koloniální administrativou) jednou z nejvyspělejších zemí světa a indické metody výroby a průmyslové organizace byly srovnatelné s ostatními částmi vyspělého světa (Anstey, cit. podle Baran, 1957, s. 277).

Británie vojensky podrobenou Indii systematicky „zaostávala“ a to „propracovaným, bezohledným a systematickým rabováním Indie britským kapitálem od samého počátku britské nadvlády“ (Baran, 1957, s. 278). Na počátku 20. stol. si Británie přivlastnila nejméně 10 % indického domácího produktu a toto číslo je ještě podhodnoceno, neboť se vztahuje pouze na přímé transfery a nezahrnuje ztráty kvůli nevýhodným *obchodním podmínkám (terms of trade)* vnuceným Británií (Baran, 1957, s. 279) (tj. vliv koloniální dělby práce a nerovného postavení jednajících subjektů). Británie aplikovala ještě jinou strategii ničení Indie. Od pol. 18. stol. nastal rozmach textilního průmyslu na britském venkově. Ve snaze rozšířit tuto industrializaci a ovládnout světové trhy převládla v Británii představa, že je třeba zničit silnou konkurenci indického textilního průmyslu a najít trvalého dodavatele pro svůj bavlnářský průmysl a rozšířit své zámořské trhy. K těmto cílům Británii posloužily kolonie. Británie tedy začala politiku systematické *deindustriace* (Baran, 1957, s. 281). Tato politika přetvořila Indii na podpůrný sektor britského

⁶⁸ Celá Baranova studie je volně dostupná, cf. BARAN, P. A. (1957): *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review, <http://digamo.free.fr/baran57.pdf>. Cf. také Baran, P. A. (1953): *Economic Progress and Economic Surplus*, *Science and Society*, Vol. 17, No. 4, pp. 289–317.

⁶⁹ Srov. také analýzu „struktrálního imperialismu“, pojednávající o proměnách indického Mysore z děla současného autora HETTNE, B. (1978): *Political Economy of Indirect Rule: Mysore: 1881–1974*. London: Curzon Press.

hospodářství a spolu s ochrannými kvótami na dovoz indického zboží vytvořila značně asymetrický vztah, který vedl k zaostalosti (Baran, 1957, s. 281).

Neméně devastující než ekonomický dopad byl dopad politický a kulturní. Politické dopady jsou zjevné: cílem koloniální vlády bylo udržet klid a pořádek, hladkou těžbu surovin a minerálů z kolonie do mateřské země a usnadňovat zahraniční import do periferie (Baran, 1957, s. 282). Koloniální vláda nebyla koncipována, aby byla institucí podporující ekonomický rozvoj periferie. Podle Barana (1957) britská správa systematicky ničila samotné základy indické společnosti, její obchodní politika zničila indická řemesla a následkem vznikla neblaze proslulá chudinská předměstí. Koloniální nadvláda se opírá o nově vzniklé elity, které přísahaly loajalitu velmocí a jejichž zájmy jsou úzce spjaty s dominující velmocí. Škola závislosti nazývá tuto novou třídu „*klientskou sociální třídou*“ a ukazuje, že do koloniální správy byly nejčastěji rekrutováni vlastníci pozemků. Vlastníci se nejvíce obávají rolnických protestů, a proto potřebují koloniální vládu, aby je mocensky podpořila. Na oplátku žádá koloniální správa klid ve venkovských oblastech a podporu exportu zemědělských výrobků. Protože indická ekonomika byla britskou tak zásadním způsobem přetvářena po více než století, formální zbavení se nadvlády nemůže vymazat koloniální dědictví (Baran, 1957, s. 282–285).

Kolonialismus měl dopady také na formu politického uspořádání kolonizovaných společností. Rozpínání evropského kapitalismu přivedilo vývoz konceptu národního státu jako základní mezinárodní jednotky *polity* (westfálský systém).

Národ je uměle vytvářen a nese znaky mýtu v následujících ohledech :

- Národy jsou myšlenými komunitami
- Národy shromažďují mnoho jedinců, kteří se cítí současníky v národní komunitě. Takto sjednocená komunita potom představuje „národ“.
- Národy jsou ve svém přežití závislé na vynálezu historie, tradicí, a symbolů, které podporují specifickou identitu daného národa v minulosti i současnosti.
- Národy mohou vyvolat silné pocity identity, příslušnosti, domova a komunity.
- „Myšlení národa“ posiluje v národní komunitě pocit práva na určitý prostor.
- Národy se snaží prosazovat jednotný jazyk, který je teoreticky dostupný všem členům národa.
- Národy se opírají o narace, které posilují jednotu času a prostoru.
- Národy ustavují hranice, které oddělují ty, kdo do národa náleží, od těch, kdo do daného národa nepatří.

(McLeod, 2010, s. 89)

Postwestfálský systém národních států, ustavený v Evropě, se tak stal úhelným principem uspořádání polity i v získaných teritoriích. Koncept národa a politické jednotky⁷⁰, kterou národ obývá, však není ani samozřejmý ani univerzální. *Národ a národní stát* jsou *vynálezy evropského novověku* a utváření národní identity vyžaduje *systematickou indoktrinaci dané populace*. (McLeod, 2010, s. 82).

Národní tradice uměle vytvářejí pocit sdílené historie a společného původu dané populace. Nezanedbatelným rysem budování národa je také *homogenizace populace* (McLeod, 2010, s. 82) a ustavení národních symbolů, jako je vlajka a hymna, které se tak stávají součástí „vynálezu tradice“ (Hobsbawm⁷¹).

Mimo přímou koloniální nadvládu existuje tzv. neokolonialismus a nepřímá nadvláda. Rahmatian (2009) charakterizuje neokolonialismus jako důsledek nerovného postavení státu ve světové soustavě. V konceptu nepřímé nadvlády jsou nominálně suverénní státy vystaveny vlivu mocných států (Rahmatian, 2009, s. 40). Nepřímá nadvláda je možná za situace, kdy jasná ekonomická nadvláda umožňuje zásadně ovlivnit nebo kontrolovat ekonomický a politický systém jiné země s cílem chránit své ekonomické zájmy (Rahmatian, 2009:41). Korporace a vládní agentury mocných států mají k prosazování neokoloniální nadvlády různé prostředky, mezi nimiž je nejvýznamnějším právo, kdy klíčovou oblastí je ustavení právního rámce mezinárodního obchodu (ibid.). Neokolonialismus je jedním z klíčových argumentů školy závislosti a je podrobně představen v díle Dose Santose. Neoliberální právní řád a jeho dopady na RZ jsou představeny v neoliberálním paradigmatu.

Po představení kolonialismu a dopadů, které koloniální projekt měl na kolonizované oblasti, je pozornost věnována škole závislosti, jejím hlavním představitelům a současnému vlivu tohoto paradigmatu. Škola závislosti však není jediným paradigmatem, ve kterém projekt kolonialismu hraje důležitou roli. Posledním představovaným paradigmatem této knihy je *postrozvoj*, ve kterém hrají procesy kolonialismu také důležitou roli. Ke kolonialismu a *postkolonialismu* se tedy vrátíme při představení posledního paradigmatu, tj. v kontextu postrozvoje.

⁷⁰ *Přední teoretik nacionalismu Benedict Anderson v knize Imagined Communities (Představy společnosti, 1996) označuje za definující znak národa jednotný národní jazyk, kterému všichni členové národa rozumí a skrze který mohou komunikovat (McLeod, 2010, s. 86).*

⁷¹ *Srov. HOBSBAWM, E. a T. RANGER, eds., 1983. The Invention of Tradition. Cambridge University Press.*

4.2. HLAVNÍ TEZE ŠKOLY ZÁVISLOSTI

Zatímco návody modernizační školy na politiky zlepšení situace RZ představují přístup, který vzešel z euroamerického prostoru, mimo prostor prvního světa se vytvořily přístupy, které se vymezují proti návodům školy modernizační. Modernizační škola i škola závislosti vykazují podobnosti zejména na rovině *výstavby teorie* (viz kapitola 1). Samotné příčiny zaostalosti však tyto školy identifikují diametrálně odlišně. Zatímco škola modernizační vidí *příčiny zaostalosti v podmínkách rozvíjející se země samotné, tj. identifikuje je jako příčiny interní*, chápe naopak škola závislosti zaostalost jako výsledek *faktorů vnějších, tj. externích*, které vyplývají z *mocenských vztahů* utvářejících podobu *mezinárodní dělby práce* již od nástupu kolonizace.

Škola závislosti se zformovala v turbulentní době. Statutu koherentní teorie dosáhla v letech 50. a 60., přestože strukturalistické argumenty Raúla Prebische byly zformovány již dříve. Chronologicky nejdříve se formovaly přístupy *strukturalistické ekonomie*, která kritizuje představu homogenního světového trhu. Strukturalistická ekonomie empiricky zkoumá vzorce obchodování, přičemž zjištěná data neodpovídala modelům, se kterými pracovala klasická ekonomie. Oproti představě homogenního světového trhu tedy strukturalistická ekonomie pracuje s konceptem mocensky nerovného světa, ve kterém země centra získávají výhody na úkor zemí periferních (pro podrobnější vysvětlení liberalismu viz kap. 5).

4.2.1. STRUKTURALISTICKÁ VERZE ŠKOLY ZÁVISLOSTI

Industrializace náhradou dovozů:

(Import-Substituting Industrialization, ISI) – představuje strategii pro rozvíjející se země, ve které jsou dovozy zboží s přidanou hodnotou (spotřební zboží, elektronika, ale i zpracovatelské stroje) nahrazeny výrobou domácí. Pro zajištění přežití domácích firem v konkurenci se zahraničím jsou zavedena ochranná opatření typu dovozních kvót, tarifů, cel a další nástroje zahraničního obchodu. Opatření mají být přechodného rázu (jako např. dočasná ochranná opatření – *infant industry argument*) avšak často přetrvávaly po dobu delší (Krugman, Obstfeld, 2009, s. 253–254).

Důvody zaostalosti podle Prebische a dalších strukturalistických ekonomů:

Příčinou vzrůstajícího zaostávání rozvíjejících se zemí je dělba práce, která se konstituovala již od kolonialismu. Prebisch vymezil svoji pozici zejména proti Ricardovskému pojetí mezinárodní specializace a vzájemného obchodu, ze kterého mají všichni prospěch. Proti této teorii Prebisch postavil vlastní verzi, inspirovanou původními latinskoamerickými anti-imperialistickými texty ze 30. a 40. let. Poukázáním na podobu industrializace USA, Ruska, Německa a Japonska, které prošly těmito procesy ve srovnání např. s Británií opožděně, Prebisch ukázal, že industrializace „opozdilců“ (latecomers) probíhala za bariérou ochranných tarifů (srov. So, 1990, s. 90–95; Preston, 1996).

Strukturalistická větev školy závislosti vznikla na podhoubí strukturalistické ekonomie a v jejím utváření hrál klíčovou roli Raúl Prebisch. Prebisch byl v počátku své kariéry zastáncem tvrdé linie politik *volného obchodu* (tj. zastáncem *liberalismu*), avšak změnu v jeho ekonomických názorech přivodila zhoršující se situace Argentiny. Prebisch byl jmenován do čela nově vytvořené agentury OSN – *Economic Commission for Latin America* (ECLA) a zformuloval velmi vlivnou představil kritiku dominantních politik mezinárodního obchodu⁷² (So, 1990:91), které byly založeny na konceptu komparativních výhod a utvářely podobu mezinárodní dělby práce.

Prebisch byl jmenován do čela nově vytvořené agentury OSN – *Economic Commission for Latin America* (ECLA) a zformuloval velmi vlivnou představil kritiku dominantních politik mezinárodního obchodu⁷² (So, 1990:91), které byly založeny na konceptu komparativních výhod a utvářely podobu mezinárodní dělby práce.

Prebisch je autorem tzv. Havanského dokumentu (*The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*), což je programové prohlášení nové vzniklé ECLA. V tomto dokumentu jasně formuloval svoji centrální tezi: Prebisch argumentoval, že tehdejší nastavení mezinárodní dělby práce povede pouze k reprodukci nerovností na globální úrovni, neboť k vymanění se z této asymetrie je třeba aktivních zásahů intervencionistického státu (Dosman, s. 10).

Oproti přímému zapojení se do mezinárodní dělby práce, do které se RZ zapojují z nevýhodné pozice, tj. nerozvinutosti, navrhol Prebisch nejdříve tzv. industrializaci náhradou dovozů. Role vlády má být podle Prebische aktivní: vláda má fungovat nejenom jako ko-

⁷² cf. Dosman, DOSMAN, E. J.: *Raúl Prebisch and the 21st Century Development Challenges*, přístupno na: <http://prebisch.cepal.org/sites/default/files/Prebisch%20por%20Dosman.pdf>. Prebischovo formulování hypotézy koinciduje s publikací analogické teze německým ekonomem Singerem, proto je často jeho teze nazývána hypotézou Prebisch-Singerova.

ordinátor industrializačních aktivit, ale zejména provést strukturální reformy. Navíc musí vláda čelit problému nízké kupní síly obyvatelstva, která neumožňuje dynamický růst.

Intelektuální ospravedlnění mezinárodní dělby práce má kořeny již v anglické klasické ekonomii, konkrétně v tezi o *absolutních výhodách Adama Smitha a komparativních výhodách Davida Ricarda*. Angličtí klasičtí ekonomové doporučovali dělbu práce na základě vzájemné výhodnosti obou (nebo více) zúčastněných stran. Jejich kritika byla původně namířena na *odpůrce mezinárodního obchodu*, kteří se domnívali, že obchodováním s cizinou trati (cf. např. Holman, 1999, Krugman, Obstfeld, 2009). Smith a Ricardo namítali, že pokud se země specializuje na výrobu zboží, ve kterém má absolutní (Smith) nebo komparativní (Ricardo) výhodu, budou ze vzájemné směny mít prospěch obě strany. Teze o výhodnosti mezinárodního obchodu na základě *různé vybavenosti výrobními faktory* je formálně rozpracována do tzv. *Heckscher–Ohlinovy hypotézy* (cf. např. Ray⁷³, 2007; Krugman⁷⁴, Obstfeld, 2009, s. 54, empirické testování hypotézy s. 75–81).

Konkrétní aplikace politik mezinárodního obchodu založených na různé vybavenosti výrobními faktory znamenala vytlačení RZ z produkce zboží s přidanou hodnotou a jejich *odsouzení do pozic vývozce potravin a dodavatele surovin*. Latinská Amerika tak dodávala potraviny a suroviny pro centra a následně dovážela produkty ostatní.

Výsledky politik aplikovaných na latinskoamerické země v poválečném období nebyly povzbudivé. Po krátké expanzi došlo ke stagnaci, doprovázené vysokou nezaměstnaností, devalvaci a zhoršením obchodní bilance. (Nucené) spoléhání na vývoz komodit znamenalo zhoršení obchodní bilance s negativními dopady na domácí kumulaci kapitálu. V důsledku špatné ekonomické situace se vzedmula vlna protestů, která přinesla změnu režimu. Neúspěchy z výsledků politik modernizační školy je možné interpretovat buď jako neúspěch v realizaci těchto politik, nebo jako chybu politik samotných. Autoři školy závislosti se přiklonili k interpretaci druhé a přinesli radikální kritiku dominantního modelu rozvojových politik (So, 1990:91–93). Raúl Prebisch proto navrhoval ochranu domácího průmyslu pomocí ochrannářských bariér, které napomohou domácím podnikům ke konkurenceschopnosti. Latinská Amerika tedy přijala politiku programů ISI, tj. *protekcionsmu* a strategii *industrializace náhradou dovozů*. Výnosy z vývozu surovin byly následně investovány do nákupu kapitálového zboží (určeného k další produkci) a nikoli zboží spotřebního. Role vlády má být podle Prebische aktivní: vláda má fungovat nejenom jako koordinátor industrializačních aktivit, ale zejména provést strukturální reformy. Navíc musí vláda čelit problému nízké kupní síly obyvatelstva, která neumožňuje dynamický růst.

⁷³ RAY, D. (2007): *Development Economics*, Oxford: Oxford University Press.

⁷⁴ Pro podrobné vysvětlení hlavních ekonomických tezí, které se dotýkají zejména paradigmat školy závislosti a neoliberalismu a dopady těchto politik viz.: KRUGMAN, P. R., OBSTFELD, M. (2004): *International Economics: Theory and Policy*, (6th edition), Pearson Education.

4.2.2. NEOMARXISTICKÁ VERZE ŠKOLY ZÁVISLOSTI

Argumenty strukturalistických ekonomů našly příznivou odezvu mezi neomarxistickými mysliteli. Škole závislosti se dostalo pozornosti díky jejímu rozšíření do USA *André Gundarem Frankem* (podle So, 1990, s. 95). V USA se myšlenkám školy závislosti dostalo kladného přijetí vzhledem k domácí politické situaci. Deziluze z války ve Vietnamu a nástup alternativních hnutí rezonovaly se strukturalistickými a neomarxistickými teoriemi předkládanými touto školou (So, 1990).

Dalším čelním představitelem školy závislosti je *André Gundar Frank*⁷⁵, jehož přínosem je koncept rozvoje zaostalosti (*development of underdevelopment*). Frank ve svých koncepcích předjímá kritiku poststrukturalistickou a postrozvojovou, neboť zdůrazňuje roli intelektuálního aparátu rozvojových teorií. Frank kritizuje používání kategorií a zkušeností západního světa, neboť právě tento pojmový a kategorický aparát neumožňuje uchopit a pochopit problémy, kterým čelí země světa třetího. Podle Franka se modernizační škola mýlí ve vysvětlování příčin zaostalosti (So, 1990, s. 96). Frank argumentuje proti evolucionistické tezi modernizační školy, tj. proti předpokladu, že země třetího světa stojí na úsvitu etapy modernizace a následně tedy musí vzhlížet k rozvinutým zemím jako k modelu hodnému následování v jejich cestě za dosažením modernity. Frank poukazuje na slabinu modernizačního myšlení, neboť evolucionistický modernizační přístup *ignoruje historii vlastních zemí třetího světa*, která je v institucích, zvycích a myšlení obyvatelstva třetího světa stále přítomná. Právě historická zkušenost kolonialismu neumožňuje zemím třetího světa následovat západní cestu rozvoje (So, 1990, s. 96).

Frank pracuje s *teorií metropolí – satelitů*, jejichž systém byl ustaven již za kolonialismu (So, 1990, s. 97). Kolonizátoři vybudovali nová města v koloniích pro usnadnění vykořisťování (např. Kalkata).

Aktivita:

Autoři školy závislosti založili vlivný journal *Monthly Review*, který se stal platformou pro prezentaci jejich názorů. Přečtěte si aktuální číslo *Monthly Review* na: <http://monthlyreview.org>.

Vztah center a satelitů se však neomezuje pouze na mezinárodní dimenzi – existuje i v rámci rozvíjejících se zemí. *Řetězová konstelace* těchto center a satelitů umožňuje efektivní vysávání satelitů (na tento koncept navazuje hypotéza světových měst.. Vzhledem

⁷⁵ FRANK, A. G. (1969): *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press.

k ustavení těchto center a satelitů stejné historické procesy, které na Západě generovaly růst, prohlubovaly zaostalost v rozvíjejících se zemích. Frank na základě historických dat vyzpozořoval, že satelit zažívá největší růst a rozkvět, pokud je od metropole odřiznut. Latinská Amerika zaznamenávala nejvyšší růst v centrech během válečných období. Naopak nejzaostalejší regiony jsou často v nejtěsnějším kontaktu s metropolemi (So, 1990, s. 97).

Definice závislosti: Dos Santos je autorem stále užívané definice závislosti podle které: „vztah mezi dvěma nebo více zeměmi nabývá formy závislosti, pokud některé země (dominantní) mohou expandovat a být aktivními činiteli svého růstu (*self-starting*), zatímco jiné země (závislé) mohou expanze a růstu dosáhnout pouze jako odrazu této expanze a růstu v zemích dominantních“ (Dos Santos, 1971, s. 226).

Představa globální koalice Jihu má stále odezvu v současném myšlení. Např. Dirlik se zamýšlí nad potenciálem spolupráce v rámci Jihu (cf. Dirlik, 2007), která by přinesla Jihu větší míru autonomie, což je strategií pro vymanění se ze závislosti v globální dělbě práce. Kritiku strukturalistické verze školy závislosti z marxistické pozice nabízí např. Chilcote (1981). Z této analýzy je možné odvodit hlavní body sporu mezi těmito dvěma proudy školy závislosti.

Dalším autorem klasických studií školy závislosti je *Dos Santos* (So, 1990, s. 98), jehož teorie o různých podobách závislosti je stále velmi vlivná v současném sociálně vědním myšlení, jak bude ilustrováno níže. Dos Santos (podle So, 1990, s. 99–102) analyzoval tři historické podoby závislosti: *koloniální, závislost finančně-industriální a v současné době převládající závislost technologicko-industriální (viz poznámka o přenosu technologií v neoliberálním paradigmatu)*.

Vkoloniální závislosti monopolizovaly dominantní země kontrolu nad půdou, doly a lidskými zdroji (otroky) stejně jako export surovin či zboží ze závislé země. Na konci 19. stol. se však vynořil historicky nový typ závislosti – *závislost finančně-průmyslová*, která je zaměřena na vykořisťování surovin a zemědělských produktů ze závislých zemí, neboť kolonizované regiony byly strukturálně *specializované na kultivaci určitých monokultur*⁷⁶. Navíc kolonie sloužily jako odbytiště výrobků vyrobených v prvním světě. Významným segmentem pro fungování koloniální ekonomiky byl *podpůrný sektor*, který produkoval lidské zdroje pro exportní sektor v obdobích hospodářského růstu a absorboval nezaměstnanost v obdobích recese. Nejnovějším typem závislosti, popsáním Dosem Santosem je *technologicko-průmyslová závislost*, která vznikla po druhé světové válce s postupem in-

⁷⁶ Tato strategie byla v nedávné době také doporučována v Programech strukturálního přizpůsobení, viz kapitola o neoliberálním paradigmatu.

dustrializace v některých rozvíjejících se zemích. Struktura argumentu o technologicko-průmyslové závislosti koinciduje s hlavními tezemi současných antikapitalistických hnutí.

Rozvíjející se země jsou vlivem podrobení moci prvního světa nuceny operovat na *monopolizovaném mezinárodním trhu*, který má sklon tlačit na snížení cen surovin a zvyšovat ceny za průmyslové výrobky. Navíc jsou často suroviny nahrazovány syntetickými materiály, čímž se deficit zemí exportujících suroviny nadále zvyšuje. Protože *zahraniční kapitál kontroluje ekonomiku závislé země*, vysoké zisky odplouvají z rozvíjející se země.

Dos Santos uvádí, že množství kapitálu opouštějícího zemi je mnohem vyšší než objem kapitálu vstupujícího do rozvíjející se země. Dos Santos se domnívá, že existují strukturální omezení průmyslového rozvoje v méně rozvinutých zemích.

Aktivita:

Přečtěte si text: CONWAY, D. a N. HEYNEM, 2008. Dependency theories: From ECLA to André Gundar Frank and beyond. In: DESAI, V. a R. B. POTTER. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education.

Průmyslový rozvoj je totiž odvislý od *exportního sektoru*, protože pouze export může zajistit potřebnou zahraniční měnu na nákup pokročilých technologií pro průmyslový sektor. Výsledkem je, že zahraniční financování – ať už ve formě zahraničního kapitálu, nebo pomoci – se stává nezbytné k pokrytí současného deficitu a financování dalšího rozvoje (So, 1990, s. 99–100). Dos Santos poukazuje na argument o zahraničních investicích převzatých antiglobalizačním hnutím. Dos Santos argumentoval, že funkcí zahraničních investic je podporovat import, který konkuruje domácímu zboží, a zavést technologie, které nejsou přizpůsobené potřebám rozvíjejících se zemí. Výsledkem jsou investice do sektorů, které nejsou z hlediska potřeb rozvíjející se země prioritní (Dos Santos, 1971, s. 231). Nerovný kapitalistický vývoj na mezinárodní úrovni je *reprodukován interně* na úrovni těchto států, kdy výrobní struktura méně rozvinutých zemí je rozpolcena mezi „tradiční“ agrární exportní sektor a „moderní“ sektor technologické a ekonomicko-finanční koncentrace (tzv. dualismus, viz paradigma školy modernizační). Z marxistické perspektivy Dos Santos označuje tuto vysokou koncentraci příjmu za „vysokou míru vykořisťování“ (*superexploitace*) pracovní síly. Tato nerovná výroba vytvořila hranice růstu vnitřních trhů v rozvíjejících se zemích. Růst trhu spotřebního zboží je omezován nízkou kupní silou obyvatel v produktivním věku a nízkým počtem pracovních míst vytvořených tímto investičně náročným sektorem. Navíc je růst trhů s kapitálovými statky limitován převodem zisků do zahraničí, který tak odčerpává část ekonomického nadbytku vytvářeného domácí ekonomikou (So, 1990, s. 101–102).

Dalším představitelem klasické fáze školy závislosti je Samir Amin, která je autorem konceptu *přechodu k perifernímu kapitalismu*. Periferní kapitalismus je podle Amira

charakterizován *extroverzí*, tj. orientací na export (So, 1990, s. 102). Amin vidí periferní kapitalismus jako důsledek zapojení se RZ do mezinárodní dělby práce. Na základě asymetrických mocenských vztahů nevýhodně nastavená mezinárodní dělba práce potom vytlačuje RZ role poskytovatele surovin na výrobu zboží v centru, ve kterém mají RZ komparativní výhodu, tj. zemědělská výroba a suroviny (podle So, 102). Avšak z dlouhodobého hlediska je tato specializace pro RZ nevýhodná, neboť nevede ke zvyšování produktivity v oblastech s vysokou přidanou hodnotou, jak je tomu u zemí rozvinutých.

Amin také přišel s argumentem, kterým anticipuje jednu názory paradigmatu postrozvojového, tj. jeho zaměření se na zkoumání typů vědění. Amin zastává názor, že ekonomické teorie vytvořené v rozvinutých zemích odráží zkušenosti určitého prostoru a nejsou volně přenositelné na prostory zcela odlišné. Konkrétně Amin tvrdí (So, 1990, s. 103), že Keynesova *teorie multiplikátoru investic* nefunguje stejně na periferiích jako v centru. Amin argumentuje, že na periferii export zisků (do center nadnárodních korporací) zahraničního kapitálu ruší tento multiplikační efekt. Místo, aby vlivem *multiplikátoru z investic* těžila periferie, přesouvá export zahraničního zisku multiplikační efekt z periferie do centra a slouží ke zrychlení rozvoje centra. Podle Samira Amina periferní kapitalismus není schopen dosáhnout *autonomního ekonomického růstu bez zpochybnění dominance zahraničních monopolů* a centrálního kapitalismu (*ibid.*).

Škola závislosti má významný vliv na současné akademické a politické myšlení. Jak již bylo uvedeno, jsou myšlenky autorů školy závislosti velmi živé na úrovni vládních politik v Latinské Americe (Venezuela), dále také u anti-kapitalistického a alterglobalistického hnutí⁷⁷, které jsou představeny v kapitole o občanské společnosti. Na poli akademickém inspirovalo Dos Santosovo rozpracování typů závislosti Castellse a Laserna⁷⁸ (1989). Castells a Laserna se zaměřují na analýzu dopadů technologických změn na Latinskou Ameriku, konkrétně na Mexiko a Bolívii. Castells a Laserna identifikují trendy, které je vhodné interpretovat v perspektivě školy závislosti (Castells a Laserna; 1989:536). Podle těchto autorů je zhoršující se ekonomická a sociální situace v Latinské Americe výsledkem nových a starých forem závislosti (Castells a Laserna; 1989:536).

Teorie závislosti je vlivná nejen v politické oblasti, ale i na půdě akademické, avšak je také předmětem četných kritik. Friedmann a Wayne⁷⁹ (1977) uznávají silné prvky argumentů školy závislosti. Oceňují kritiku evolucionistického přístupu modernizační školy, která nahlíží na společnost nebo na národní stát jako na soběstačnou jednotku⁸⁰ (Friedmann, Wayne; 1977, s. 400). Dále oceňují důležitost, kterou škola závislosti připisuje politickým a ekonomickým vztahům v globálním světovém systému. Podle

⁷⁷ Cf. např. *teze a konkrétní návrhy, které vzešly ze Světového sociálního fóra v Porto Alegre*, FISHER, W. F., PONNIAH, T. (ed.) (2003): *Another World is Possible*, Zed Books, London.

⁷⁸ CASTELLS, M.; LASERNA, R. (1989): *The New Dependency: Technological Change and Socioeconomic Restructuring in Latin America*, *Sociological Forum*, Vol. 4, No. 4, Dec. 1989, pp. 535–560.

Friedmanna a Wayne je také předností školy závislosti její snaha o holistický přístup, neboť integrovala přístupy jednotlivých disciplín, které vedly ke fragmentovanosti teorií modernizační školy. Oproti škole modernizační vysvětluje škola závislosti sociální změnu skrze zaměření se na materiální aspekty sociálního života, zejména jako růst a rozpínání kapitalistického světového systému. Škola závislosti také pracuje s konkrétními empirickými daty a nikoli s abstraktními stádii evolučního vývoje, jak tomu bylo u modernizační školy (Friedmann, Wayne; 1977, s. 400).

Friedmann and Wayne (1977, s. 399) také přináší námitky proti analýze z perspektivy školy závislosti. Jejich kritika spočívá ve zjednodušeném nahlížení na světový systém jako na dyadický vztah mezi národy. Následně jsou podle školy závislosti modely světového systému kumulací těchto jednotek do „hierarchicky seřazené sady rolí“ (*ibid.*). Tato rigidnost v náhledu na strukturu světového systému však znemožňuje nezávislou empirickou analýzu (Friedmann, Wayne, 1977, s. 399).

Pro shrnutí, škola závislosti⁸¹ přinesla cenné podněty pro reflexi povahy světového systému a zaměřila pozornost mimo čistě vnitrostátní faktory (jako škola závislosti) při vysvětlování zaostalosti. Názory na školu závislosti jsou rozpolceny v závislosti na preferované politické orientaci⁸², kdy levicově zaměřeni autoři a intelektuálové stále spatřují potenciál pro budoucnost v této perspektivě. Např. Kelly⁸³ (2008) se domnívá, že škola závislosti může být tím správným protilekem proti neoliberálním politikám, které v současné době dominují globální organizační architektuře, která stanuje pravidla pro fungování světového obchodu⁸⁴ (WTO). Jedním z nejvýznamnějších příspěvků, který se snaží napravit dualitu centra a periferie je rozpracování teorie světového systému Immanuelem Wallersteinem.

⁷⁹ FRIEDMANN, H.; WAYNE, J. (1977): *Dependency Theory: A Critique*, *Canadian Journal of Sociology*, Vol. 2, No. 4, pp. 399–416.

⁸⁰ Blaney (1996: 459), podobně jako výše uvedení autoři, zdůrazňuje přínosy, které škola závislosti přinesla při analýze globálního systému. Škola závislosti zpochybňuje suverénnost národních států, neboť jednotlivé státy jsou umístěny v určité pozici v globální dělbě práce (*ibid.*). Teorie závislosti poukazuje na napětí, které existuje mezi konceptem suverénnosti národního státu a kapitalistickou ekonomikou (Blaney, 1996: 463), cf. BLANEY, D. L. (1996): *Reconceptualizing autonomy: the difference dependency theory makes*. *Review of International Political Economy*, Vol. 3, No. 3, pp. 459–497.

⁸¹ Pro hodnocení viz např. KOO, H. (1984): *World System, Class and State in Third World Development: toward an Integrative Framework of Political Economy*. *Sociological Perspective*, Vol. 27, No. 1, pp. 33–52.

⁸² Cf. např. SMITH, T. (1979): *The Underdevelopment of Development Theory: The Case of Dependency Theory*, *World Politics*, Vol. 31, No. 2, pp. 247–288.

⁸³ KELLY, R. E. (2008): No „return to the state“: *dependency and developmentalism against neo-liberalism*, *Development in Practice*, Vol. 18, No. 3, June 2008. CARDOSO, F. H. (1972): *Dependent Capitalist Development in Latina America*. *New Left Review*, Vol. 74.

⁸⁴ Další autory sdílející tuto perspektivu viz např. HETTNE, B. (1990): *Development Theory and the Three Worlds*, London: Longman Scientific and Technical. HETTNE, B. (1995): *International Political Economy: Understanding the Global Disorder*, London: Zed Books.

4.3. TEORIE SVĚTOVÉHO SYSTÉMU

Škola závislosti pracuje s duální kategorizací společností, tj. nahlíží na společnosti jako na součást centra nebo periferie. Avšak úspěch nově se industrializovaných států (NIC) v Asii, které se podle klasifikace školy závislosti nacházely na periférii, empiricky nepotvrzoval prognózu školy závislosti. Na základě této diskrepance přišel Immanuel Wallerstein⁸⁵ s konceptem teorie světového systému, kde se země nachází buď v centru, periférii nebo semi-periférii.

Podobně jako škola závislosti překonává teorie světového systému (TSS) metodologický nacionalismus (Klak, 2008, s. 101). a vysvětluje, že budoucnost konkrétní společnosti závisí na mnoha faktorech, jako jsou dělbě práce a geopolitické vztahy, které fungují na *globální úrovni* (*ibid.*). TSS⁸⁶ postuluje existenci jednotného globálního ekonomického systému, utvářeného nejpozději od počátku evropské industrializace, i když někteří autoři (srov. Immanuel Wallerstein) kladou počátky již do poloviny 15. stol. TSS kritizuje konceptualizaci sociálních věd, ve které je základní jednotkou národní stát. Národní stát jako základní jednotka analýzy je však neadekvátní a zkreslující, neboť státy jsou silně ovlivňovány příležitostmi a omezeními globálního systému. Ideově čerpá TSS z historického materialismu a zkoumá pravidelnosti a vzorce ekonomických aktivit. Vůdčím teoretikem TSS je Immanuel Wallerstein, který otevřeně přiznává silnou, i když ne dogmatickou inspiraci Marxem. TSS následně klade ve svých analýzách důraz na sociální třídy, moc států, imperialismus a další marxistické koncepty. Nejzřetelněji se s marxismem naopak rozchází v náhledu na dynamiku historického vývoje a kritizuje Marxův koncept vývoje států skrze jednotlivá stádia (*ibid.*). Světový systém je charakterizován nerovným vývojem. Vzhledem k prostorové dynamice je možné jednotlivé země klasifikovat do jedné ze tří skupin: centra, periferie nebo semiperiferie.

V *centrech*, ve kterých je koncentrována politická a vojenská moc, je výroba zaměřena na kapitálově náročnou výrobu, zaměstnávající vysoce kvalifikovanou sílu. Jelikož země centra disponují politickou a ekonomickou silou, mohou efektivně prosazovat své zájmy v globální institucionální architektuře, která dále umožňuje akumulovat nadhodnotu z semiperiferních a periferních zemí (Klak, 2008, s. 103). Semiperiferie se nachází mezi silnými stránkami centra a slabiny periferie. Semiperiferní mix zahrnuje průmyslovou základnu pro exportní orientace a vykazuje ekonomický rozkvět, za současného výskytu charakteristik periferie: chudoby, závislosti na exportu surovin a zejména vysoké zranitelnosti vůči rozhodnutím učiněným v centrech (*ibid.*). Podle

⁸⁵ Cf. WALLERSTEIN, I. (1979): *The Capitalist World-Economy*. New York: Cambridge University Press.

⁸⁶ Cf. KLAK, T., 2008. *World systems theory: cores, peripheries and semiperipheries*. In: DESAI, V. a R. B. POTTER. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education.

této perspektivy představuje globalizace rozpínání kapitalistického systému a svět se stává více sjednoceným skrze komunikační sítě a ekonomickou směnu. Celkově největší moci se těší transnacionální globální elita. Sklair (2012) charakterizuje transnacionální kapitalistickou třídu nikoli ve striktně marxistickém smyslu, vlastnictví výrobních prostředků již není nutným předpokladem pro zahrnutí do kapitalistické třídy. Globální elita je transnacionální nejméně v několika ohledech. Členové transnacionální elity sdílejí globální stejně jako lokální ekonomické zájmy; snaží se vykonávat ekonomickou kontrolu na pracovišti, politickou kontrolu v domácí a mezinárodní politice; kulturně ideologickou kontrolu nad každodenním životem, zastávají spíše globální než lokální perspektivu k významným otázkám a sdílejí podobný životní styl, zejména vzorce spotřeby luxusního zboží a služeb (Sklair, 2012, s. 60). Ideologická nadvláda se prosazuje v globální ideologii konsumerismu, která podporuje vykořisťovatelskou strukturu pod nadvládou nadnárodních korporací a napomáhá posilovat dominantní transnacionální elity. Pozice globální elity se tak neustále posiluje (Lechner, Boli, 2012).

Silnou stránkou TSS je její ukotvenost v historii, čímž funguje jako vhodný protipól k redukcionistickým a ahistorickým teoriím, zejména neoliberálního proudu. Z hlediska metodologického se TSS spoléhá více na kvalitativní metody, což mainstreamová ekonomové, zejména neoklasického vzdělání, považují za teoreticky nedostatečné, neboť takto formulované hypotézy jsou problematicky testovatelné (Klak, 2008, s. 106).

Význam teorie světového systému spočívá v tom, že překonává jednoduché dichotomie klasifikace sever-jih, či první a třetí svět. Hoeshele⁸⁷ se domnívá, že i Wallersteinovo členění na centra, semiperiférie a periférie je příliš zjednodušující. Konkrétně Hoeschele (2002) navrhuje třídění světového systému založené na trojdimenzionální kritériu, zahrnující a) míru v jaké se dané společnosti daří zajistit práci obyvatelstvu na jeho území, b) typ exportů, na který je daná země zaměřena a c) je přítomnost kontrolních center světové ekonomiky (centrální korporací) (Hoeschele, 2002:221).

V této kapitole bylo představeno paradigma, které zpochybňuje spravedlnost fungování světového řádu, založeného na jistém typu ekonomické doktríny, tj. teorii volného obchodu. Výstupem analýzy je, že údajná volnost tohoto modelu neznámá stejné přínosy pro všechny zúčastněné strany. Oproti tvrzení klasické politické ekonomie, některé státy podle (teorie závislosti) na zapojení se do mezinárodní dělby práce ztrácí, a proto je navrhovaným řešením buď domácí výroba, nebo integrace v kontextu RZ, jako koalice uvnitř států jihu. V následující kapitole je představeno paradigma, které je hlavním předmětem kritiky školy závislosti, tj. paradigma neoliberální.

⁸⁷ HOESCHELE, W. (2002): *The Wealth of Nations at the Turn of the Millennium: a Classification System Based on the International Division of Labour, Economic Geography*, Vol. 78, No. 2, pp. 221–244.

5.

Washingtonský a post-washingtonský konsensus a alternativy k neoliberální doktríně

Cílem této kapitoly je:

- vysvětlit politiky washingtonského konsensu
- objasnit problémy spojené s aplikací *Programů strukturálního přizpůsobení* (PSPs)
- vysvětlit fungování bretton-woodských institucí a jejich kritiku
- upozornit na problematiku zadluženosti rozvíjejících se zemí
- sledovat proměnu paradigmatu – směrem k post-washingtonskému konsensu
- nastínit proměny v globální správě – *public-private partnership*, *seberegulace* a „*kalifornský konsensus*“
- na případových studiích ilustrovat dopady neoliberálních politik a SAPs

Cílem této kapitoly je nejprve představení proudu ekonomického myšlení zvaného neoliberalismus, který se od 80. let stal dominantním ideovým programem některých vlád (Velké Británie, USA) a doktrinální základnou významných mezinárodních institucí (zejména Světové banky a Mezinárodního měnového fondu). V kontextu představení základních tezí neoliberalismu je také představen argument o uzamykání (*lock-in*) neoliberalních politik na globální, regionální a národní úrovni.

Ve druhé části jsou představeny politiky washingtonského konsensu, které byly v RZ realizovány v *Programech strukturálního přizpůsobení (PSP)*. Zvláštní pozornost je věnována konkrétním dopadům těchto politik na společnosti, ve kterých byly uplatněny. Kontroverzní dopady PSP vedly k posunu v neoliberalních politikách bretton-woodských institucí, a to směrem k „washingtonskému zmatku“⁸⁸ (Rodrick, 2006), kdy hodnocení PSP je rozdílné v MMF oproti SB a z toho vyplývají i rozdílná doporučení pro realizaci současných politik.

V třetí části jsou stručně představeny instituce, které přejala neoliberalismus jako základ svých politik (Světová banka a Mezinárodní měnový fond).

V současné době přináší neoliberalismus nové prvky nebo posiluje stávající tendence, které významnou měrou ovlivňují rozvoj a rozvojové politiky. Jednou z nejvýznamnějších změn je nárůst tzv. *public-private partnership*, tj. partnerství veřejného a soukromého sektoru, který znamená novou formu správy (*governance*) (Davies⁸⁹, 2010), a často mají k dispozici většími prostředky než např. oficiální expertní instituce⁹⁰ (WHO).

Další inovací z hlediska správy je *seberegulace* privátního sektoru, kdy soukromý sektor respektuje etická pravidla, které si korporace sami navrhly a zavázaly se k jejich dodržování. Seberegulace privátního sektoru má vliv zejména na respektování důstojných a bezpečných pracovních podmínek, respektování zdrojů obživy či na životní prostředí. Jednou z významných iniciativ je např. *Forest Stewardship Council* (FSC), který sebereguluje, se střídavými úspěchy, aktivity v oblasti těžby a zpracování dřeva (cf. McCarthy⁹¹, 2012). Dalším důležitým vývojem tzv. je kalifornský konsensus (Morvaridi, 2012), tj. nová vlna filantropie, ve kterých je rozvoj praktikován bez přítomnosti veřejného sektoru. Základem kalifornského konsensu je přesvědčení, že soukromě poskytovaná pomoc, která přejímá prvky z komerčních aktivit, je neúčinnější formou rozvoje. Dalším posilujícím

⁸⁸ RODRICK, D. (2006): *Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's "Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform"*. *Journal of Economic Literature*, Vol. 44., No. 4 (Dec, 2006), pp. 973–987.

⁸⁹ DAVIES, S. (2010): *Global Politics of Health*, Cambridge: Polity Press.

⁹⁰ ZACHER, M.W. (2007): *The Transformation in Global Health Collaboration since the 1990s*, in : COOPER, A.F.; KIRTON, J.J.; SCHRECKER, T. : *Governing Global Health, Challenge, Response, Innovation*. Aldershot: Ashgate Publishing.

⁹¹ MCCARTHY, J.F. (2012): *Certifying in Contested Spaces: private regulation in Indonesian forestry and palm oil*. *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 10, pp. 1871–1888.

se trendem je význam a rozsah mikroúverů⁹² (viz níže Grameen Bank v alternativním paradigmatu).

V závěru kapitoly jsou shrnuty dopady neoliberálních politik Washingtonského a post-Washingtonského konsensu se shrnutím rizik, které aplikace programů realizovaných na základě neoliberálních politik nese.

5.1. NEOLIBERALISMUS

Neoliberalismus⁹³ je směrem ekonomického myšlení, v jehož centru stojí doktrína *laissez-faire*, tj. nezasahování do fungování sil trhu. Neoliberalismus se vyznačuje přesvědčením, že státní zásahy, které se snaží napravovat selhání trhu, jsou škodlivé, neboť v dlouhodobém období jsou samotné síly trhu schopny rovnováhu nastavit a zajistit tak optimální fungování trhu (cf. např. Holman⁹⁴, 1999).

Z hlediska rozvoje je důležitá teze o *oddělení ekonomické a sociální sféry*, neboť toto oddělení představuje princip, podle kterého fungují Světová banka a další neoliberální instituce⁹⁵. Oddělení ekonomického a sociálního, podle Gilla a Lawa (cit. podle Harmes, 2006, s. 728), umožnil Adam Smith v tezi o *spontánní koordinaci ekonomických aktivit*.

Všeobecná dohoda (GATT) fungovala na základních principech:

Nediskriminace

- *Vzájemnost (reciprocita)* redukce tarifů v jedné zemi by měla odrážet stejnou redukci v zemích, které jsou obchodními partnery
- *Transparentnost* – povaha obchodních opatření by měla být jasná
- *Spravedlivost* – přílišné zlevňování zboží (dumping) pod tržní cenu jsou považovány za nespravedlivé a národní vlády mohly zavést ochranná opatření proti dovozu takového zboží (Gwynne, 2008, s. 201).

Klasická liberální teorie oddělila ekonomickou a politickou dimenzi tím, že označila volný trh za mechanismus efektivně umísťující zdroje *neautoritativním způsobem*

⁹² Cf. CAMPBELL, G. (2010): *Microfinancing and Developing World: how small loans empower local economies and catalyze neoliberalism's endgame*. *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 7, 1081–1090.

⁹³ *Neoliberalismus 80. let vychází z neoklasického proudu ekonomického myšlení, jehož významným představitelem byl Alfred Marschall a jeho Principles of Economics*. MARSCHALL, A. (1920): *Principles of Economics*. 8th ed. London: Macmillan. See <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

⁹⁴ HOLMAN, R. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha: C. H. Beck.

⁹⁵ *O problému neoliberálního oddělení ekonomického a politického je pojednáno i v participativním rozvoji, neboť toto depolitizování rozvoje má dopady na několika rovinách.*

(Harmes, 2006, s. 728). *Moc či politika* nefigurují v liberálním politicko-ekonomickém náhledu na výrobní proces, což je Smithovo a Ricardovo dědictví⁹⁶.

Neoliberalismus je politickou doktrínou, která staví na neoklasické ekonomické teorii. Neoklasická ekonomická teorie zcela odpovídá požadavkům oddělení ekonomického a politického, neboť v tomto chápání jsou jedinci racionálně jednajícími, profit maximalizujícími subjekty a instituce exogenními (vnějšími) faktory s omezeným vlivem na chování skutečných ekonomických subjektů. Dále je neoklasická ekonomie zaměřena na analýzu *stavů rovnováhy*, což odsouvá do pozadí studium dynamiky (Harris, Hunter a Lewis; 1995, s. 1). Z tohoto důvodu vznikla paralelně s neoklasickou ekonomikou tzv. *rozvojová ekonomie (development economics)*, jejímž cílem bylo zejména zaměřeni se na stavy dynamické rovnováhy a generování tzv. teorií růstu.

Jak uvádí Clague v *Institucích a ekonomickém rozvoji* (1997) v rané fázi rozvojové ekonomie byl považován za hlavní rozdíl mezi bohatými a chudými zeměmi, množství fyzického kapitálu připadajícího na osobu. Za obecný návod pro nastartování ekonomického růstu bylo považováno zvýšení objemů investic (viz paradigma školy modernizační).

Zklamání z výsledků politik „teorií růstu“ vedlo k přehodnocení faktorů nezbytných pro nastartování ekonomického růstu. Konkrétně Světová banka zakomponovala další „měkké faktory“ do politik zaměřených na ekonomický růst. Novým receptem stal koncept „sociálního kapitálu“ (Clague, 1997:13). Harris (2002) přibližuje způsob, jakým Světová banka zakomponovala faktory, které jsou závislé na nastavení institucí dané země, do depolitizovaného pojetí rozvoje. Sociální kapitál umožňuje začlenění těchto faktorů, aniž by bylo nutné opustit technicistní chápání rozvoje⁹⁷.

V současném období je z hlediska nastavení pravidel světové správy (*global governance*) nejdůležitější snaha *uzavřít (lock-in) neoliberální politiky na globální, regionální i národní úrovni*. Podle teorií *nového konstitucionalismu* (cf. Gill in Harmes, 2008:727) se jedná o způsob, jakým jsou pomocí *právních mechanismů neoliberální politiky izolovány od demokratické kontroly*.

Co konkrétně znamená *uzamykání neoliberálních politik*? Z hlediska rozvoje má zásadní vliv zavedení pravidel *ochrany práv duševního vlastnictví*⁹⁸ (*Trade-Related*

⁹⁶ *Naproti tomu levicoví intelektuálové (zejména Marx) kritizovali tuto redukci výrobního procesu a zdůrazňovali sociální povahu výroby. Marx argumentoval, že kapitalismus upřednostňuje zájmy kapitálu před zájmy pracujících (Harmes, 2006, s. 728).*

⁹⁷ *Harris v HARRIS, J. (2002): Depoliticizing development: the World Bank and social capital. London: Anthem Press.*

⁹⁸ *Jedná se o úmluvu o právech duševního vlastnictví v mezinárodním obchodě, (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights), TRIPS Agreement – Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf*

*Aspects of Intellectual Property Rights*⁹⁹), která značně ztížila podmínky pro transfer technologií¹⁰⁰ z rozvinutých do RZ, což je právě způsob, jak překonat *technologickou závislost*¹⁰¹ (viz argument školy závislosti).

Práva duševního vlastnictví regulují *komodifikaci (zpeněžení) vědění, know-how a technologií*, tzn. že je vylučují z režimu společného dědictví lidstva v (*common heritage of humankind*), což byl režim, který RZ při jednáních ve Světové obchodní organizaci prosazovaly. Tato komodifikace má důležité následky nejenom pro vzorce světového obchodu, ale také pro *transfer technologií*. Rozvojová teorie již od modernizační školy zdůrazňuje důležitost role přenosu technologií do RZ. Přenos technologií byl považován za jeden z *klíčových prvků*, skrze které dojde k modernizaci tradičních společností¹⁰². Rozsáhlá literatura pojednává o úloze *technologií v ekonomickém rozvoji*¹⁰³. Avšak distribuce technologií se vyznačuje značnou nerovnoměrností, neboť většina technologií je vytvářena v rozvinutých zemích. Země OECD investují do výzkumu více než 700 miliard dolarů, což je více než HDP subsaharské Afriky. (OECD, cit. podle Thirlwall; 2011:243). Nguyen (2012:65) poukazuje na fakt, že navzdory důležitosti, která je přisuzována transferu technologií od počátku rozvojových snah¹⁰⁴, stále existuje propastný rozdíl v množství technologií vyvinutých v rozvinutém oproti rozvíjejícímu se světu. Pokud je 90 procent technologií vyvinuto v rozvinutém světě (OECD, cit. podle Thirlwall; 2011:243), je potřeba najít mechanismus, skrze který by se technologie z rozvinutého světa dostaly do světa rozvojového.

⁹⁹ WTO, *Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Extension of the Transition Period Under Article 66. 1 for Least-Developed Country Members, Decision of 29 November 2005, Doc. IP/C/40.*

¹⁰⁰ UNCTAD (2003): *Transfer of Technology for Successful Integration into the Global Economy*, New York: United Nations. UNCTAD (2010): *Development Dimensions of Intellectual Property in Uganda: Transfer of Technology, Access to Medicine and Textbooks*, New York: United Nations.

¹⁰¹ *Nejpoužívanější definicí transferu technologií je definice uvedená v International Code of Conduct on the Transfer of Technology, kde je přenos technologií definován jako: „přenos systematického vědění k produkci výrobku, pro aplikaci procesnu nebo poskytnutí služby, a nezahrnuje transakci, která představuje pouhý prodej nebo pronajmutí zboží“ (UNCTAD, 1985).*

¹⁰² *Počáteční vlna přenosu technologií byla ve znamení naivního optimismu, ve kterém byl pouhý přenos technologií považován za dostatečnou podmínkou pro začlenění technologií do způsobu výroby a jejich efektivního využití. Tato představa se však ukázala mylná. Současné náhledy na úspěšnost přenosu technologií pracují se sofistikovanějšími modely. Empirická zkoumání publikovaná agenturou UNCTAD (2003) jednoznačně zdůrazňují důležitost lokálních podmínek, z nich nejdůležitější jsou vzdělanost populace a absorpční schopnost ekonomiky rozvíjející se země. Mimo podmínek v rozvíjející se zemi je z hlediska povahy technologií důležitá také „adekvátnost“ technologií; cf. UNCTAD (2003): *Transfer of Technology for Successful Integration into the Global Economy*, New York: United Nations.*

¹⁰³ *Cf. např. Thirlwall, A. P. (2011): *Economics of development: theory and evidence*, New York: Palgrave Macmillan.*

¹⁰⁴ *Nguyen, Tu Thanh (2012): *Technology Transfer and Competition Law: Options for Developing Countries*, in: Lidgard, Henrik; Atik Jeffery, Nguyen, T Thanh (2012): *Sustainable technology transfer: a guide to global aid and trade development*, Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer Law & Business.*

Již samotné vyjednávání TRIPS Agreement odráželo nerovnou pozici účastněných stran¹⁰⁵. Přestože se smlouva oficiálně snaží o dosažení „rovnováhy mezi právy a závazky vlastníků technologií“ (UNCTAD 2001b:v), z téměř dvacetiletého působení jasně vyplývá, že se privilegovanému postavení těší vlastníci technologií. Posun ke komodifikaci technologií je jasně doložen *zpeněžením věděním a technologií* dříve běžně dostupných výzkumníkům a uživatelům ve veřejné sféře¹⁰⁶. Vzhledem k faktu, že vlastníky technologií jsou zejména korporace v rozvinutém světě, znamená pro rozvíjející se země import technologie nemalé náklady (Alami, Kanaan; 2001:16). Zastánci rozsáhlé ochrany práv duševního vlastnictví argumentují, že vyšší hladina ochrany duševního vlastnictví bude znamenat zvýšení investic a výzkumu a vývoje v rozvíjejících se zemích. Avšak nedávné empirické studie prokázaly¹⁰⁷, že dopad na přijímající země není tak jednoznačný a natolik významný, jak argumentovali přívrženci silné ochrany práv duševního vlastnictví.

Mimo ztížený přístup k novým technologiím má TRIPS zásadní dopady pro dostupnost *léků v RZ*¹⁰⁸. Mechanismy¹⁰⁹, které zaručují respektování těchto pravidel tak zajišťují efektivitu takto nastaveného globálního neoliberálního právního prostředí. Dalším příkladem *lock-in* jsou dvoustranné a multilaterální dohody, které jsou uzavírány jako způsoby (Hunt¹¹⁰, 2012) dalšího prosazování neoliberálních politik poté, co jednání Světové obchodní organizace z Dauhá uvízlo na mrtvém bodě (podrobnější vysvětlení viz níže). Dohody o ekonomickém partnerství (*Economic Partnership Agreement, EPAs*) zahrnují dohody o volném obchodu, které radikálně zmenšují prostor pro aplikaci alternativních strategií pro RZ¹¹¹ (Hurt, 2012, s. 495).

Co znamená aplikace alternativních strategií? Jako konkrétní příklad uvedu dopady, které mělo zavedení TRIPS Agreement na rozvíjející se země v oblasti léčiv. Vypršením

¹⁰⁵ Cf. RAHMATIAN, A.: (2009) „Neo-Colonial Aspects of Global Intellectual Property Protection“, 12/1 J. *World Intellectual Property Rts* 40.

¹⁰⁶ Cf. o hnutí tzv. „druhých ohrazení“ viz: Boyle, James: “The Second Enclosure Movement and the Construction of the Public Domain”, 66-SPG *Law & Contemp. Probs.* 33 (2003).

¹⁰⁷ Cf. World Bank (2008): *Special Economic Zones Performance, lessons learned, and implications for Zone development*, Washington: World Bank, <https://www.wbginvestmentclimate.org/toolkits/investment-generation-toolkit/upload/SEZ-Report-April-2008.pdf>.

¹⁰⁸ Cf. např. RANSON, M. K.; BEAGLEHOLE, R.; CORREA, C. M.; MIRZA, Z.; BUSE, K.; DRAGER, N.: *The public health implications of multilateral trade agreements*, in: KELLEY, L.; BUSE, K.; FUSTUKIAN, S. eds. (2002): *Health Policy in a Globalizing World*, Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁰⁹ Jedná se o *Dispute Settlement Understanding (DSU)*; materiály WTO o *Dispute settlement mechanism*: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_e.htm#disputes.

¹¹⁰ HURT, S. R. (2012): *The EU-SADC Economic Partnership Agreement Negotiations: „locking in“ the neoliberal development model in southern Africa*, *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 3. pp. 495–510.

¹¹¹ Hurt kvantitativně dokládá nárůst těchto regionálních a bilaterálních smluv o nárůstu počtu regionálních a bilaterálních smluv. Zatímco mezi lety 1949–1994 bylo uzavřeno 123 dohod, od ustavení Světové obchodní organizace více než 300 (Hurt, 2012).

přechodného období v TRIPS Agreement musí RZ mít stejnou úroveň ochrany práv duševního vlastnictví jako rozvinuté země¹¹². Indie byla zemí, která uměla využít možností ochrany práv duševního vlastnictví ke svému prospěchu. Vzhledem k zátěži nemocí, kterou Indie trpí, se vláda rozhodla vytvořit takový právní rámec, který by podporoval rozvoj domácího farmaceutického průmyslu. Přijetím patentového zákona v roce 1970 a zároveň regulací ceny léčiv dosáhla velmi dobrých výsledků, kdy se Indii podařilo vybudovat robustní domácí farmaceutický průmysl, který je vedoucím dodavatelem generických léčiv v RZ (UNCTAD, 2003, s. 90)

Z hlediska rozvoje je významným příkladem tohoto „lock-in“ fungování Světové¹¹³ obchodní organizace¹¹⁴. Obecně WTO prosazuje neoliberalní agendu otevírání trhů na globální úrovni a podporuje strategii *exportem taženého růstu* (*export-led growth*). Při odstraňování bariér však hraje významnou roli *mocenské postavení* jednotlivých států, proto liberalizace obchodu není vždy pro obě strany symetrická, jak ukazují současné problémy s Dauhá kolem jednání, která naráží na absenci shody ohledně netarifních bariér zejména v obchodu se zemědělskými produkty (Gwynne, 2008:201-2). Jednotlivá kola jednání GATTu neuspěla v *liberalizaci zemědělství a sektoru služeb* a také v uvolnění bariér pro obchod s výrobky náročných na lidskou práci (*labour-intensive products*). Mezinárodní obchod v textilním a zemědělském průmyslu byl převážně regulován mimo rámec GATTu. V případě textilního průmyslu probíhala regulace dohodami *Multi-Fibre Agreement*, zaměřenými na regulaci expanze exportu textilních produktů do rozvíjejících se zemí. Důsledkem bylo *selektivní a jednostranné omezení obchodu*, které bylo pro rozvíjející se země nevýhodné (Dijck, Faber, 2008, s. 559-560). Se vznikem WTO se agenda o liberalizaci obchodu velmi rozšířila, neboť některé země z politických důvodů oddalovaly jednání o citlivých otázkách. Jednalo se zejména o oblast zemědělství, která se stala předmětem jednání GATTu až v Uruguayském kole jednání, přičemž v tomto kole jednání se podařilo dosáhnout pouze rámcové dohody o budoucích jednáních. Navíc WTO disponuje novými mechanismy pro urovnávání sporů mezi členskými státy, které výrazně zlepšily disciplínu, zejména největších a nejlivnějších členských států.

¹¹² *Přechodné období pro většinu RZ bylo 10 let, cf. čl. 66 (1) TRIPS Agreement, pro nejméně rozvinuté země je v současnosti lhůta ještě prodloužena.*

¹¹³ *1. ledna 1995 vznikla Světová obchodní organizace (World Trade Organization), která je oficiální organizací poskytující rámec pro členské státy v celé řadě obchodních politik. WTO nahradila volnější režim jednotlivých kol jednání – Všeobecnou dohodu o clech a tarifech (GATT, General Agreement on Tariffs and Trade). V roce byl GATT nahrazen Světovou obchodní organizací, která je daleko mocnější institucí (v současnosti se 155 členy), v jejímž čele stojí Pascal Lamy. Panel řešení sporů WTO má autoritu vynášet závazná rozhodnutí v případech, ve kterých jsou pravidla obchodu předmětem sporu (Gwynne, 2008: 201).*

¹¹⁴ *MATTHEWS, D. (2003): Globalising Intellectual Property Rights – The TRIPs Agreement. London: Routledge.*

Po selhání ministerské konference v Seattlu byla další jednání svolána do katarského Dauhá (2001). Programem Dauhá kola jednání má být zejména odstranění protekcionismu, tj. ochrany domácího trhu proti dovozům, zejména zemědělských produktů. *Rozvojová agenda z Dauhá (Doha Development Agenda, DDA)* a následující *ministerská konference v mexickém Cancúnu* (2003) byly ve znamení kontroverzí ohledně klíčové problematiky zemědělství, neboť společná euro-americká pozice byla pro rozvíjející se země nepřijatelná. Hlavním problémem kola obchodních jednání z Dauhá Dauhá kola jednání je přístup zejména velkých středně příjmových zemí na trhy se zemědělskými komoditami RZ (Dijck, Faber, 2008, s. 562). Dalším bodem jednání jsou i nezemědělské produkty a také otázka liberalizace služeb. Dauhá kolo jednání je v současné době zmrazeno a případný úspěch tohoto kola jednání závisí na postoji klíčových aktérů, tj. EU, USA, Japonska, Číny, Indie a Brazílie (Dijck, Faber, 2008, s. 563).

5.2. PROGRAMY STRUKTURÁLNÍHO PŘIZPŮSOBENÍ

Do počátku ropných krizí v letech 70. a 80. hrála v politikách rozvinutých i RZ významnou roli keynesiánská ekonomie, ve které stát hraje důležitou a aktivní roli při řízení ekonomických aktivit. Výsledkem několika desetiletí aplikace této doktríny byl rozsáhlý státní sektor spolu s robustním státem sociálního zabezpečení (*welfare state*). Z důvodů nárůstu zadluženosti RZ zemí došlo k přehodnocení těchto politik. Světová banka považovala státní politiky za nevhodně koncipované, což podle ní vedlo ke značnému plýtvání zdrojů (World Bank, 2005:2). Nová generace ekonomů a tvůrců politik zastávala názor, že *vládní selhání* jsou daleko nákladnější než tržní selhání. Do tehdejší doby byly ekonomické teorie růstu pod nadvládou *Solowova modelu*, ve kterém je ekonomický růst funkcí akumulace kapitálu, práce a nárůstu produktivity. Nedostatky tohoto modelu spočívají zejména ve výhradním zaměření se na vnější faktory, které jsou údajně nezávislé na *strukturálních charakteristikách ekonomiky* (jako jsou rozsah a otevřenost ekonomiky, úroveň úspor a zejména politiky, které tyto faktory ovlivňují) (*ibid.*). Nový soubor politik, který byl implementován v Latinské Americe, Africe a v bývalém Východním bloku, se nazývá *Washingtonský konsensus*.

Smyslem koncipování politik Washingtonského konsensu byla reforma státních administrativ RZ, které podle Světové banky brání v rozkvětu těchto zemí (Murray, 2006, s. 172). K nápravě rozbujeých státních administrativ byla předepsána kúra „*stabilizace, privatizace a liberalizace*“ (Rodrik, 2006, s. 973).

K tomuto účelu byly iniciovány *Programy strukturálního přizpůsobení (Structural Adjustment Programmes)*, jejichž cílem bylo napravení špatné *makroekonomické situace*, kdy mnoho rozvíjejících se států vykazovalo rozsáhlou zahraniční zadluženost. Aby byly zadluženým vládám přiznány půjčky ke splácení dluhů musely splnit podmínky předepsané finančními institucemi (Abouharb, Cingranelli; 2006, s. 233). Politiky zahr-

nuté do Washingtonského konsensu¹¹⁵ měly být uplatňovány univerzálně, tj. jednalo se obecný návod, ve kterém nejsou zohledňována lokální specifika dané společnosti (tzv. *one-size-fits-all approach*). Williamson shrnul jednotlivé politiky Washingtonského konsensu následujícím způsobem¹¹⁶ (cit. podle Williamson, 2008, s. 292–294):

- 1) *Fiskální disciplína*. Vlády RZ se nacházely v situaci vysokého zadlužení veřejných rozpočtů (Murray, 2006, s. 172). Washingtonský konsensus tedy stanovil míru přípustného zadlužení¹¹⁷.
- 2) *Daňová reforma*. Veřejné rozpočty byly v deficitu z části kvůli neefektivnímu výběru daní. Washingtonský konsensus navrhoval řešení v podobě *rozšíření daňové základny* (tj. zdanění širšího segmentu populace) stejně jako zlepšení administrace daní. Stát by měl efektivně zdaňovat i majetek a finance v zahraničí, aby nedošlo k přesouvání nezdaněného kapitálu do zahraničí (*ibid.*).
- 3) *Finanční liberalizace*. Cílem finanční liberalizace měly být tržně stanovené úrokové sazby (Williamson, 2008, s. 292). Williamson uvítal rozšíření Grameen bank jako inovace, která umožňuje směřovat mikrokredity do podnikání, kde jsou jinak úrokové míry příliš vysoké. Vzhledem k úspěchu proexportních politik (politik *exportem taženého růstu, export-led growth*) a empirickým datům potvrzujícím, že konkurence schopný *směnný kurz* je klíčem k úspěchu.
- 4) *Liberalizace obchodu* znamená odstranění překážek volného pohybu zboží a kapitálu. *Přímé zahraniční investice* – překážky omezující vstup zahraničních firem mají být odstraněny, aby domácí a zahraniční firmy soupeřily za stejných podmínek.
- 5) *Privatizace* – státní podniky je třeba převést do soukromých rukou.
- 6) *Deregulace* – vlády mají zrušit opatření, která zabraňují vstupu nových firem nebo omezují jejich soutěž.
- 7) *Vlastnická práva* – právní systém má zajistit bezpečnost a vymahatelnost *vlastnických práv* bez extrémních nákladů a to i v neformálním sektoru (Williamson, 2008:294).

Konkrétně tyto politiky znamenaly *odstranění dotací* na základní potraviny a další zboží, jako je rýže, mléko, palivo či elektřina (Toussaint, Millet, 2010, s. 106), drastické *omezení sociálních výdajů*, které byly označeny za „neproduktivní investice“ (*ibid.*, s. 106),

¹¹⁵ Označení „Washingtonský konsensus“ vzešlo ze článku z roku 1989 nazvaném „Co Washington rozumí pod reformami politik“ (Williamson, 2008: 289), což kritikové navrhovali spíše označovat jako koncept univerzální konvergence. V tomto článku Williamson shrnul politiky finančních institucí (Světové banky a MMF) z 80. a 90. let.

¹¹⁶ Williamson, J. (2008): *Democracy and the “Washington Consensus”*, in: CHARI, S.; CORBRIDGE, S. (2008): *The Development Reader*, Oxon: Routledge.

¹¹⁷ *Největším problémem jsou priority veřejných politik, které znamenají přesměrování výdajů od financování rozsáhlé administrativy, výdajů na obranu, plošných dotací a „bílých slonů“ směrem k zanedbávaným oblastem s vysokou ekonomickou návratností a potenciálem zlepšení distribuce příjmů jako jsou primární zdravotní péče, vzdělání a infrastruktura* (Williamson; 2008: 292).

diktát zvýšení exportů, zejména *primárních surovin* (ibid, s. 109), (cf. vliv této politiky, který je popsán v paradigmatu o škoře závislosti), či požadavek úplného odstranění ochrannářských politik (ibid, s. 110). Pokud bylo cílem Programů strukturálního přizpůsobení stimulovat ekonomický růst, potom se cíle těchto programů nerealizovaly (Abouharb, Cingranelli, 2006, s. 236). Obecně jsou za slabiny Programů strukturálního přizpůsobení považovány příliš úzká zaměření na ekonomický růst a ignorování negativních dopadů, které redukování zásahu vlád může s sebou přinést. Podobně je také kritizováno tempo, kterým byly reformy implementovány, neboť zvolená strategie znamenala příliš rychlé omezení rozsahu působení vlády (Abouharb, Cingranelli, 2006, s. 236).

Zajímavá je analýza Abouharba a Cingranelliho (2006) o dopadech programů strukturálního přizpůsobení na respektování či porušování lidských práv vládami aplikující tyto politiky (Abouharb, Cingranelli, 2006, s. 233). Dominantní narativa předpokládá, že programy strukturálního přizpůsobení zlepšují ekonomickou výkonnost a následně zlepšují lidsko-právní situaci. Kritikové však namítají, že zhoršená ekonomická situace vede k sociálním nepokojům, což zvyšuje pravděpodobnost použití represivních nástrojů a porušování lidských práv (*ibid.*).

Logan a Mengisteab (1993) studovali dopady Programů strukturálního přizpůsobení v subsaharské Africe a poukazují na debatu z konce 80.let, kdy se kritikové realizace programů legitimně ptali, zda *socio-ekonomické náklady* spojené s realizací Programů nepřevyšují skutečné či potenciální výhody z jejich realizace (Logan, Mengisteab, 1993, s. 1). Autoři studie porovnávají situaci ve dvou typech zemí: „silně reformních“, které realizovaly projekty podle návodu finančních institucí a zemí, které realizovali „slabé“ reformy. Pokud by Programy přinášely slibované výsledky, potom by situace v silně reformních zemích měla být významně příznivější než v zemích, kde proběhly reformy méně radikální (Logan, Mengisteab, 1993 s. 2), na což empirická data neukazovala. Autoři také porovnávají některé sektorové výdaje mezi těmito skupinami zemí, jako jsou výdaje na vzdělání či zdravotnictví (Logan, Mengisteab, 1993, s. 6-7). Závěry ukazují, že implementace Politik strukturálního přizpůsobení vystavuje reformní země *vysoké míře zranitelnosti* vzhledem k domácím a zahraničním politikám zemí, zejména prvního světa, které těmito politikami ovlivňovaly ceny komodit, na kterých byly reformní země závislé (Logan, Mengisteab, 1993, s. 12). Logan a Mengisteab argumentují, že je třeba zohlednit mezinárodní a domácí aspekty při realizování reform a zejména kritizují nezahrnutí venkovského sektoru do reform, který představoval v době realizace programů dominantní segment populace (Logan, Mengisteab, 1993 s. 21). Shandra¹¹⁸ et. al (2011) také potvrdily hypotézu o souvislosti mezi implementací Programů strukturálního přizpůsobení a odlesňováním dané země.

¹¹⁸ SHANDRA, J. M.; SHIRTCLIFF, E.; LONDON, B. (2011): *World Bank lending and deforestation: a cross-national analysis. International Sociology, Vol. 26 No. 3.*

Stein¹¹⁹ (1996) nahlíží na Programy strukturálního přizpůsobení (PSP) v Africe. Hlavním Steinovým argumentem je, že strukturální přizpůsobení, odvozené od neoklasické ekonomické teorie, je nevhodnou volbou ve snaze podporovat tržní instituce v Africe (Stein, 1996, s. 110). Avšak jak Stein argumentuje, na rozdíl od tezí neoklasické ekonomie není privatizace a převedení vlastnických práv do soukromých rukou vždy a za každých okolností považováno za univerzální recept na zlepšení situace. Právě za situace *jak tržních tak i státních selhání*, jak tomu je v Africe, by měla být bráno v úvahu, zda přeepsání vlastnických práv bude mít za následek snížení transakčních nákladů (Stein, 1996:112). V Africe však existuje jiný druh citlivosti vůči vlastnickým právům, než je tomu v euro-americkém prostředí. Během koloniální nadvlády byly vytvořeny právní bariéry pro účast Afričanů na obchodu a po nabytí nezávislosti si začali přivlastňovat privilegované postavení Asiaté žijící v Africe. Pomocí stávajících byrokratických aparátů si tato nová elita zajišťovala vlastnická práva na úkor domorodého afrického obyvatelstva, což připomínalo chování kolonialistů (Stein 1996, s. 114). Programy strukturálního přizpůsobení však tuto centrální dimenzi reforem opomíjí, neboť nadřazenost soukromého sektoru je pro neoklasickou teorii axiomatická.

Abouharb a Cingranelli (2006) zkoumali, jaký typ vlád byl nakloněn k přistoupení na Programy strukturálního přizpůsobení. Z jejich analýzy vyplývá, že více demokratické vlády byly méně nakloněny přistoupit na podmínky Programů strukturálního přizpůsobení, které *de facto* znamenaly vzdání se části suverenity (Abouharb, Cingranelli; 2006:243). Samotné nastavení vyjednávacích procesů potom nahrává autoritativnějším režimům, neboť v první fázi vyjednávání se odehrává mezi zástupci Světové banky a politickými vůdci země žádající o půjčku. Pokud má země rozvinutou demokratickou kulturu, je pravděpodobnější, že se objeví opozice proti Programům strukturálního přizpůsobení, což stěžuje situaci pro vládu souhlasit s podmínkami určenými Světovou bankou. Zřejmě potom není zjištění autorů překvapující, že na základě zkoumání dat ze 153 zemí z let 1980–1987, které implementovaly Programy strukturálního přizpůsobení, došlo ke zhoršení všechny typů *fyzických práv* ze stran vlád (mučení, politické uvěznění, mimosoudní zabití, zmizení) (Abouharb, Cingranelli, 2006, s. 256).

Ratman¹²⁰ (1995) poskytuje hodnocení Programů strukturálního přizpůsobení z pozice zaměstnavatelů ze několika států: Nigérie, Indie, Pákistánu či Venezuely. Z pozice zaměstnavatelů se za nejproblematictější jevila *absence ochrany pracovníků* a univerzální „recept“, který PSPs předepisovaly, bez zohlednění lokálních podmínek dané země (Ratnam, 1995, s. 256). Zaměstnavatelé také zmiňovaly nedostatečnou konzultaci s vládou při vyjednávání podmínek Programů strukturálního přizpůsobení (Ratnam, 1995, s. 258).

¹¹⁹ STEIN, H.: *Institutional Theories and Structural Adjustment in Africa*, in HUNTER, J. LEWIS, C. M. (1996): *New Institutional Economics and Third World Development*. London: Routledge.

¹²⁰ RATNAM, C. S. V. (1995): *Structural Adjustment Policies: The Perspective of Employers Organisation in Selected Countries*. *Indian Journal of Industrial Relations*, Vol. 30, No. 3 pp. 256–277.

Jak tedy můžeme Programy strukturálního přizpůsobení hodnotit? Podle Rodrika existuje shoda ohledně hodnocení politik Washingtonského konsensu: nefungovaly, jak byly zamýšleny a doprovázející krize byly hlubší než se očekávalo (Rodrik¹²¹, 2006, s. 974). Bohužel důsledky politik např. v Africe byly ještě zhoršeny dalšími faktory, jako je objevení se nových nemocí (HIV/AIDS) při současném redukování veřejných výdajů na zdravotní politiky. Z těchto důvodů Rodrik argumentuje (Rodrik, 2006:973), že současná debata již není o Washingtonského konsensu samotném, ale o tom, co ho nahradí. V novém „programovém prohlášení“ Světové banky se pozice banky značně posunula. Dokument *Ekonomický růst v 90. letech: poučení se z dekády reform*¹²² (2005) opouští tezi o univerzálně aplikovatelných návodech na reformy napříč RZ. „Poučená“ Světová banka naopak v dokumentu zdůrazňuje různorodost, selektivitu a umírněnost v realizování reform (Rodrik, 2006:974).

Empirické zkušenosti ukázaly, že následování politik Washingtonského konsensu nevede k ekonomické prosperitě (Rodrik, 2006, s. 975). Čína a Indie pokračovaly v politikách, které znamenaly opak doporučení Světové banky a zaznamenaly ekonomický růst: uplatňovaly ochrannářské obchodní politiky a politiky na podporu domácích průmyslových aktivit, spolu s uvolněnými fiskálními a finančními politikami (*ibid.*).

V následující části je stručně představena instituce, která spolu s Mezinárodním měnovým fondem Programy strukturálního přizpůsobení koncipovala a dohlížela na jejich plnění. Spolu s představením instituce je uvedena z postrozvojového autora, která na konkrétním příkladu ukazuje výše uvedené oddělení ekonomického a politického v neoliberálním řádu, jak bylo vysvětleno v úvodu kapitoly.

5.3. SVĚTOVÁ BANKA

Hlavní misí Světové Banky¹²³ je poskytovat finanční a technickou podporu rozvíjejícím se zemím. Podle interní dohody velmocí stojí vždy v čele SB občan USA (např. James Wolfensohn se musel stát občanem USA, aby mohl zastávat tuto funkci). Každé členské zemi je ve SB *přidělena kvóta*, která je určující pro míru vlivu na rozhodování

¹²¹ RODRICK, D. (2006): *Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's "Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform"*. *Journal of Economic Literature*, Vol. 44., No. 4 (Dec, 2006), pp. 973–987.

¹²² *The World Bank (2005): Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. Washington: The World Bank.*

¹²³ *Samotná světová banka neboli The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), zahrnuje z uvedených institucí International Development Association (IDA). Výkonným orgánem SB je Council of Governors (Rada guvernérů), kdy každý z členských států jmenuje guvernéra jako svého zástupce, zpravidla se jedná o ministra financí. Rada guvernérů, zasedající jednou za rok, se za poslední více než desetiletí stala předmětem velkých protestů z řad zástupců občanské společnosti. Každodenní fungování SB zajišťuje Board of Executive Directors (Rada výkonných ředitelů) skládající se z 24 členů, cf. (Toussaint, Millet, 2010).*

uvnitř SB. Kvóta je přímým odrazem ekonomické situace a geopolitické významnosti daného státu. V kontrastu s nastavením fungování OSN jsou rozhodovací pravomoci SB rozděleny nikoli každý stát jeden hlas, ale na základě (bývalé) ekonomické významnosti. Státy se tedy nemohou rozhodnout navýšit svoji kvótu při posílení jejich geopolitické či ekonomické významnosti, nakoupením vyšší kvóty. *Systém je tak zakonzervován ve prospěch poválečných velmocí.*

Světová banka:

Byla ustavena v roce 1944 z iniciativy 46 států; v roce 2010 měla 186 členských zemí. Původním účelem Světové banky bylo poskytnutí dostatečného kapitálu pro rekonstrukci Západní Evropy. Později byla mise SB přeorientována na lepší možnosti přístupu ke kapitálu pro rozvíjející se země. Sdružení organizací World Bank Group zahrnuje následující instituce:

- International Finance Corporation (IFA) jejíž cílem je napomáhat přístupu ke kreditu privátnímu sektoru v RZ;
- International Development Association (IDA), která od roku 1960 poskytuje půjčky nejchudším zemím světa;
- International Centre for Settlement of Investment Disputes tj. orgán, který od roku 1966 arbitruje spory nadnárodních společností vůči RZ, pokud se korporace domnívají, že došlo k poškození jejich zájmu rozhodnutím veřejných orgánů RZ (i když tato rozhodnutí byla učiněna demokraticky zvolenou vládou a zohledňuje zájmy obyvatelstva RZ).
- Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), tj. agentura, zřízená na podporu investic směřovaných do rozvíjejících se zemí (viz stránky Světové banky a Toussaint, Millet, 2010:55).

Jak uvádí Toussaint a Millet je moc dominantních států je klíčovým komponentem pro pochopení fungování SB. USA disponují 16,41% hlasovacími právy. Spojené státy si zajistily, že všechna rozhodnutí musí být přijata většinou 85% hlasovacích práv, což de facto znamená, že mohou blokovat jakákoliv rozhodnutí, o kterém se domnívají, že není v jejich zájmu. Kumulativně stejnou hlasovací silou disponují i evropské země, za předpokladu že se dohodnou (Toussaint, Millet, 2010, s. 59).

5.4. ROZVOJ JAKO ANTIPOLITICKÁ MAŠINÉRIE

Pro konkrétní ilustraci, jak funguje v realitě oddělení ekonomické a politické sféry (viz také kritika rozvojových studií v závěru knihy), je představena studie postrozvojevo-
vého¹²⁴ autora Jamese Fergusona *The Anti-Politics Machine: 'Development', Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*¹²⁵ (1990) pojednává o rozvoji¹²⁶ na přelomu 80. let v Lesothském království¹²⁷, enklávě Jihoafrické republiky. Lesothské království, trpící nedostatkem zemědělské půdy, patří k nejhudším zemím světa. Na přelomu 80. let bylo Lesothské království předmětem intervencí z 26 zemí a 72 mezinárodních agentur (CARE, Ford Foundation, EEC, Overseas Development Institute, ILO, UNDP apod., Ferguson, 1997, s. 223). Objem těchto intervencí byl v řádu desítek milionů dolarů – 64 milionů \$, tj. 49 \$ na osobu (1/8 ročního příjmu per capita, tj. významný podíl). Ferguson uvádí, že rozvojové projekty v Lesothském království jsou historií téměř „nepřetržitého selhávání v dosahování projektových cílů“ (Ferguson, 1997, s. 223). Charakteristikou konstruování „rozvoje“ praktikami rozvojářů je jejich *uniformní přístup*, skrze „standardizované rozvojové balíčky“, neboť tento postup umožňuje agenturám konstruovat vhodné potřeby na základě profilů daných zemí. V době Fergusonova textu existovala velký rozdíl mezi profily zemí, vytvořenými zaměstnanci Světové banky na straně jedné a ekonomickou a sociální realitou na straně druhé. Ferguson na základě historického materiálu¹²⁸ pečlivě dokumentuje nepravdivost výroků uvedených ve zprávách (Ferguson, 1997, s. 224). V době Fergusonova textu Světová banka popisovala Lesothské království jako téměř nedotčenou zemi, založenou na tradičním samozásobitelství. Demografický nárůst vedl ke zvýšení tlaku na půdu, což vedlo k pracovní migraci do Jihoafrické republiky (Světová banka, 1975, cit podle Ferguson, 1997, s. 224). Takto konstruovaným vytvářením potřeb se stává Lesothské království vhodným kandidátem pro rozvojové intervence. Ferguson se proti takové charakteristice jednoznačně vymezuje, neboť již za doby kolonialismu většina mužů hledala práci v jihoafrických dolech. Popis Světové banky tak naprosto mylně popisuje Lesothské království jako izolovanou jednotku,

¹²⁴ *Paradigma postrozvoje je představeno jako poslední paradigma v předkládané publikaci.*

¹²⁵ *Zde citováno ze zkrácené verze Development and Bureaucratic Power in Lesotho (Rozvoj a byrokratická moc v Lesotho), která byla publikována v RAHNEMA, M. a V. BAWTREE, 1997.*

¹²⁶ *Postrozvojoví autoři vyjadřují distanci od rozvoje používáním tohoto slova zásadně v uvozkách; respektujeme Fergusonovo užívání při výkladu jeho argumentu.*

¹²⁷ *Ziá konkrétně popisuje fungování jednoho z projektů realizovaném v Lesotho (projekt The Thaba Tseka Integrated Rural Development) v ZIAI, A. (2009): „Development“: Project, Power and a Poststructuralist Perspective. Alternatives: Global, Local, Political. Vol. 34, No. 2 (Apr. –June 2009) pp. 183–201.*

¹²⁸ *Kvalitu některých dokumentů Světové banky extrémně kritizuje také např. Stiglitz (2003), který v Jiné cestě k trhu tvrdí, že dokumenty vztahující se k některým zemím jsou pouhým zkopírováním dokumentu o zemi jiné, přičemž se stalo, že autor „nového“ dokumentu přehlédl v textu název země původní.*

ačkoli ve skutečnosti bylo království ekonomicky vždy jednoznačně propojené s jihoafrickou ekonomikou (Ferguson, 1997, s. 225). Fergusonův titul *The Anti-Politics Machine* (1994) odkazuje na způsoby, kterými je *problematika rozvoje depolitizována*. Příliš se nediví selhávání politik, které jsou koncipovány jako „otevírání země“ a „vystavování vlivu“ peněžní ekonomiky (Ferguson, 1997, s. 226). Rozvojové agentury prezentují ekonomiku a společnost jako vlastněnou neutrální, jednoduchou, efektivní národní vládou. V analýzách SB zcela chybí *politický charakter státu* a jeho *třídní povaha*, stejně jako (zne)užití oficiálních pozic a státní moci byrokratickou elitou, klikami, či různými frakcemi. Stát je reprezentantem „lidu“ a SB se jakékoli zmínce o nedemokratické povaze vlády pečlivě vyhýbá (Ferguson, 1997, s. 227). Podle SB stát nemá jiný zájem než „rozvíjet“, zatímco byrokracie není nahlížena jako výsledek politické povahy vládnutí, ale jako důsledek špatné organizace a nedostatečného proškolení (*ibid.*). S chudými je nakládáno jako s *nediferencovanou, homogenní masou*, a otázka strukturální změny se tak stává otázkou vzdělávání lidu. Banka si ustavila misi *vzdělávat farmáře* a zjistila, že farmáři se do farmaření příliš nemají, a co více, sami sebe za farmáře ani nepovažují (*ibid.*). Vesnická shromáždění, vedená projektovými manažery, byla prokládána politickými proslovky a ataky na opoziční kongresovou stranu (*Basutaland Congress Party*), která byla vykreslena jako „bezpečnostní hrozba“ (Ferguson, 1997, s. 227). Ferguson se domnívá, že taková míra politické naivity není trikem, ale *manifestací absence snahy čelit lokální politice*¹²⁹.

Navzdory evidentnímu selhávání rozvoje v cílech manifestních, jsou tyto politiky rozvoje velmi zajímavé svými *latentními funkcemi*. Zkvalitněním infrastruktury, tj. vybudováním silnice a ustavením administrativy v okresním městě, se zvýšil dohled nad daným územím, s následným rozbujením státní administrativy, projekty tedy posloužily k *posílení stávajících mocenských struktur*.

Gardner a Lewis (1996, s. 72) interpretují nepřesnosti obsažené ve zprávách jako potřebu prezentovat danou zemi v určitém světle, s konkrétně definovanými potřebami (Gardner, Lewis; 1996, s. 72). Optika *národního státu* tak Světové bance zastřela skutečnou propojenost Lesothské ekonomiky s ekonomikou Jihoafrické republiky, což je výsledkem *mylné identifikace základní jednotky zkoumání* (Gardner, Lewis; 1996, s. 73). Zdůrazňují také *selektivitu ve volbě informací*, které jsou zahrnuty do zpráv. Gardner a Lewis tedy

¹²⁹ *Podobně SB zcela dezinterpretuje význam dobytka pro lesothskou společnost. Banka chtěla motivovat „farmáře“, aby pěstovali dobytek pro trh. Avšak podle tamější kultury je dobytek směňován za peníze pouze v případě akutního nedostatku jídla, oblečení či školného. Velké stádo je znakem statusu muže v komunitě a symbolem jeho přítomnosti, když pracuje v jihoafrických dolech. Dobytek tedy není pouhou komoditou, chovanou pro trh, ale odrazem sociální stratifikace lesothské společnosti a také zabezpečením na stáří (chodící peníze). Proto investice do dobytka není alternativou k placené práci, ale jejím výsledkem – jako uložení mzdy získané v dolech. Zpeněžení dobytka je v lesothské kultuře interpretováno nikoli jako neutrální směna, ale jako ničení vlastního stáda (celý argument podle Ferguson, 1997, s. 229–231).*

zdůrazňují, že pouze výroky, které jsou v souladu s agendou rozvojové instituce, jsou zahrnuty do zpráv, a radikální či pesimistické hlasy jsou eliminovány (Gardner, Lewis; 1996, s. 73).

V této kapitole byl představen neoliberální řád a politiky založené na neoliberalismu – Washingtonský konsensus. Velmi sporné Programy strukturálního přizpůsobení (PSP) nepřinesly výsledky, které byly cílem při jejich koncipování. Reakce na neúspěšnost politik Programů strukturálního přizpůsobení v institucích aplikujících Washingtonský konsensus byla rozdílná. Zatímco Světová banka přistoupila na jistou míru reflexe svých politik, Mezinárodní měnový fond označil za důvod neúspěšnosti Programů strukturálních přizpůsobení jejich nedostatečně systematickou a důkladnou aplikaci. Bohužel empirická data ukázala, že se makroekonomická situace mnoha zemí nezlepšila, naopak sociální dopady Programů strukturálního přizpůsobení byly značné, takže 80. léta jsou označovaná jako „ztracená dekáda“.

6.

Přístup základních potřeb, lidsko-právní přístup, občanská společnost a alternativní rozvoj

Cílem této kapitoly je:

- představit mikroobrat v rozvojové teorii a přístupy zaměřené na člověka
- kritika top-down přístupů
- přístup základních potřeb
- přístup lidských práv a lidsko-právní přístupy

V této kapitole je představen přístup, který vznikl jako kritika na přístupy shora (*top-down approaches*). Přístup základních potřeb představuje obrat v samotné filozofii rozvojových aktivit. Po desetiletích přístupů zaměřených na makroekonomické politiky je pozornost zaměřena na naplňování potřeb konkrétních jedinců, nikoli na abstraktní indikátory o ekonomickém růstu či úrovni investic.

V následujícím textu je nejdříve představen přístup základních potřeb a současný globální projekt, který z tohoto přístupu čerpá, *Rozvojové cíle tisíciletí*. V následující části jsou přestaveny *přístupy lidských práv a lidsko-právní přístupy*, jako jeden z nejvýznamnějších trendů v rozvojové teorii, který od 90. let získává na významnosti v kontextu rozvoje. V poslední části je potom představeno sociální zabezpečení pro marginalizované jako vynořující se konsensus napříč paradigmaty.

6.1. ZAMĚŘENO NA ČLOVĚKA: PŘÍSTUP ZÁKLADNÍCH POTŘEB

Ke konci 60. let narůstala nespokojenost a deziluze z výsledků rozvojových snah předcházejících dvou desetiletí. Kritice byl podroben analytický aparát, tj. teorie a koncepty, které tematizovaly rozvoj, neboť tyto analytické nástroje nezachycovaly z hlediska rozvoje důležité indikátory, jako je rozložení bohatství. Empirická data ukazovala, že ekonomický růst byl doprovázen *nárůstem absolutní a relativní chudoby*. Jako odpověď na toto dilema byl navržen přístup, který je zacílený na poskytování základních potřeb *přímo konkrétní cílové skupině*, a nikoli jako výsledek *trickle-down* efektu (Elliott, 2008, s. 41).

Přístup základních potřeb čerpá z několika zdrojů, avšak nejzjevnějším je humanistická psychologie let 60. a koncept hierarchizace potřeb. Přístup se vyvinul z perspektivy naplňování *základních potřeb (basic need approach, BNA)*, která v klimatu deziluze z *topdown* přístupů představovala prosazování opačného zaměření. BNA měl poskytnout návody, jak kompenzovat nedostatky tehdejších dominantních přístupů (Pradip, 1984). Hlavní kritika dosavadních přístupů spočívala v tom, že byl rozvoj praktikován jako aktivita „shora“, tj. stylem, kdy důležitá rozhodnutí jsou kontrolována mezinárodními aktéry (institucemi) prosazovanými experty, kteří spolupracují s lokálními elitami. Jak je zřejmé, vypadl z tohoto přístupu „lid“, který se stal *pasivním objektem rozvojových praktik*. Empirická data již na konci 60. let jasně prokazovala, že ekonomický růst není automaticky doprovázen růstem dalších indikátorů rozvoje, jako jsou jako zaměstnanost, snižování chudoby a nerovnosti (Brohman, 1996, s. 202). V některých zemích, přestože vykazovaly ekonomický růst, nedocházelo k „prosakování“ (*trickle-down*) tohoto růstu do všech segmentů společnosti. Na počátku 70. let žila stále polovina Jihu v absolutní chudobě, což představovalo téměř 950 miliónů lidí (*ibid.*). Redefinovaným

cílem rozvoje se tedy měl stát nejenom ekonomický růst, ale i *spravedlivější redistribuce* plodů tohoto růstu. Ruku v ruce s redistribucí pak měla být *podporována lokální participace a odklon od megaprojektů*. Např. za vlády např. Jawaharlala Nehrua v Indii byly budovány „katedrálami pokroku“ – obrovské přehrady (o novější stavbě Sardar Sarova, viz část o lidských právech), či obdobné politiky Nasira v Egyptě. Rozvoj byl kritizován jako *samozvaná intervencionistická praktika*, založená na etnocentrické představě s těžištěm v modernizaci, inovacích, managementu, přenosu technologií a rozvojové pomoci. Hlubší morální otázky ohledně základů, které legitimizují tento intervencionistický přístup, nebyly reflektovány (Brohman, 1996, s. 203–204). V tomto období tedy dochází k odklonu od zaměření na makro-ukazatele, které shrnovaly údaje neživých zdrojích (kapitál, investice) k příklonu k zaměření na zdroji živé (*ibid.*) a na zlepšení kvality života. V pojetí *lidského rozvoje* je tedy rozvoj chápán jako míra úspěšného naplňování základních potřeb. V centru pozornosti je distribuce bohatství a zaměření na člověka se projevuje v rozšiřování možností daného jedince. Přístup skrze naplňování základních potřeb znamená přímější zacílení na redukci chudoby než tomu bylo u makro-politik, u kterých byla redistribuce druhotným (a mylně pokládaným za automatickým) procesem, doprovázejícím ekonomický růst.

Přístup základních potřeb (*Basic needs approach, BNA*) je založen na širokém konsensu, že základní *fyzické, intelektuální a psychologické potřeby jsou všem lidem společné* a jejich naplňování představuje základní předpoklad pro naplněný život. Přístup naplňování základních potřeb vznikl po první rozvojové dekádě, kdy se začaly objevovat pochybnosti o empirickém potvrzení teze o prosakování ekonomického růstu (*trickle-down effect*) do všech vrstev společnosti. Dudley Seers¹³⁰ se v prvním prezidentském proslovu adresovaném *Společnosti pro mezinárodní rozvoj* (1969) zaměřil na otázky, které je třeba klást v kontextu rozvoje. Těmito otázkami jsou – *jaký je vývoj chudoby, nezaměstnanosti a distribuce příjmů?* Pokud nedošlo ke zlepšení všech, jednoho či dvou indikátorů, nebo pokud dokonce došlo k nárůstu všech tří indikátorů, potom by bylo podivné takový výsledek nazývat rozvojem, i když by došlo ke zdvojnásobení příjmu *per capita* (podle Hunt, 1989, s. 260). Seers¹³¹ zastával pozici, že ekonomický růst je stále předpokladem pro stabilní růst, avšak nemůže být jediným indikátorem pro rozvoj, a je třeba přístupu nového. Tento nový přístup byl inspirován jak neomarxistickou školou, tak dalšími radikálními přístupy k rozvoji, v kontextu kritiky narůstajících nerovnos-

¹³⁰ *Sf. také SEERS, D. (1979): The Meaning of Development: Four Critical Studies, London: Fran Cass. Světové konference žen: <http://www.unwomen.org/en/how-we-work/intergovernmental-support/world-conferences-on-women>; platforma OSN žen cf.: <http://www.unwomen.org/en/about-us/about-un-women#sthash.5MUuB83S.dpuf>.*

¹³¹ *Přístup naplňování základních potřeb intelektuálně vznikl na půdě Sussexského Institute of Development Studies, kde Seers působil, ale zároveň působil jako vedoucí několika misí ILO do Keni.*

tí v nesocialistickém třetím světě (Hunt, 1989, s. 260). Robert McNamara (tehdy v čele Světové banky) se v roce 1973 postavil za tento přístup. Jelikož byly tehdejší rozvojové politiky zaměřeny na růst HDP, dopady nárůstu nerovné distribuce příjmů nebyly dostatečně zohledňovány v cílech rozvojových politik (v té době žilo v absolutní chudobě přibližně 800 milionů lidí¹³² (srov. také Brohman, 1996). Výsledkem celkové deziluze bylo *hledání nových rozvojových strategií*. V roce 1975 zpráva Dag Hammerskjöldovy nadace postulovala tento nový přístup, kterým má napříště být *naplňování základních potřeb (basic needs approach)* jako nová rozvojová strategie s cílem eliminovat absolutní chudobu (Hunt, 1989, s. 265). Za tento přístup se v roce 1975 na *World Employment Conference* postavila i ILO. Na této konferenci byla ujednána strategie naplňování základních potřeb s cílem eliminace absolutní chudoby do roku 2000.

Postulovány byly čtyři kategorie naplňování potřeb (Hunt, 1989, s. 265–266, zvláště A.N.):

1. Minimální požadavky pro osobní spotřebu, tj. potrava, přístřeší, oblečení.
2. Přístup k základním službám, jako je pitná voda, sanitární zařízení, doprava, zdraví a vzdělání.
3. Dostupnost adekvátně placené práce pro každého, kdo chce pracovat.
4. Potřeby více kvalitativní povahy, jako je uspokojující životní prostředí a potřeba participace na rozhodnutích ovlivňujících život a osobní svobody.

Již na samotné konferenci byla dána přednost naplňování prvních dvou bodů, na úkor bodu zejména čtvrtého, které se stanou cíli zejména alternativních politik v letech 80. Na konferenci také došlo ke shodě, že vlády všech zúčastněných zemí se budou snažit zajistit poskytnutí všech čtyř kategorií základních potřeb do roku 2000. Tyto hodnoty znamenaly radikální posun v náhledu na rozvoj, neboť se snažily integrovat ekonomický, sociální a politický rozvoj (Hunt, 1989, s. 266).

Do tohoto období také spadají první iniciativy, které jsou zaměřené na speciální skupiny, v této dekádě konkrétně ženy. V dekádě zaměřené na podporování rovných příležitostí je narovnána rozvojová „genderová slepota“ a ženy se stávají aktivními účastníky rozvoje. Do současné doby byly realizovány čtyři světové konference žen. První se konala v Mexiku v roce 1975, následovaná Kopenhágenem (1980), keňským Nairobi (1985) a Pekingem (1995) (viz pozn. 130). Vyvrcholením těchto konferencí byl Pekingský dokument, který stanovuje 12 prioritních oblastí, ve kterých má dojít k posilování pozice žen a realizování jejich plného práva volby. Na podporu realizace těchto

¹³² *Narůstání ekonomické nerovnosti v nejchudších státech světa bylo potvrzením Kuznetsovy dřívější hypotézy, podle které s narůstající nerovností koreluje nárůst Giniho koeficientu v počátečních fázích ekonomického růstu.*

cílů byla vytvořena institucionální platforma při OSN zvaná OSN ženy (UN Women, the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women) (ibid.).

Přístup základních potřeb je jedním z prvních přístupů propagovaných aktéry neziskového sektoru a představuje argument založený na morálních a ideových přesvědčeních. Již první verze přístupu základních práv se setkala s kritikou, která požadovala *robustnější legitimizaci* implementace těchto cílů.

Kritika původního přístupu základních potřeb:

- Koncept BNA postrádá operacionální přesnost, která je potřebná pro plánování strategií.
- Prosazování BNA je v konfliktu s cílem maximalizace růstu. Kritici tento fakt interpretovali jako udržování ekonomické a technické zaostalosti.
- Pokud by mělo být poskytnuto zaměstnání chudým, budou v krátkodobém horizontu rozvíjející se země zaklíněny v neustálém důrazu na primární produkci a užívání primitivních technologií, tj. na lidskou práci intenzivních technologií.
- Náklady na realizování této vize naplňování základní potřeb jsou pro veřejné rozpočty rozvíjejících se zemí neúnosné.
- Teoretické argumenty BNA představují intelektuální eklekticismus jako výsledek směsi sebrané z různých škol a postrádají logickou koherenci.

(Hunt, 1989, s. 266–267)

Zvláštní pozornost je věnována tzv. *sektorovým analýzám* – tj. zkvalitnění a demokratičtějšímu přístupu v poskytování služeb v dané oblasti, např. zdravotní péči¹³³, otázce potravinové bezpečnosti a dostupnosti vzdělání. Tohoto kvalitativního i kvantitativního pokroku mělo být dosaženo zlepšením a *přeorientováním veřejných služeb*. Cíle přístupu lidského rozvoje zahrnují o otázky „občanské vybavenosti“, tzn. pro RZ klíčové otázky, jako je přístup k pitné vodě, sanitaci a další aspekty, v současném diskursu systematizovány do projektu *Rozvojových cílů tisíciletí* (viz pozn. 133).

Z hlediska nomologického vs. idiografického zaměření paradigmatu (viz kapitola 1), nachází se paradigma lidského rozvoje blíže k nomologickému pólu, přesto však nelze toto paradigma srovnávat v míře nomologičnosti s modernizační školou či neoklasickou

¹³³ *Do tohoto období spadá i přelomová Almaatská deklarace, jejímž cílem bylo zajištění univerzálního přístupu k primární zdravotní péči, viz World Health Organization Report 2008: Primary Health Care: Now More than Ever. Ženeva. Dostupné z: <http://www.who.int/whr/2008/en/index.html>; otázce přístupu k pitné vodě je věnováno monotematické číslo Ročenky lidského rozvoje 2006: Human Development Report 2006 <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human-development-report-2006/>*

ekonomií. Již od počátku bylo poukazováno na to, že obsah základních potřeb nemusí být nutně univerzální, a ozývaly se legitimní hlasy, zdůrazňující regionální variace mezi jednotlivými kulturami a zeměmi, tj. BNA jako sociálně konstruovaná záležitost konvencí¹³⁴ (Pradip, 1984). Protiargument obhajující univerzálnost tohoto přístupu tvrdí, že existuje minimální úroveň osobní spotřeby a přístupu k veřejným službám, které jsou považovány, bez ohledu na geografickou či kulturní lokaci, za nezbytné pro důstojný životní standard. Dalším aspektem byla *kvantifikace ukazatelů*, tj. jednotlivé potřeby byly kvantifikovány do podoby minimálního obytného prostoru či minimální denní spotřeby vody.

Shrňme tedy, že BNA v sobě zahrnuje dva proudy, kdy první proud zastává *objektivní interpretaci potřeb*, přístup propagovaný např. SB, ILO či různými bilaterálními aktivitami. V tomto přístupu jsou stanoveny např. denní minimální přísun kalorií či vybavenost domácnosti¹³⁵. Přístup druhý nechává více prostoru pro *subjektivní interpretaci potřeb* (posun k idiografičnosti), kdy jsou potřeby chápány jako historicky, kulturně a sociálně podmíněné a zohledňující tedy partikulární kontext sociálního systému (Brohman, 1996, s. 203).

Neméně významnou a přelomovou událostí bylo také zaměření pozornosti na otázky limitů životního prostředí a jeho znečišťování, s rozsáhlou literaturou, kladoucí si otázky o udržitelnosti míry spotřeby rozvinutého světa a aspirací RZ na podobné úrovni spotřeby. Proto druhý pilíř lidského rozvoje zahrnuje otázky toho, aby existoval svět, který ještě bude obyvatelný. Na konferenci v Mexiku 1974, zastřešenou *Cocoyackou deklarací*, nazvanou *Patterns of Resource Use, Environment and Development Strategies* (Brohman, 1996, s. 204), byl vytyčen cíl senzibilizace k otázkám životního prostředí a kontextualizace rozvojových aspirací v limitech daných přírodními zdroji.

Přístupy lidského rozvoje a koncept trvalé udržitelnosti znamenalo první vážné snahy o formulaci „alternativních“ přístupů v rozvoji. V protikladu s Pietersovou (2001) interpretací však z hlediska současných trendů není vhodné tyto iniciativy zařazovat pod perspektivu „alternativního rozvoje“, neboť hlavní cíle – multidimenzionální přístup k rozvoji s důrazem na úctu a důstojnost lidského života spolu s implementací skrze důraz na „třetí systém“, tj. neziskový sektor¹³⁶ – byly bezesporu začleněny do zcela mainstreamových přístupů.

Z hlediska naší geografické lokace je důležité zdůraznit, že se k paradigmatu lidského rozvoje přihlašuje i Evropská unie, a to v konsensu ohledně rozvojových politik, jako Společné vize rozvoje¹³⁷. Explicitně se přihlašuje k napomáhání „naplňování Roz-

¹³⁴ Viz obdobná debata v sociologii nerovnosti ohledně definice chudoby.

¹³⁵ Tyto ukazatele mohou být nadále rozkládány do jednotlivých dimenzí – jako minimální denní přísun proteinů, vybavenost domácnosti – počet toalet, zavedení vody či elektřiny, základní nábytek apod. Logika však zůstává stejná.

¹³⁶ Za příklad podpory ze strany neziskových organizací uveďme např. zaštitění tohoto přístupu švédskou nadací Dag Hammarskjöld Foundation.

¹³⁷ Dokument a další informace dostupné z http://ec.europa.eu/development/policies/consensus_en.cfm, odkud jsou také čerpány citace.

vojových cílů tisíciletí, spolu s dalšími výzvami jako udržitelný rozvoj, boj proti HIV/AIDS, bezpečnost, prevence konfliktů, boj proti nucené migraci apod., a pomůže nastolit spravedlivější globalizaci“ (*ibid.*). Velký důraz je kladen také na normativní stránku rozvoje, kdy se Evropská unie chce zasazovat za implementování rozvoje, „založeného na evropských demokratických hodnotách – respektování lidských práv, demokracie, základních svobod a vlády práva, good governance, gender rovnosti, solidarity, sociální spravedlnosti a efektivního multilaterálního jednání, zejména skrze OSN“ (*ibid.*), což odpovídá nastavení paradigmatu lidského rozvoje jako pokračování osvícenského osvobozujícího diskursu. EU je významným hráčem, neboť poskytuje více než 50 % světové rozvojové pomoci, přičemž se snaží zaměřovat na nejzranitelnější a opomíjené státy, zejména na africkém kontinentu. V literatuře jsou za představitele přístupu základních potřeb uváděny *Rozvojové cíle tisíciletí*. Proto je následující část věnována této globální iniciativě.

6.2. ROZVOJOVÉ CÍLE TISÍCILETÍ

Na přelomu tisíciletí OSN¹³⁸ schválila tzv. Deklaraci tisíciletí¹³⁹, v níž se 189 států zavázalo usilovat o naplnění Rozvojových cílů tisíciletí¹⁴⁰ (RCT)¹⁴¹. RCT stanovily strategickou vizi, kterou se UN a další organizace snaží naplnit na počátku nového století.

RCT znamenaly znovu přihlášení se k základním cílům, které byly projednávány během významných setkání a konferencí v posledních desetiletích 20. stol. Přes organizování mnoha konferencí a jednání převládalo na sklonku tisíciletí klima deziluze nedosažení konkrétního pokroku v jednotlivých oblastech. RCT stanovily konkrétní a měřitelné cíle, což mělo tuto situaci napravit (Alston, 2005, s. 756). Alston za silné stránky RCT považuje fakt, že a) stanovují prioritní oblasti, na kterých existuje v mezinárodní komunitě shoda; b) jsou jasně kvantifikovány, což umožňuje měřitelnost jednotlivých cílů; c) jsou časově omezené, což umožňuje lepší zacílenost u problémů, které jsou jinak považovány za postupně realizovatelné (cf. progresivní naplňování ekonomických, sociálních a kulturních práv; d) a v neposlední řadě došlo také k ustavení institucionálního aparátu, který má napomáhat k realizaci RCT (Alston, 2005, s. 756–757).

¹³⁸ *Jednotlivé zprávy The Millennium Development Goals Reports* volně dostupné z: <http://www.un.org/millenniumgoals/>.

¹³⁹ *United Nations Millennium Declaration, přijatá 8. září 2000. G. A. Res. 55/2, UN GAOR, 55th Sess., Supp. No. 49, U. N. Doc. A/RES/55/2.*

¹⁴⁰ *Obecně o významu RCT viz např. FUKUDA-PARR, S. (2004): Millennium Development Goals: Why They Matter, 10 Global Governance, 395 2004.*

¹⁴¹ *Oficiální seznam rozvojových cílů tisíciletí OSN: <http://www.osn.cz/soubory/officialist-2008-cze.pdf>*

Cíl č. 8 je také důležitý pro monitorování závazků rozvinutých zemí vůči zemím rozvíjejícím, neboť tento cíl představuje globální snahu zavázat, alespoň morálně, rozvinuté země, aby jednali odpovědně za hranicemi svých národních států. Dále podle Fukundy-Parra (2006, s. 968) zahrnuje cíl 8 širší otázky, které jsou nezbytné pro naplňování RCT, jako je otázka pravidel světového obchodu, problematika oddlužení RZ či transfer technologií. Avšak jedním z problémů monitorování naplňování cíle 8¹⁴², tedy globálního partnerství, je nedostatečné stanovení indikátorů pro plnění tohoto cíle. Z důvodů nesnadné měřitelnosti cíle byl vyvinut nový indikátor, který se snaží zachytit pokroky na cestě za kvalitním partnerstvím pro rozvoj.

Index vznikl jako odpověď na pocítované nedostatky tehdejších indexů v hodnocení kvality a dopadu rozvojové pomoci a jednotlivých politik rozvinutých států. Dosavadní indexy nezohledňovaly „měkké faktory“, tj. podmínky, za kterých je pomoc poskytována (např. ignorování „vázané pomoci“ – *tied-aid*), či reflexe dopadů pomoci – v případě směřování do nedemokratických režimů či vlivu pomoci na pokračování válečných konfliktů atd.

Index podpory rozvoje je jedním z novějších indikátorů, který je odpovědí na kritiku rozvojového cíle č. 8, zaměřený na posílení a zkvalitnění partnerství pro rozvoj. Index podpory rozvoje (*The Commitment to Development Index, CDI*) byl koncipován v roce 2006 pod vedením Davida Roodmana ve washingtonském think-tanku Centra pro globální rozvoj (*Center for Global Development*¹⁴³). Podle indexu¹⁴⁴ je hodnoceno 22 členských zemí komise DAC (*Development Assistance Committee*) organizace OECD, sdružující státy poskytující oficiální rozvojovou pomoc¹⁴⁵. Tyto země jsou považovány za klíčové v potenciálu napomáhat rozvoji a dobré správě. DCI je poměrnou hodnotou, která vzhledem k referenčnímu roku (nyní 2008), sleduje změny v jednotlivých dimenzích. Průměr v roce 2008 byl stanoven na pět. Index může nabývat i záporných hodnot (pokud např. země vypouští velké množství emisí) či hodnot nad 10 (dvojnásobek zvolené hodnoty pro průměr – srov. hodnota Rakouska v oblasti imigračních politik). Index zohledňuje velikost země, takže umožňuje poukázat na (mezeru) „potenciálu“ přispívat v rozvoji nízko a středněpříjmových zemí světa.

Jedná se o složený index, který znamená kvalitativní pokrok od HDI, neboť měří „rozvojovou náklonnost“. Země jsou hodnoceny v sedmi dimenzích¹⁴⁶: rozvojová pomoc, mezinárodní obchod, politiky migrace a životního prostředí, bezpečnostní politiky a technologie. Tento index má být kvantifikovaným indikátorem naplňování osmého cíle Rozvojových cílů tisíciletí.

¹⁴² O klíčové roli tohoto cíle, viz: FUKUDA-PARR, S. (2006): *Millennium Development Goal 8: Indicators for International Human Rights Obligations?* 28 *Hum. Rts. Q.* 966 (2006).

¹⁴³ http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/.

¹⁴⁴ Srov. http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/faq#5.

¹⁴⁵ Od roku 2008 je index počítán i pro Jižní Koreu.

¹⁴⁶ Čítováno podle: <http://www.cgdev.org/section/initiatives/active/cdi/faq#5>.

- 1) *Objem rozvojové pomoci*, ze které jsou financovány iniciativy jako očkování dětí či budování infrastruktury;
- 2) *obchodní politiky*, které umožňují rozvíjejícím se zemím lepší přístup na světové trhy a přispívají k tvorbě nových pracovních příležitostí;
- 3) *investice*, které jsou zdrojem kapitálu a dobrých manažerských praktik;
- 4) *politiky migrace*, které umožňují pohyb pracovní síly do bohatších zemí a posílání výtěžků migrantů do domovské země (*remittences*);
- 5) *politiky životního prostředí*, které zohledňují fakt, že rozvinuté a rozvíjející se země jsou vzájemně propojeny a odpovědný za sdílení přírodních zdrojů;
- 6) *bezpečnostní politiky*, neboť stabilita a bezpečnost jsou předpoklady rozvoje;
- 7) *technologie*, neboť inovace jsou pro rozvoj klíčovým faktorem. V této oblasti je nejdůležitější otázka *práv duševního vlastnictví*. Důležitost práv duševního vlastnictví v šíření a používání technologií se odráží v obohacení dimenze technologie o dva další komponenty: zda země umožňují nárokování si vlastnictví myšlenek, které jsou již veřejně používány, a zda jsou povoleny výjimky z práv duševního vlastnictví za účely výzkumu.

Z uživatelského hlediska je třeba porovnávat přepočítané hodnoty podle nejnovejší metodologie pro srovnávání vývoje u jednotlivých zemí, jinak by nepřepočítaná porovnání mohla odrážet *změněnou metodologii*, a nikoli změnu hodnot samotných jednotlivých indikátorů¹⁴⁷.

Index poukazuje na roli, kterou hrají rozvinuté země v utváření či udržování chudoby, a odráží fakt, že „nerozvinutost“ zemí není endogenním faktorem. Index také zavádí nové prvky: jednak „koherenci“ rozvojových politik, tj. nakolik jednotlivé státy naplňují jednotlivé dimenze a zda výkonnost v určité oblasti není vykoupena např. znečišťováním životního prostředí. Další inovací je penalizace za politiky, které danou situaci zhoršují či jsou spojeny s podmínkami (kondicionalitami), ze kterých v konečném důsledku těží donorská strana (*tied-aid*).

Obecně příliš mnoho autorů Rozvojové cíle tisíciletí nekritizuje. Rigg (2008) se domnívá, že nedostatek kritiky je zapříčiněn tím, že RCT představují evidentní „dobra“, a proto jsou žádoucí a prospěšné. Přesto se objevují relevantní argumenty, které poukazují na slabiny tohoto projektu (podle Rigg, 2008, s. 33):

- 1) Jednou z námitek je, zda formulování kvantitativních cílů, které si musí jednotlivé organizace a národní vlády vzít za své, je vhodný nástroj implementace rozvojových ideálů.
- 2) Kritické RCT kladou otázku, zda jsou dostupná data dostatečně spolehlivá pro identifikování pokroku, kterého bylo dosaženo v naplňování jednotlivých cílů.

¹⁴⁷ Všechny reference viz oficiální stránky institutu Center for Global Development, http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/faq#5.

- 3) Zda jednotlivé cíle adekvátně zohledňují rozvojové ideály, kterých má být dosaženo.
- 4) Zda existuje mechanismus, mimo morální naléhání a politické výzvy, který by zajistil systematické úsilí k dosažení RCT, zejména RCT č. 8, který se týká mezinárodní spolupráce.

James¹⁴⁸ (cit. podle Rigg, 2008, s. 33) směřuje svoji kritiku na selhávání rozlišení mezi *prostředky* a *cíli*, tj. mezi skutečným a potenciálním dosažením cíle. James ukazuje, že některé rozvojové cíle jsou cílem samotným a jsou měřitelné na úrovni jednotlivce. Konkrétně např. cíle 4, 5 a 6, stejně jako cíle snížení počtu hladovějících. Avšak další cíle jsou podle Jamesova názoru spíše prostředky než cíle. Např. je rozdíl mezi dosažením univerzální docházky pro určitou věkovou kohortu a skutečným získáním funkční a matematické gramotnosti. Univerzální primární vzdělání může vést k získání gramotnosti, avšak pokud je vzdělávací systém nedostatečný, jak tomu často v nejhudších zemích je, tak tohoto cíle i přes naplnění univerzální docházky nemusí být dosaženo. Univerzální primární vzdělání tedy nemusí poskytnout adekvátní dovednosti pro současný svět. Analogická kritika je uplatnitelná také na cíle genderové rovnoprávnosti a posílení pozice žen či environmentální udržitelnosti. Satterthwaite (cit. podle Rigg, 2008, s. 25) kritizuje statistiky vypovídající o městské chudobě a poskytování služeb ve městech v Africe (cíl 7). Satterthwaite argumentuje, že pokud je monitorování založeno na nevhodných indikátorech nebo indikátory samotné jsou založeny na nevhodných předpokladech, potom nebudou sloužit k monitorování skutečné redukce chudoby s ohledem na adekvátní úroveň příjmů, nebo k zajišťování odpovídající úrovně služeb. Přestože Rozvojové cíle tisíciletí vznikly na půdě OSN, která je zásadní organizací pro kodifikace a diseminaci lidských práv, jsou rozvojové cíle tisíciletí v tomto ohledu velmi úzce zaměřeny. Např. další formy deprivace (viz definice chudoby), jako jsou *sociální exkluze*, *politická marginalizace* nebo *kulturní práva*, jsou ignorovány. Technokratický, na expertním vědění založený přístup se tak stává problémem, neboť nerovnosti v přístupu k moci jsou často příčinou chudoby. Technokratické a instrumentálně stanovené cíle také znamenají, že se vlády národních států, stejně jako multilaterální agentury, zaměřují spíše na intervence, které zlepší jejich šance dosažení na RCT, než na snahu napravit hluboce zakořeněné a problematické manifestace deprivace. Jednotlivé RCT jsou vzájemně propojené, tj. nesplnění jednoho cíle má negativní dopady na naplňování dalších. Např. nesplnění univerzálního primárního vzdělání znesnadňuje dosažení cíle ohledně dětské úmrtnosti, výživy, genderové rovnosti, HIV/AIDS a dalších. Nebo např. vysoká úmrtnost matek v subsaharské Africe odráží nikoli pouze nedostatek zdravotnické infrastruktury, ale také nízký status žen v těchto společnostech, v důsledku čehož ženy nemají dostatečnou kontrolu nad reprodukčními strategiemi (Rigg, 2008, s. 35). RCT podle Rigga (2008, s. 36) představují integrovanou

¹⁴⁸ Cf. JAMES, J. (2006): *Misguided Investments in Meeting Millennium Development Goals: a re-consideration using ends-based targets*. *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 3, pp. 443–458.

a kolektivní snahu o zlepšení situace nejchudších lidí světa. Avšak zejména nejchudší země ke stanovenému datu (tj. do roku 2015) RCT nesplní.

Kritiky jsou zaměřeny na formulaci cílů samotných, spolehlivost empirických dat, na kterých je pokrok monitorován, a také na selhání širší mezinárodní komunity věnovat na RCT dostatečné finanční prostředky. Okonofua¹⁴⁹ (2006) argumentuje, že dosažení rozvojových cílů tisíciletí bude velmi problematické zejména pro země subsaharské Afriky (Okonofua, 2006, s. 7), neboť mezi léty 1990 a 2003 dokonce došlo k nárůstu chudoby v tomto regionu (Okonofua, 2006, s. 8).

Do jisté míry je problémem RCT i samotné fungování OSN, které naráží na určitá omezení. Hlavním limitem je samotná povaha OSN, která je politickou a nikoli rozvojovou organizací. Jednotlivé orgány, agentury, fondy či programy OSN mají omezený prostor pro nezávislou iniciativu. Proto rozvojové role OSN jsou přímo i nepřímo utvářeny prioritami nejmocnějších členských států (Whitman, 2008, s. 555). Dekolonizace více než ztrojnásobila počet členských států OSN a globalizace proměnila vnímání a očekávání vlád jak rozvinutých, tak rozvíjejících se zemí. Dříve periferní záležitosti a faktory, jako jsou problematika lidských práv, otázka genderu či udržitelnost životního prostředí, získaly velký vliv. Nejvýznamnějšími rozvojovými organizacemi OSN jsou *World Health Organization (WHO)*, *World Food Programm (WFP)*, *Food and Agriculture Organization (FAO)*, *UNESCO (ibid.)*.

Dynamika globální architektury nadnárodních organizací, tj. nezávislost Světové banky či MMF, často znamená, že některé iniciativy těchto organizací v rozvíjejících se zemích mohou být v opozici proti iniciativám agentur OSN. Např. Programy strukturálního přizpůsobení prohloubily dluhovou problematiku zemí nacházejících v zadluženosti vůči zahraničním věřitelům, zatímco se četné agentury OSN se snaží zmírnit dopady těchto programů. Avšak role OSN v rozvíjejících se zemích neznamena pouze prosazování politik nejnižšího společného jmenovatele. Skrze kombinaci stanovování norem, monitorování, shromažďování dat byly různé agentury naprosto klíčové ve zlepšení v oblasti zemědělství, gramotnosti, dětské úmrtnosti atd. (Whitman, 2008, s. 555).

Po skončení studené války bylo vkládáno mnoho nadějí do mírových misí OSN, často na úkor rozvoje, a značné zdroje byly věnovány na humanitární pomoc (cf Ordord, 2011). Pokud jsou mírové mise OSN a udržování míru relativně úspěšnými aktivitami OSN, nároky post-konfliktní rekonstrukce a rozvoje jsou často velmi komplexní a politicky výbušné a nedostatečně finančně zabezpečené. Rozpočty agentur OSN jsou závislé na donorech, proto přechod od humanitární pomoci k rozvoji je podmíněn nejenom současnými politickými zájmy jednotlivých států, ale také trendy snižujícího se objemu

¹⁴⁹ OKONOFUA, F. E. (2006): *Achieving Millennium Development Goals in Africa: How Realistic? African Journal of Reproductive Health*, Vol. 9, No. 3, December 2006, pp. 7–14. ORFORD, A. (2011): *International authority and the responsibility to protect*. Cambridge: Cambridge University Press.

financí věnovaných na zahraniční rozvojovou pomoc (objem prostředků na rozvojovou pomoc klesl z 55 miliard na 48 miliard dolarů). Tento trend je ještě prohlubován globalizačními procesy a přeshraničními problematikami, jako jsou pandemie, nedostatek vody, ničení přírodních zdrojů či obchod se zbraněmi. V současné době jsou obavy jednotlivých národních států o posílení moci OSN spojeny s kritikou jejího fungování, i operací OSN, přičemž samotná reforma fungování OSN je odsouvána (Whitman, 2008, s. 557). Kritikové volají po více integrovaném, méně sektorálním přístupu k zaostalosti a dalším globálním problémům (Whitman, 2008, s. 558).

Přestože OSN definuje zdraví jako právo, skutečná podoba cílů v oblasti zdravotních politik a kontroly nemocí se v RCT blíží neoliberálnímu pojetí *zátěže nemocí*. BNA také představuje jeden z argumentů pro vynořující se sociální stát¹⁵⁰. RCT tak představují radikální ustoupení z pozic zdraví jako práva. Naopak RCT bývají interpretovány jako znovuoživení BNA, neboť když zhodnotíme jejich obsah, jsou operacionalizací BNA, čímž odpovídají na kritiku, která byla vůči BNA vznesena. Celkově jsou cíle v oblasti zdraví nedostatečné, jak ilustrují následující data. V RCT je sice zahrnuto snížení dětské a mateřské úmrtnosti, ale ta představuje pouze část celkové světové *vyhnutelné mortality*. Např. zápal plic a průjmová onemocnění zabíjejí ročně 3,8 milionu dětí, přičemž finanční toky jsou nesrovnatelně nižší než toky na zvládání HIV/AIDS, s 2,7 milionu úmrtí (v roce 2009 kleslo na 2,2 milionu), stejně jako 90 % z celkové specifické úmrtnosti na malárii představují děti (700 000–900 000) (Unger et al., 2010, s. 15). Tato čísla ilustrují *selhávání politik*, které jsou *selektivně* zaměřeny na kontrolu vybraných nemocí a neumožňují zvládat celou škálu nemocí, přičemž tímto systémem „propadají“ nemoci s vysokou mortalitou. Situace je ještě zhoršena dopady ekonomické krize v roce 2008 na křehké zdravotnické systémy (srov. 1,02 miliardy podvyživených lidí s nárůstem 100 milionů mezi lety 2006–2008 (FAO UN, 2009).

V další části jsou představeny přístupy založené na lidsko-právním diskursu.

¹⁵⁰ Srov. Barrientos, Hulme, 2010.

6.3. LIDSKÁ PRÁVA A LIDSKO-PRÁVNÍ PŘÍSTUPY

Lidsko-právní přístup je normativním přístupem založeným na naplňování a respektování lidských práv, kodifikovaných v mezinárodních úmluvách a deklaracích a transponovaných do ústav národních států v podobě práv nebo direktiv vládní politiky (cf. ústava, Indie část III). Jedná se o jeden z nejdůležitějších současných přístupů v současném diskursu mezinárodního rozvoje. Pokud jsou lidská práva používána jako *přímý nástroj změny*, jedná se o *přístup lidských práv*. *Lidsko-právní přístupy* potom zahrnují jako přímé, tak *nepřímé používání práva* pro dosažení sociální změny (Gready¹⁵¹, 2008, p. 735).

Mezi významné rozvojové aktéry, kteří se přihlašují k lidsko-právnímu přístupu, patří jak klíčové instituce – agentury OSN (UNDP, UNICEF), tak donoři – britská UK Department for International Development DFID, švédská International Development Cooperation Agency SIDA, ale i mezinárodní neziskové organizace ActionAid, CARE, Oxfam a lokální a sociální hnutí (Gready, Ensor, 2005; NyamuNusembi, Cornwall, 2004).

Lidsko-právní přístup náleží do proudu přístupu zaměřeného na člověka, které se začaly vynořovat od 60. let jako nové vize rozvoje charakterizované iniciativami proti chudobě, důrazem na sociální zabezpečení a genderové strategie (Gready, Ensor 2005, s. 15). Lidská práva jsou v souladu s lidským rozvojem, neboť sdílejí společnou vizi a cíl – zajistit bezpečnost, životní standard a důstojnost všem lidem na světě (HDR, 2000¹⁵²).

Vysoký úřad pro lidská práva OSN definuje lidská práva¹⁵³ jako „univerzální právní garance, které chrání jedince a skupiny proti jednání nebo naopak nejednání, které zasahuje do základních svobod, oprávnění a lidské důstojnosti“ (UN, 2006, s. 1). Práva jsou univerzální a vznikají narozením, jsou zaměřena na lidskou důstojnost a na stejnou hodnotu všech lidí; jsou rovná, nedělitelná a vzájemně propojená (*ibid.*).

Lidsko-právní tradice má dva zdroje, které používají rozdílnou legitimizaci (ospravedlnění) tohoto přístupu a mají různé důsledky pro chápání univerzálnosti či kulturní podmíněnosti lidských práv. Přírozeno-právní tradice je napojena na diskurs buď náboženský, tj. člověka jako nositele božské přirozenosti, nebo naturalistický, tj. jako každého člověka nadaného rozumem a schopností argumentovat, v důsledku čehož je každý nositelem nepopíratelných práv, bez ohledu na to, jaké skupiny je příslušníkem. Deklarace práv člověka a občana se přihlašuje k této přírozeno-právní tradici, neboť lidská práva jsou vyjádřením odvážné myšlenky, že všichni lidé mají nárok na sociální

¹⁵¹ GREADY, P. (2008): *Rights-based approaches to development: what is the value added? Development in Practice*, Vol. 18, No. 6.

¹⁵² *Human Development Report 2000*. New York: United Nations Publications. Dostupné z: www.undp.org/hdro.

¹⁵³ *Pro obecný úvod a selekci sporů o lidská práva, viz např. DE SCHUTTER, O. (2010): International Human Rights Law: cases, materials, commentary*. Cambridge: Cambridge University Press.

uspořádání, které je ochraňuje od nejhorších zneužívání a strádání a zajištění lidské svobody a důstojného života (HDR, 2000, s. 2). Pokud je tato přirozenoprávní teorie sekularizována, tj. zbavena svého náboženského základu, je tento koncept otevřen kritice, že postrádá základy (Gready, Ensor, 2005, s. 2). Rozvojoví aktéři si jsou vědomi toho, že se jedná o idealistickou morální fikci, avšak domnívají se, že se jedná o fikci, která má potenciál mobilizovat a umocňovat (empower) a z toho důvodu je důležitá¹⁵⁸ (Gready, Ensor, 2005, s. 3). Nicméně užití lidských práv jako strategického nástroje pro urychlení sociální změny je možné z různých pozic, např. i z *protestní pozice*, která používá lidská práva jako nástroj zpochybnění stávající distribuce bohatství a nástroj nastolení spravedlivějšího řádu¹⁵⁹ (Dembour, 2010).

Druhá tradice navazuje na osvícenský koncept společnosti jako sociálního kontraktu, tj. jako vědomého, zamýšleného aktu, kdy je část svobody člověka směřována za výhody života ve společenství (Gready, Ensor, 2005, s. 2). Tato legitimizace lidských práv spočívá nikoli na náboženském diskursu či sekularizované víře v humanitu, ale na *sociálním kontraktu*, který posloužil k limitování nároku na absolutní vládu.

Přestože lidská práva a blahobyt byly bezesporu součástí agend mezinárodních institucí již v letech 40. a 50., stejně jako byly součástí politik vlád nově vzniklých států, dominantní praktiky rozvoje *etickou dimenzí* v tomto období příliš nezohledňovaly. Například rozvoj byl považován za *synonymum ekonomického růstu a modernizace* tradičních společností. Převládal předpoklad, že *blahobyt a lidská práva* budou *automaticky lineárně následovat*, což odpovídalo i tehdejšímu analytickému aparátu rozvoje, který měřil rozvoj jako HDP. Přestože všechny tyto koncepty existovaly již ve 40 a 50. letech, nebyly explicitně integrovány do konceptu rozvoje. V západním rozvojovém myšlení *existovaly paralelně s doktrínou rozvoje* jako ekonomického růstu (Elliott, 2008, s. 41).

Přestože je lidskoprávní revoluce je myšlenkově spjata s evropským osvícenstvím a se západní civilizací, existují regionální charty lidských práv, které umožňují zohlednit specifika daného regionu¹⁵⁴. Navíc, mechanismus uplatňování lidských práv umožňuje zohlednit nejenom regionální, ale i národní specifika, hodnoty a standardy, neboť nositelem závazku (*duty-bearer*) je stát. Přestože *Všeobecná deklarace lidských práv* je

¹⁵⁸ Jinou klasifikaci původu a užití lidských práv představuje např. DEMBOUR, M. B. (2010): *What Are Human Rights? Four School of Thoughts*. 32 *Hum. Rts. Q.* 1 (2010). Je možné se např. hlásit k *protestnímu nahlížení na lidská práva*, kdy jsou práva používána jako strategie namířené na nelegitimní nerovnosti.

¹⁵⁹ DEMBOUR, M. B. (2010): *What Are Human Rights? Four School of Thoughts*. 32 *Hum. Rts. Q.* 1 (2010). <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf>

¹⁵⁴ Např. *Africká charta lidských práv se explicitně dovolává hodnot, které jsou vlastní tomuto kontinentu*, cf. *African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights*, přijata 27. června, 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I. L. M. 58 (1982), vstoupila v platnost Oct. 21, 1986.

prohlášením a nikoli právně závazným dokumentem, následující úmluvy¹⁵⁵ kodifikující občanská, politická, ekonomická¹⁵⁶, sociální a kulturní práva jsou závazné (HDR, 2000, s. 2). Pokud stát úmluvu ratifikoval, jsou tato práva vymahatelná. Mnoho rozvíjejících se států také zaneslo sociální a ekonomická práva do svých ústav. *Konstitucionalizovaná lidská práva* jsou vymahatelná skrze soudy jednotlivých národních států, popř. v odvolacím řízení regionálních soudů, což umožňuje domácí interpretaci norem¹⁵⁷.

V posledních třech desetiletích jsme svědky skutečného globálního rozšíření lidských práv, které byly včleněny do ústav národních států, takže můžeme v mluvit o „globalizovaných lidských právech“ (Shestack, 1997–1998, s. 560). Začleněním lidských práv do ústavního uspořádání značného počtu národních států došlo k výraznému nárůstu počtu lidskoprávních litigací. Oběti bezpráví nebo marginalizované obyvatelstvo tak mají k dispozici nový nástroj ve snaze napravit nerovnosti nebo nespravedlnosti, které považují za nelegitimní. Přestože se větší pozornosti těší občanská a politická práva, pro rozvoj jsou stejně důležitá práva ekonomická, sociální a kulturní (Alston, Quinn, 1987, s. 157). Neboť mnoho případů ukazuje, že naplňování ekonomických či sociálních práv není možné bez respektování práv občanských a politických.

Lidská práva jsou multidimenzionální – tj. zahrnují práva občanská, politická, ekonomická, sociální a kulturní práv (HDR, 2000, s. 2). Přestože jsou lidská práva považována za nedělitelná, vývoj problematiky lidských práv ukazuje, že k hierarchizaci práv docházelo a to zejména díky historii kodifikování občanských a politických na straně jedné a sociální, ekonomických a kulturních práv na straně druhé. Zatímco první skupina práv byla prosazována západními mocnostmi, tj. práva občanská a politická (první generace lidských práv), druhou skupinu prosazovaly země světa druhého (ekonomická, sociální a kulturní práva, druhá generace práv). Ideologický konflikt se tak přenesl i do oblasti konceptualizace lidských práv, což mělo vliv i na jejich vymahatelnost. Třetí generací lidských práv jsou potom tzv. kolektivní práva, jako je právo na rozvoj či práva určitých skupin, např. práva žen, handicapovaných či dětí, cf. např. STEINER, H.J.; ALSTON, P.; GOODMAN, R. (eds.) (2007): *International Human Rights in Context, Law, Politics and Morals*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁵⁵ Cf. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, přijatá 16 prosince 1966, GA Res. 2200 (XXI), 21 UN GAOR Supp. (No. 16) at 49, UN Doc. A/6316 (1966), 993 UNTS 3, vstoupila v platnost 3. ledna 1976. Český pakt o Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf>.

¹⁵⁶ *Pro kodifikaci ekonomických, sociálních a kulturních práv, která jsou podrobena tzv. postupné realizaci (progressive realization), cf. YOUNG, K. G. (2012): Constituting economic and social rights, Oxford: Oxford University Press.*

¹⁵⁷ Cf. např. MUTUA, M. (2007): *Standard Setting in Human Rights: Critique and Prognosis*. 29 *Hum Rts. Q.* 547 (2007).

Pokud např. nemá žena svobodné právo rozhodovat o své budoucnosti, dochází k porušování několika typů práv, jak je tomu např. při nucených sňatcích (v rozporu s článkem 23 §3 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech).

Následující konkrétní případy ilustrují možnosti a limity lidskoprávních litigací. Vybrány jsou případy ze zemí s progresivní lidskoprávní legislativou, která umožňuje využít práva k narovnání nerovností nebo bezpráví. Zejména nově přijaté ústavy v Jihoafrické Republice¹⁶⁰ či Brazílii vedly k nárůstu počtu případů, kdy se jedinci či skupiny dovolávají práva, které je garantované ústavou dané země. Konkrétně jsou uvedeny případy z Jižní Afriky, která po pádu apartheidu má k dispozici jednu z nejvyšších ústav světa. Dále je uveden případ Brazílie, která je příkladem negativního dopadu litigací, zejména v oblasti přístupu ke zdravotní péči, neboť přiznání individuálního práva na léčbu znamená vytváření nerovností, neboť je tak jedinec oproti jinými občanům, kteří se nesoudí, zvýhodněn. A konečně je představen případ z Mumbai, který ukazuje limity na typu ústavy, kde nejsou sociální, ekonomická a kulturní práva garantována přímo, ale jsou v ústavě zakotvena nepřímo, pouze jako závazné direktivy pro vládu při koncipování sociálních politik.

Jedním z nejnámějších případů, kdy byla lidská práva použita jako přímý nástroj ochrany marginalizovaných, tedy skrze soudní litigace, je případ přístupu k antiretrovirální terapii pro nastávající matky v Jižní Africe (soudní spor Minister of Health v Treatment Action Campaign (2002 (5) SA 721 (CC)). Vláda Jižní Afriky odmítala poskytnout lék nevirapine, který brání přenosu viru HIV z matky na dítě. Soudní spor hnutí Treatment Action Campaign (Hnutí za léčbu) s ministerstvem zdravotnictví Hnutí za léčbu vyhrálo a dvě dávky nevirapinu byly poskytovány skrze veřejné zdravotnictví nastávajícím matkám, u kterých byl identifikován virus HIV. Úspěch této kampaně byl dán několika faktory. Prvním byla postižená skupina, tj. nenarozené děti, které přijdou na svět HIV pozitivní kvůli pozitivitě matky, což je skupina, která vzbuzuje solidaritu napříč společností. Dalším aspektem byla nabídka farmaceutické firmy poskytnou léky zdarma, alespoň na omezenou dobu, takže to nepřinášelo státní administrativě žádné dodatečné náklady. Úspěch soudního sporu byl také dán faktem, že vítězství Hnutí za léčbu neznamenal přístup k antiretrovirální terapii pro všechny HIV pozitivní pacienty, ale pouze pro nastávající matky před porodem. Po porodu již právo na bezplatnou antiretrovirální terapii neměly (cf např. Bilchitz (2003), Magaisa (2003), Fitzpatrick, Slye, (2003).

Poskytnutí antiretrovirální terapie pro všechny potřebné naráží na problematiku omezenosti finančních zdrojů rozvíjejících se zemí. Autoři kodifikace ekonomických, sociálních a kulturních práv si byli tohoto problému vědomi, a proto na rozdíl od občan-

¹⁶⁰ Pro analýzu vývoje v Jihoafrické Republice, cf. např. SARKIN, J. (1998): *The Development of a Human Rights Culture in South Africa*, *Hum. Rts. Q.* Vol 20, No. 3. (1998), pp. 628–665.

ských a politických, které jsou vymahatelné v plném rozsahu s přispoupením k úmluvě či chartě, je druhá generace lidských práv podrobena tzv. progresivní realizaci. Kritériem pro rozhodování o tzv. minimálním jádru závazků státu vůči občanům je kritérium „rozumnosti“ (reasonability), (cf. např. SSENYONJO, M. (2009): *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*). Příklad ilustrující problematiku respektování, ochrany a naplňování práv (základní tři závazky vyplývající z ratifikace lidskoprávní legislativy – responsibility to respect, protect and fulfil) posuzoval ústavní soud Jižní Afriky. V případě *Soobramoney v. Minister of Health (Kwazulu-Natal, case CCT 32/97, November 1997)* požadoval diabetik s prodělanou srdeční příhodou ve finální fázi selhání ledvin přístup k dialýze poskytované státní nemocnicí v Durbanu. Vzhledem k omezeným prostředkům, kterými nemocnice disponuje, mu byla léčba upřena. Ústavní soud Jihoafrické republiky rozhodl, že článek 27 (3) ústavy má být interpretován negativně, tj. že nesmí být odmítnuta akutní zdravotní pomoc a tento článek se nevztahuje na chronické stavy. Příklad *Soobramoney* tak ilustruje problematiku vymahatelnosti sociálních a ekonomických práv (cf. Steiner et al., 2007, s. 329–333).

Landau¹⁶¹ shrnuje výsledky sociálně-ekonomických soudních sporů, ve kterých se žalující dovolává svých lidských práv, na příkladu Kolumbie, Brazílie či Indie. Jedná se o přímé užití práv, tj. o přístup lidských práv (v kontrastu s lidsko-právními přístupy), a to skrze tzv. *public interest litigation* (PIL) (termín používaný v euroamerickém prostoru), nebo *social action litigation* (termín používaný v Indii)¹⁶³.

Lidsko-právní litigace nejsou vždy úspěšné. Jednou z nejdéle probíhajících bitev, která skončila porážkou obyvatelstva donuceného k přesídlení, je několikaletá litigace o výšku jedné z elektráren v Narmada údolí v Gujaratu. *Sardar Sarovar* je nejvyšší ze soustavy budovaných hydroelektáren (celkově je jich přes 30) a její stavba vyvolala od počátku protesty. Projekt byl zahájen již v roce 1979 a stavba začala v roce 1987,

¹⁶¹ LANDAU, D. (2012): *Reality of Social Rights Enforcement*, 53 *Harv. Int'l. L. J.* (2012). *Pro Sardar Sarovar* cf. např. CULLET, P. (2001): *Sardar Sarovar Judgement and Human Rights*, *Economic and Political Weekly*, Vol. 36, No. 18 (May 5–11, 2001) pp. 1503–1504. MODI, R. (2004): *Sardar Sarovar Oustees: Coping with Displacement*, *Economic and Social Weekly*, Vol. m39, No. 11, (Mar, 13–19, 2004) pp. 1123–1126.; MENON, M. S. (2003): *Sardar Sarovar Project: Another Perspective*, in *Economic and Political Weekly*, Vol. 38, No. 39 (Sep. 27–Oct. 3, 2003), pp. 4095–4096.

¹⁶² *Minister of Health and Others v Treatment Action Campaign and Others (No 2) (CCT8/02) (2002) ZACC 15; 2002 (5) SA 721; 2002 (10) BCLR 1033 (5 July 2002)*. *Pro analýzu viz MANGAISA, A. T. (2003): Minister of Health and other v. Treatment Action Campaign, Journal of African Law*, Vol. 47, No. 1 (2003), pp. 117–125. FITZPATRICK, J.; SLYE, R. C.: *Republic of South Africa v. Grootboom*, Case no. CCT 11/00 2000(11), *BCLR and Minister of Health v. Treatment Action Campaign*, Case no. CCT 8/02. *American Journal of International Law*, Vol. 97, No. 3. (Jul., 2003), pp. 669–680. BICHLITZ, D. (2003): *Toward a Reasonable Approach to the Minimum Core: Lying the Foundation*. 19 *S. Afr. J. On Hum. Rts.* 1 (2003).

¹⁶³ *Pro přehled strategií a výsledků soudních sporů v případě vymahatelnosti sociálních práv, uvedených na příkladu Kolumbie, Brazílie, Indie, Jižní Afriky a dalších zemí, cf. LANDAU, D. (2012): Reality of Social Rights Enforcement*, 53 *Harv. Int'l. L. J.* (2012).

tehdy za podpory Světové banky, která svoji podporu kvůli vzrůstajícím kontroverzím v roce 1994 stáhla (Cullet, 2001, s. 1503). Lidské náklady na stavbu jsou rozsáhlé: došlo k zatopení 297 vesnic a přemístění 40 000 rodin, nejméně z poloviny kmenového obyvatelstva, které je závislé na tradičním způsobu života (Modi, 2004, s. 1123). Přestože stavba elektrárny, jejíž výška byla několikrát navýšena, je porušením několika práv postiženého obyvatelstva (právo na život, právo na čisté životní prostředí, právo na potravu), tyto argumenty nebyly v nálezů Nejvyššího soudu zohledněny (Cullet, 2001, s. 1503). Modi mapuje negativní dopady přemístění na kmenové obyvatelstvo, které tvoří téměř polovinu přemístěných a shrnuje nálezy zpráv, které se problematikou přemístěného obyvatelstva zabývaly (Modi, 2004, s. 1124) (viz pozn. 161).

Jako příklad problematického rozhodnutí uvádí Rajagopal¹⁶⁴ případ obyvatele chodníku¹⁶⁵ (*pavement dweller*) z Mumbai. Přes přiznání práva na živobytí (tj. právo být na chodníku) skutečný výsledek soudního sporu znamenal, že Olga Tellis musela opustit místo, které bylo spojené se zajišťováním živobytí (cf. Rajagopal, 2007).

V kontextu výše uvedeného nárůstu významu lidských práv a role, kterou má národní stát hrát při jejich plnění, se dostává do popředí role veřejně poskytovaných služeb v rámci sociálního zabezpečení. Následující závěrečná část kapitoly je potom věnována zvýšené pozornosti, která je ze strany rozvojové komunity věnována sociálnímu zabezpečení.

6.4. SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ PRO MARGINALIZOVANÉ

V posledních letech se vynořuje konsensus, který považuje sociální zabezpečení za efektivní odpověď na chudobu a zranitelnost marginalizovaných v RZ. Tento trend se projevuje ve vzrůstajícím počtu politik sociálního zabezpečení, které jsou implementovány národními vládami rozvíjejících se zemí. Zároveň se sociálnímu zabezpečení dostává více pozornosti ze strany akademické obce, proto můžeme sociální zabezpečení považovat za nové paradigma pro sociální politiku v rozvíjejících se zemích (Barrientos, Hulme, 2010, s. 3).

¹⁶⁴ RAJAGOPAL, B. (2007): *Pro-Human Rights but Anti-Poor? A Critical Evaluation of the Indian Supreme Court from Social Movement Perspective*, *Human Right Review Apr-Jun 2007*, Vol. 8, Issue 3, pp. 157–186.

¹⁶⁵ *Supreme Court of India Olga Tellis & Ors vs Bombay Municipal Corporation on 10 July, 1985; 1986 AIR 180, 1985 SCR.*

Obecně můžeme rozlišit *tři typy sociálního zabezpečení*:

Sociální pojištění – představuje programy zaměřené na poskytování ochrany proti událostem, které vznikají během života, jako je mateřství, stáří, nebo událostem spojeným s prací, jako je nezaměstnanost nebo nemoc.

Sociální pomoc – poskytuje podporu jedinci či domácnosti, pokud se ocitnou v chudobě.

Regulace trhu práce – zajišťují minimální standardy práce, včetně práva na organizaci do odborů (Barrientos, Hulme, 2010).

Zatímco sociální pojištění je hrazeno z příspěvků jak zaměstnanců, tak zaměstnavatelů, sociální pomoc je hrazena ze státního rozpočtu (Barrientos, Hulme, 2010, s. 3).

Sociální zabezpečení je přímo zacíleno na snižování chudoby a na poskytování pomoci, čímž se zaměřuje na příčiny chudoby a nikoli pouze na její symptomy. Sociální zabezpečení vychází z předpokladu, že hlavní příčinou chudoby jsou překážky a omezení, kterým chudí lidé čelí, když se snaží využívat ekonomické příležitosti. Tyto překážky vznikají jako důsledek jejich zranitelnosti vůči ekonomickým, sociálním nebo přírodním *událostem*. Při absenci sociálního zabezpečení ovlivňují tyto události přímo životní standardy, ale mohou také přispívat k chování, ve kterém se chudí snaží *vyhýbat riziku*, což z dlouhodobého hlediska může být nevýhodné (Barrientos, Hulme, 2010, s. 4).

Sociální zabezpečení můžeme charakterizovat jako *veřejné jednání*, které je odpovědí na *zranitelnost, rizika a deprivaci*, které jsou považovány za *sociálně nepřijatelné* v rámci určitého politického uskupení nebo společnosti. Proto vláda přijímá programy, financuje chod institucí a implementuje normy zaměřené na ochranu jednotlivců a domácností před chudobou a deprivací

(Barrientos, Hulme, 2010, s. 3).

V kontextu rozvíjejících se zemí má sociální zabezpečení vykonávat tři hlavní funkce: a) pomáhat chránit minimální úroveň spotřeby u těch, kteří se ocitnou ve stavu chudoby nebo jsou v nebezpečí upadnutí do chudoby, b) usnadnit investování do lidského kapitálu, které umožňuje vymanit se z trvalé a intergenerační chudoby, c) posílit jedince, aby byli schopni sami překonávat překážky a zranitelnosti (Barrientos, Hulme, 2010, s. 4).

Neoliberální náhled na sociální zabezpečení však nevidí v záchranných sociálních sítích nástroj respektování důstojnosti jedince, ale „úplatek“, který nízkopříjmovou

populaci motivuje ke zdržování se od asociálního nebo nelegálního chování. Např. Sala-I-Martin (1997) z Mezinárodního měnového fondu argumentuje, že transfery a záchranná sociální síť jsou způsoby jak vykoupit sociální smír a snížit sociální nepokoje (Sala-I-Martin, 1997, s. 83). Paradoxně, ke stejným opatřením sahají i nedemokratické či diktátorské režimy. Sala-I-Martin tento fakt ani nezmiňuje či nekomentuje.

V této kapitole byl představen obrat ke člověku, tj. důležitost naplňování základních potřeb konkrétního jednotlivce. Tento přístup je v kontrastu s dříveji představenými paradigmaty, které se zaměřovaly na makrorovinu, s předpokladem, že správně realizovaný rozvoj prostoupí celou společností. Historická zkušenost 60. let však ukázala omezenost tohoto předpokladu. V současné době dominantní globální iniciativa *Rozvojových cílů tisíciletí* poté čerpá z přístupů zaměřených na člověka. Stále většímu vlivu se těší lidsko-právní přístup, který by skrze politiky sociálního zabezpečení zajistil mnohodimenzionální ochranu marginalizovaného obyvatelstva. V následující kapitole je představeno čtvrté paradigma podle Nederveen Pietersovy klasifikace (2001/2010), ve kterém je představena role a význam neziskového sektoru v rozvoji.

7.

Alternativní rozvoj, role občanského sektoru a globální občanská společnost

Cílem této kapitoly je:

- představit alternativní rozvoj
- vysvětlit koncept občanského sektoru s jeho rolemi ve fungování demokratické společnosti
- historie občanského sektoru v rozvoji
- globální občanská společnost
- kategorie aktérů globálního občanského sektoru
- příklady významných mezinárodních neziskových organizací

Předmětem této kapitoly je představení *alternativního paradigmatu*. Nejprve je představen koncept občanské společnosti samotné, spolu s její kategorizací. Dále je pozornost věnována přímo *neziskovému sektoru v rozvoji*, jeho vývoji a periodizaci. V další části kapitoly je představen jeden z klíčových konceptů současného rozvoje – *rozvoj participativní*, který se snaží napravit nedostatky přístupu shora skrze zapojení *cílové komunity* do projektů. Nicméně, analýzou jednotlivých problémů spojených s aplikací participativních přístupů je poukázáno na *limity projektových participativních přístupů*. Z hlediska současných sociálně-vědních přístupů nachází koncept občanské společnosti největší odezvu v přístupech a) *neoliberálních* a b) *marxizujících a poststrukturalistických* (srov. Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 15), c) *postrozvojových* (Cf. Ziai, 2009) a d) v přístupech *lidského rozvoje* – zejména přístupu lidských práv a lidsko-právních přístupů.

Zastánci alternativního paradigmatu se snaží realizovat *cíle hlavního proudu rozvoje* alternativními prostředky, tj. nikoli skrze stát, ale skrze *aktivity neziskového sektoru*. Od 70. let¹⁶⁶ neziskoví aktéři významně promlouvají do rozvojových politik a praktik se snahou o praktikování „jiného“ či alternativního rozvoje. Alternativní rozvoj je realizován paralelně s politikami aktérů hlavního proudu rozvoje ať již globálních, mezinárodních, či vládních aktérů či regionálních. Rozkvět občanského sektoru můžeme situovat do období od 80. let 20. stol. s dynamickým nárůstem v letech 90. Expanze občanského sektoru byla do jisté míry umožněna *neoliberálním projektem* (viz kapitola o neoliberálním paradigmatu). Podle neoliberálního náhledu je třeba redukovat roli státu a naplňovat potřeby občanů skrze mobilizaci občanské sféry a aktivního zapojení občanů do veřejného života. Rozvoj občanského sektoru jako důsledek neoliberálního projektu nazývá Dagnilo „perverzní souhrou“ (Dagnilo, 2008) a pro občanský sektor to znamená nesnadné spojenectví.

Novým imperativem oficiální rozvojové pomoci, praktikované mezinárodními organizacemi a dalšími vládními aktéry, je zapojování *cílové komunity* (tj. lokální občanské společnosti v rozvíjející se zemi) do rozvoje v podobě *participativních přístupů*.

¹⁶⁶ *Neziskový sektor hraje významnou roli v rozvojových aktivitách už od koloniálního období, kdy však byly ve znamení jednak etnocentrických misionářských praktik, ale i činnosti neziskového sektoru v oblasti vzdělávání a budování základů infrastruktury.*

7.1. KATEGORIE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Mezi základní regulátory společenského života (mimo rodinu) náleží stát, trh a občanská společnost (Potůček, 1995). V návaznosti na Potůčka je možné občanskou společnost chápat jako hybridní instituci, která kombinuje *principy trhu* (dobrovolnost a iniciativu) a základní princip *fungování státu* – prosazování *veřejného zájmu*. Kategorie veřejného zájmu se v moderní Evropě začíná prosazovat s Francouzskou revolucí, v kontextu nechvalně proslulého *Výboru pro veřejné blaho*. Jelikož je koncept veřejného blaha, vzhledem k jeho snadné zneužitelnosti velmi sporný, má občanský sektor nezastupitelnou roli jako protipól v (re)definování a prosazování veřejného zájmu státní mocí a administrativou¹⁶⁷(ibid.)

Definice občanské společnosti:

„Občanský sektor vytvářejí organizace, které jsou formou dobrovolného sdružování občanů sdílejících společné hodnoty a ochotných spolupracovat na společném cíli. Činnost těchto organizací může směřovat buď pouze k uspokojení potřeb a zájmů samotných členů, nebo může být veden snahou pomoci druhým či prosazovat nějaký zájem obecný (veřejný)“ (Potůček, 1995, s. 16). „Občanskou společnost lze chápat jako nezávislou samoorganizaci společnosti, jejíž jednotlivé části se dobrovolně zapojují do veřejné činnosti, aby uspokojovaly individuální, skupinové či veřejné zájmy v rámci právně definovaného vztahu mezi státem a společností“

(Weigle, Butterfiel, cit. podle Potůček, 1995, s. 51).

Občanský sektor je široká kategorie, která obsahuje celou škálu organizací. Zahrnuje tak na jedné straně organizace profesní (např. Lékařská komora), církevní (Římskokatolická církev, protestantské církve), prosazující konkrétní zájem (Sdružení nájemníků), sportovní kluby, ale také sociální hnutí. Občanský sektor je tak širší kategorií než neziskové organizace, které jsou pouze jeho částí (Potůček, 1995). Do rozvojových procesů nejvíce zasahují neziskové organizace a sociální hnutí, která se pro větší sociální tlak sdružují do kampaní za prosazení určitých cílů nebo projektu (Potůček, 1995).

¹⁶⁷ *Nechvalnou trajektorii konceptu veřejného zájmu a jeho deformaci v totalitních režimech popsala Hannah Arendtová v Původu totalitarismu (1996).*

Význam vytvoření sekulární (na církvi nezávislé) občanské sféry z levicové perspektivy analyzoval Habermas v *Strukturální proměně veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti* (2000). Habermas popisuje nahrazení kultury reprezentace, charakterizované snahou ohromit a zastupovat, v níž aktéři zauímají nerovné pozice (aktivní vs. pasivní), kulturou veřejnosti, vynořující se z četných, nově vytvořených prostorů veřejnosti, jako jsou salóny, čtenářské kluby či další spolky v Evropě od 18. stol. Občanská sféra disponuje potenciálem kritičnosti a rovnocenné pozice v komunikativním jednání jednotlivých aktérů a její konstitutivní charakteristikou je nezávislost na státu. Podle Habermase je moderní veřejnost pod natolik silným vlivem médií, že je v důsledku toho krocena ve své kritičnosti a formována do pozice pasivních příjemců.

Občanský sektor vykazuje charakteristiky (podle Potůček, 1995), které kompenzují nedostatky státu a trhu. Vzhledem k blízkosti k lokálním komunitám disponuje občanský sektor dobrou *informovaností o potřebách lidí*, popř. klientů, čímž překonuje vzdálenost administrativy od občanů. Neziskový charakter občanského sektoru potom může přispívat k naplňování skutečných potřeb občanů a nikoli umělých, státní administrativou konstruovaných.

Občanský sektor spolukonstituuje vývoj moderní Evropy. Přestože je v sociálněvědní literatuře tradičně občanský sektor definován v kontrastu s trhem a státem, Bebbington, Hickley a Mitlin (2008) napadají toto členění. Slabiny spatřují v tom, že a) tato kategorizace představuje spíše normativní než analytické členění; b) neziskový sektor je často ztotožňován se zdrojem dobra, zatímco trh a stát jsou „špatné“. Nahlížením vztahu mezi jednotlivými sektory touto černobílou optikou dochází k redukci celé škály neziskového sektoru, neboť do sféry občanské společnosti náleží i rasistické organizace, NGOs napojené na nadnárodní korporace či politické strany, jejichž agenda nemusí nutně korelovat s prosazováním obecného blaha. Bebbington, Hickley a Mitlin (2008) se domnívají, že spíše než ostré ohraničení je vhodnější charakterizovat vztah mezi jednotlivými sektory jako plynulý, neboť vzrůstající počet aktérů se pohybuje mezi jednotlivými sférami v tzv. politice otáčivých dveří. Označení politika otáčivých dveří popisuje typ mobility pracovníků, která probíhá mezi jednotlivými sektory, tj. např. aktéři pracující v neziskovém sektoru se přesunou do státní správy nebo do sektoru ziskového. Tento novější trend je v akademických textech podceňován.

Aktivita:

Přečtěte si s. 11–19 z POTŮČEK, M., 1995. Nejen trh: role státu, trhu a občanského sektoru. Praha: Sociologické nakladatelství.

Odpovězte na otázky:

- Definujte stát, trh a občanskou společnost.
- Vlastními slovy charakterizujte jejich vzájemný vztah.
- Co znamená pojem „veřejný zájem“? V čem spočívá jeho problematičnost?
- Je dostatečné právní vymezení občanského sektoru dostatečné k vytvoření fungujícího občanského sektoru?

7.2. NEZISKOVÝ SEKTOR V ROZVOJI

V této části je představen vývoj neziskového v rozvoji a různé role, které na sebe bral, spolu s příklady významných neziskových organizací, které silně ovlivňují jak formování rozvojových politik (*advocacy*), tak poskytování služeb marginalizovanému obyvatelstvu.

Období kolonialismu do získání nezávislosti

První mezinárodní neziskové organizace (srov. Anheier et al., 2001) vznikly v 19. stol. Obecně je za první považována British and Foreign AntiSlavery Society, organizace zaměřená na boj za zrušení otroctví, založená v roce 1839. Nejstarší stále fungující mezinárodní neziskovou organizací (INGO) je International Committee of the Red Cross, která byla založena Henri Dunantem v roce 1864 po zkušenostech z bitvy u Solferina (ibid., s. 4). Nástup mezinárodních neziskových organizací je spojen s poválečným obdobím, přičemž největší dynamická nárůst neziskové organizace zaznamenaly po pádu bipolárního dělení světa a prohlubující se globalizace v 90. letech.

Období: 60. a 70. léta¹⁶⁹

Druhé období je ve znamení *existence omezeného počtu malých agentur*, jež se snažily odpovídat na potřeby skupin obyvatelstva, které byly vnímány jako chudé či vyloučené a kterým se nedostávalo další externí pomoci (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 11). Tyto organizace byly zapuštěny do mateřských organizací, zejména církví či dalších filantropických sdružení, financovaných dobrovolnými příspěvky. Některé organizace přetrvávaly jako odezva kolonialismu či pokračování koloniálních praktik (srov. Trentmann, 2003, s.¹⁷⁰). V rámci různých programů tak byli posíláni dobrovolníci do „zaostalých“ ob-

¹⁶⁹ *Periodizace je obohacena o koloniální období, jinak respektuje členění Bebbington et al., 2008, s. 11–16. Charakteristika jednotlivých období je parafrázováním argumentů Bebbington et al., 2008.*

¹⁷⁰ *Trentmann v knize Paradoxes of Civil Society (Paradoxy občanské společnosti) (2003) popisuje roli žen v britských misích a jaký měla tato proměněná role (v koloniích byly i v době viktoriánské nahlíženy jako rovnoprávné) vliv na jejich vzrůstající vědomí rovnosti při návratu do Británie.*

lastí či pokračovaly programy odvozené od misionářských intervencí (Bebbington, Hickey a Mitlin, 2008, s. 11). Propojenost s mainstreamovými institucemi měla za následek vytěšňování potřeb strukturálních reforem či pouze jejich okrajové prosazování.

Médecins sans frontières:

(Lékaři bez hranic) Nezávislá humanitární zdravotnická organizace vznikla z iniciativy francouzských zdravotníků jako reakce na záplavy v tehdejší Východní Pákistánu (nynější Bangladéš) a války v Nigérii. Bernard Koutchner a kolegové založili v roce 1971 MSF jako snahu vyhnout se byrokracii a nepružností tehdejšího systému rozvojové pomoci. V současné době pomáhá více než 2 500 dobrovolníků ve více než 70 zemích světa; viz www.msf.org.

S modelem navázání organizace na konfesijní organizaci nebo politickou stranu se setkáváme i v současnosti, přičemž rozsah činnosti i objem prostředků proudících skrze tyto organizace se značně zvýšil. Mezi nejvýznamnější české konfesijní neziskové organizace aktivní v rozvoji patří *katolická Caritas* či na *protestantskou denominaci* napojená *Adra*.

Období: 70. léta až pol. 80. let

V tomto období dochází ke konsolidaci neziskového sektoru, zejména díky *programům spolufinancování*. Tento nový model, ve kterém jsou prostředky oficiální rozvojové pomoci přesouvány do rozvinutého světa částečně skrze programy realizované neziskovým sektorem, byl projevem ochoty vlád rozvinutého světa institucionalizovat projekty neziskového sektoru a začlenit je do jejich portfolia oficiální rozvojové pomoci (Bebbington, Hickey a Mitlin, 2008, s. 12).

Na druhou stranu neziskové organizace samotné projevují více kritičnosti a reflexivity, což je zjevné ve snaze o formulování alternativních uspořádání mezi sférami ve společnosti (tj. trhem a státem), stejně jako vzrůstající kritičnost ke kapitalismu jako systému (ibid.). Do rozvoje začínají významně promlouvat levicové proudy – škola závislosti a proudy strukturalistické. V tomto období se také rodí označení alternativní rozvoj, který bude označovat jak alternativní způsoby intervence, tak alternativy k intervenci, tj. k projektu rozvoje jako takovému.

Intelektuální i praktické vyrovnávání se s kolonialismem vedlo k mobilizaci neziskového sektoru na Jihu a redefinování vztahu mezi neziskovými organizacemi Severu a Jihu. Projekty financované rozvinutým světem, které byly realizovány neziskovým sektorem, měly často *explicitní politické cíle* (podpora opozice či sledování protidiktatorské agendy). *Zpolitizování aktivit neziskového sektoru* mělo nezamýšlený důsledek

Grameen Bank

Grameen bank půjčuje malé obnosy chudým obyvatelům vesnických oblastí Bangladěše bez ručení majetkem. Ideovým otcem je Muhhamad Yunus, který v roce 1976 založil experimentální program, který byl v roce 1983 transformován do podoby nezávislých bank. V současné době poskytuje síť Grameen bank půjčky šesti milionům lidí. Experimentální program Yunus založil v roce 1976, v roce 1983 byl projekt bank transformován do podoby nezávislých bank. V roce 2006 obdržel Nobelovu cenu míru. V roce 2006 měla Grameen banka více než 2 500 poboček, poskytujících mikroúvěry na bydlení, studium, malé podnikání a další aktivity. Obnos půjčených peněz se blíží miliardě dolarů. Grameenovy banky revolucionizovaly systém bankovníctví tím, že nevyžadují protihodnotu za půjčky, ale ručení je kolektivní, čímž se vytváří tlak na dlužníka, aby svým závazkům dostál. Greameenova banka iniciovala multidimenzionální program zaměřený na posílení pozice chudých a zlepšení jejich statutu v oblastech bydlení, zdraví a vzdělání; Grameen Bank Bhaban, Mirpur - 2, Dhaka - 1216, Bangladesh www.grameen-info.org.

(podle Zielinski, 2010, s. 803–804)

ve snížené kontrole kvality projektů. Mnoho finančních prostředků tak bylo vynaloženo bez skutečné efektivity a kontroly průběhu realizace projektu (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 13).

Období: 80. léta

V tomto období dochází k rozkvětu neziskového sektoru, do jisté míry jako vedlejšího produktu prosazování neoliberální agendy. 80. léta bývají nazývána „NGO dekádou“ (Postma, 1994, s. 448) a dochází k prosazování konceptu institucionálního rozvoje, na kterém spolupracují NGO severu s partnerskými organizacemi jihu (ibid., pro příklad tohoto typu spolupráce v Mali, cf. POSTMA, W. (1994): NGO Partnership and Institutional Development: Making It Real, Making It Intentional, Canadian Journal of African Studies, Vol. 23, No. 3 (1994), pp. 447–471.) (ibid.).

Pro RZ se jedná o složité období prohlubující se dluhové krize. Jak bylo vysvětleno v neoliberálním paradigmatu, musely zadlužené země přijmout podmínky Programů strukturálního přizpůsobení, pokud chtěly zadlužené RZ dostat půjčky k umožnění dluhu. Opatření přijatá z cílem stabilizovat makroekonomickou situaci měly problematické dopady na širší vrstvy obyvatelstva, zejména marginalizované obyvatelstvo. Nárůst počtu a vlivu NGOs je tak kompenzujícím procesem, který nahrazuje stát v oblastech, ve kterých neposkytuje sociální zabezpečení nebo sociální služby (Jad, 2007, s. 622). V čem tedy spočívá paradoxní postavení občanské společnosti? Samotný rozkvět občanského sektoru byl umožněn neoliberální agendou, avšak kritici *Programů*

strukturálního přizpůsobení (PSP) vzhlíželi k neziskovým organizacím jako k aktérům dokumentujícím negativní dopady, které prosazování rigidních, uniformních PSP mělo na rozvíjející se země. Ukázalo se, že neziskový sektor je daleko efektivnější v dokumentování nezdaru politik, než v konstruktivním formulování alternativ (Bebbington et al., 2008, s. 13). Velká očekávání spojená s neziskovým sektorem v 80. letech tak zůstala nenaplněná. Sociální hnutí tak převzala štafetu formování alternativ tam, kde neziskové organizace zaostávaly. Příliš úzké napojení neziskových organizací na mainstreamové aktéry vedlo k oslabení jejich inovativnosti, autonomie, odpovědnosti a následkem i zpochybňování jejich legitimacy (Bebbington, et al., 2008, s. 13). V tomto období zaznamenáváme tři procesy, které ovlivňovaly fungování neziskového sektoru: prohlubování demokratizačních procesů v kontextu neoliberálního projektu, zacílení programů na redukci chudoby v rozvíjejícím se světě a koncepčně novější, avšak o to zhoubnější bezpečnostní agenda (Bebbington et al., 2008, s. 14).

Období: od 90. let

Založení Světové obchodní organizace (WTO), pád komunistických režimů a prosazování liberální demokracie vojenskou silou do jisté míry paralyzovalo neziskový sektor ve formulování alternativ. *Mainstreamový rozvojový diskurs inkorporoval koncepty odpovědnosti, lidských práv a oprávnění, participativních přístupů či koncept posilování do svých mainstreamových agend.* Formování alternativ je tak ztíženo *diskursivní kolonizací alternativ*, neboť je velmi těžké odlišit odpovědnost (accountability) v chápání např. Světové banky a chápání odpovědnosti např. lokálního sociálního hnutí. Otázka odpovědnosti je dále zkomplikována faktem, že zatímco *grassroot organizace* jsou do komunity zapuštěny, tj. jsou *aktéry interními*, neziskové organizace rozvinutého světa vstupují do participativních procesů jako *aktéři externí* a proto nemají odpovědnost ke komunitě, ale k zadavatelům projektu. Avšak tím, že spadají do občanského sektoru, jsou mylně interpretovány jako interní. Bebbington, Hickley a Mitlin v tomto kontextu hovoří o pseudodemokratické reprezentanti „chudých“ (Bebbington et al., 2008, s. 15). Profesionalizace neziskového sektoru má však i stinné stránky. Jedním z nich je proces NGO-izace. Proces NGO-izace vytváří konflikt mezi občanskou společností a neziskovými organizacemi. NGO-izace znamená vytváření občanské společnosti skrze zásahy zvenčí, tj. nedochází k jejich vytváření organickou cestou, jako vyrůstající z podhoubí dané společnosti (Jad, 2007, s. 622).

Na straně druhé získaly neziskové organizace bezprecedentní přístup k samotnému formování cílů rozvojové intervence skrze možnost podílet se na formulaci *Poverty Reduction Strategy Papers* jako základních dokumentů, na základě kterých se stanovují cíle intervence. Celkově jsou v tomto období preferovány apolitické, technicistní programy zaměřené na snižování chudoby (Bebbington, et al., 2008, s. 16). Pozornost je tak odkloněna od politických, kulturních a sociálních příčin chudoby, jejíž odstranění může

Aktivita:

Nastudujte si stručnou genezi vývoje občanské společnosti z Ročenky globální občanské společnosti 2001 (přístupno ve studijním materiálech GSC Yearbook 2001).

- Charakterizujte globální občanskou společnost.
- V čem je specifikum tohoto konceptu?
- Ve kterém období zaznamenáváme dynamický nárůst globální občanské společnosti a které jsou příčiny tohoto nárůstu?

být přivozeno pouze reformami vycházejícími z konsensu politické komunity. Depolitizace strategií, které neziskové organizace používají, vedla k jejich odcizení od sociálních hnutí a napojení na úzce vymezenou rozvojovou intervenci. Změny priorit donorů, tj. financování programů na snižování chudoby, vedlo k ústupu financování sociální hnutí zaměřených na boj za sociální spravedlnost. Neziskové organizace se tak dostávají do pozice dodavatele služeb veřejného sektoru a redukci podpory inovativních řešení navrhovaných neziskovým sektorem. Přes nárůst objemu oficiální rozvojové pomoci tak nedochází k nárůstu diverzity či formulování alternativ.

Neziskové organizace mají disponovat schopností „posilovat jednotlivce“ (empower), což má ve svém důsledku přinést větší kontrolu marginalizovaným lidem nad jejich vlastním životem. Willis (2005, s. 102) však poukazuje na fakt, že tento koncept nedostačtěně rozlišuje dimenze moci¹⁷¹. Koncept posilování (*empowermentu*), který je jedním z hlavních konceptů současného rozvoje, tedy spočívá v intervencích, které povedou ke *empowermentu* ve všech výše uvedených dimenzích. Jedna ze současných manter rozvoje je přesvědčení, že neziskové organizace mohou posílit komunitu. Willis (2005) zdůrazňuje, že tomu tak ve skutečnosti není. Posílení (*empowerment*) je něco, co přichází zevnitř, kdy neziskové organizace mohou poskytnout kontext, ve kterém je proces posílení možný, avšak pouze na jedincích záleží, zda tyto možnosti využijí.

Stanovení počtu neziskových organizací je spojeno s metodologickými problémy, neboť existují rozdíly v jejich definici. Autoři Ročenky globální občanské společnosti (Anheier et al., 2001) přistoupili na velmi úzkou, konzervativní definici, kdy za mezinárodní neziskovou organizaci považují pouze organizace, které mají pobočky v několika zemích, a jsou tak vyloučeny neziskové organizace zaměřené na zlepšení situace v rozvíjejícím se světě, avšak nemají kooperaci s více státy. Např. neziskové organizace zaměřené na roz-

¹⁷¹ *Moc se projevuje v několika podobách (ibid.): a) moc nad, tj. schopnost dominovat, která je spojena s procesy marginalizace a exkluze, ve kterých jsou jedinci vnímáni jako bezmocní; b) moc konat znamená potenciál sebedobilizace a schopnost vidět možnosti a příležitosti jednat; c) moc plynoucí ze spolupráce a kolektivní akce, která vede k víře v dosažení cíle; d) moc plynoucí zevnitř, ze sebedůvěry, vědomí vlastní hodnoty Willis (2005, s. 102).*

Kampaň Milostivé léto 2000:

Do kampaně za odpuštění dluhů rozvíjejících se zemí do roku 2000 se na konci 90. let zapojilo více než 170 organizací ze 40 zemí světa. Původ kampaně byl ve sdružení aktérů občanského sektoru v síti *Debt Crisis Network*. Ideový základ hnutí zformuloval Martin Dent, který s podporou *World Development Movement*, *Christian Aid*, *Tear Fund*, *Catholic Agency* a dalších organizací otevřel v roce 1996 první pobočku hnutí. Kampaň apelovala na donory, aby smazali nesplacitelné dluhy rozvíjejícím se zemím. Křesťanské kořeny hnutí se projevují v argumentaci za osvobození těch, co jsou zotročeni jhem dluhů, a to jejich anulací k biblickému miléniovému roku 2000. Kampaň byla zaměřena na zvýšení povědomí o problematice dluhů široké veřejnosti, stejně jako na lobování světových politiků. V celosvětové petiční akci bylo shromážděno přes 24 milionů podpisů. Kampaň ve své propagaci použila celebrity a byla přijata k audicenci u papeže. Kampani Milostivé léto 2000 se podařilo propojit sítě aktivistů Jihu a Severu, kteří se přihlásili ke společné petici hnutí. Kampaň byla časově omezená a v roce 2000 byla vzniklá platforma rozpuštěna.

(zpracováno podle Hamilton, 2010, s. 906–907)

Zdroje:

Jubilee Debt Campaign (UK)
www.jubileedebtcampaign.org.uk
Jubilee Research (UK)
www.jubileeresearch.org

Jubilee South Secretariat (Philippines)
www.jubileesouth.org/
Jubilee USA Network (US)
www.jubileeusa.org

vojové vzdělávání (např. olomoucký ARPOK¹⁷²) by do této definice nespadały. Konkrétně v takto úzce definované globální občanské společnosti vznikla jedna čtvrtina ze současných 13 000 INGOs po roce 1990 a jedna třetina členů těchto organizací do nich vstoupila ve stejném časovém období (Anheier, 2001, s. 4). Vzhledem k problémům s definicí NGOs (rozdílné podmínky pro registrování v různých zemích) je rozpětí odhadu počtu neziskových a mezinárodních neziskových organizací poměrně značné (Willis, 2005). Podle UNDP existuje 145 405 neziskových organizací (cit. podle Willis, 2005, s. 96), z čehož je podle Anheiera (2001) 13 000 globálních.

Existují četná hlediska, podle kterých můžeme občanskou společnost kategorizovat. Organizace občanské společnosti je možné nahlížet *kritériem měřítka* (lokální, mezinárodní), *způsobu financování* (filantropické, financované členskými příspěvky, z grantů), podle *pole působnosti* (poskytování služeb, organizování kampaní, lobování,

¹⁷² ARPOK – www.arpok.cz

svépomocná sdružení) či *podle funkce* (srov. profesní sdružení – regulace, např. Česká lékařská komora). Vhodnou databází neziskových organizací činných v rozvoji poskytuje server OneWorld.net¹⁷³ (srov. Willis, 2005, s. 98).

Anheier et al. (2001) zastávají názor, že globální občanskou společnost je nejhodnější kategorizovat podle multidimenzionálního hlediska postojů ke globalizaci (Anheier et al., 2001; Kaldor et al., 2003). Willis (2005) zdůrazňuje možnosti NGOs poskytovat služby vhodné přizpůsobené lokálním podmínkám v majoritním světě a pracovat s komunitami na lokální úrovni, a proto byly považovány za odpověď na pocíťované limity státu a trhu v rozvojových snahách.

Neziskové organizace rozvinutého světa, které byly propojené s lokálními organizacemi a hnutími, byly nahlíženy rozvojovými aktéry jako možnost efektivnějšího poskytování služeb, neboť mají blízko k cílové komunitě a mohou zužitkovat lokální vědění. Blízkost k cílové komunitě potom umožní flexibilitu v implementaci projektů, neboť organizace budou schopny rychle reagovat na lokální požadavky. Navíc přinese zapojení cílové komunity posílení nemateriálních aspektů rozvoje tím, že posílí postavení marginalizovaných a přispěje k demokratizačním procesům v majoritním světě.

Pro analýzu globální občanské společnosti je vhodné na organizace a aktéry globální občanské sféry nahlížet skrze jednotlivé dimenze globalizace. Autoři z Centra pro studium globální správy (LSE) zvolili dimenze: a) *ekonomickou*; b) postoje ke *globální správě* a prosazování *mezinárodního práva*; c) postoje k využívání nových *technologií*; d) *migraci* za relevantní výběr jednotlivých dimenzí procesů globalizace. Následně jednotlivé aktéry a organizace rozčlenili do analytických kategorií: 1) zastánci globalizace, kteří téměř bez výhrad zastávají proglobalizační postoje; 2) zastánci regresivní globalizace, kteří podporují globalizační procesy, když mají příznivé důsledky v prosazování konkrétních zájmů těchto aktérů; 3) zastánci reformních přístupů, kteří volají po nutnosti reformovat instituce globální správy (zejména OSN, mezinárodní finanční instituce) stejně jako učinit radikální změny v oblasti mezinárodního obchodu směrem k větším možnostem rozvíjejícího se světa těžít z přístupu na všechny trhy a odstranění dalších restrikcí; 4) odpůrci globalizace, kteří požadují možnost volby vymanit se z omezujícího a pro lokální obyvatelstvo nevýhodného zapojení do globalizačních procesů, které komunity ve svém důsledku oslabuje.

Vzhledem k nesporným přínosům, kterými neziskový sektor obohacuje rozvoj (blízkost komunitě, tj. obeznámenost s potřebami cílových skupin, relativní autonomie atd.), není překvapením, že se teoretici, politici a administrátoři přiklonili k větší roli občanské sféry na úkor redukování role státu v rozvoji, což v 80. letech vedlo k nahlížení neziskového sektoru jako *kouzelného ušeléku rozvoje* (Willis, 2005). Následující vystřízlivění

¹⁷³ Regionální pobočky jako např. africká <http://africa.oneworld.net/>.

a pochopení limitů participativního rozvoje potom přinesly kvalitnější a realističtější zhodnocení role neziskových organizací v rozvoji.

Zastánci neoliberálních přístupů podporují občanskou společnost jednak na rovině národního státu, neboť prosazují redukovanou roli státu. Dále v neoliberálním náhledu vzrůstá význam neziskového sektoru na globální úrovni díky roli, která je mu přiřkládána mezinárodními institucemi. Stále větší část multilaterální a bilaterální rozvojové pomoci je směřována skrze neziskový sektor (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 16). Konkrétně se to projevuje v projektech financovaných Světovou bankou, která se přiklonila k „přímému financování“, tj. využití neziskového sektoru při realizaci projektů, a nikoli směřování financí skrze národní administrativy rozvíjejících se zemí, z důvodu časté korupce přijímajících zemí.

Vzhledem k roli, která je občanskému sektoru přiřčena v neoliberálním režimu, vyvstává obava, zda se neziskové organizace nestanou novým nástrojem neoliberálního vládnutí (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008). Kritika *neoliberální symbiózy s občanským sektorem* poukazuje na to, že neziskový sektor rozvinutého světa disciplinuje *lokální organizace a obyvatele* velmi podobným způsobem, jako to činil mainstreamový poválečný rozvoj.

Na druhou stranu tato kritika symbiózy s neoliberálním řádem podceňuje míru, v jaké některé neziskové organizace neoliberálnímu tlaku čelí. Bebbington, Hickley a Mitlin (2008) uvádějí, že neziskový sektor je často financován z více zdrojů, což otevírá větší manévrovací prostor pro vyjednávání a odolávání tlakům státních nebo korporátních aktérů. Neziskové organizace mají potenciál mobilizovat širší sítě a instituce, kterých jsou součástí, jak tomu bylo u velmi úspěšných kampaní – Mezinárodní kampaň za zákaz nášlapných min (*International Campaign to Ban Landmines*) nebo Milostivé léto 2000 (*Jubilee 2000*) jsou příklady takových kampaní. Naproti tomu přístupy neo-marxistické a poststrukturalistické spatřují v neziskovém sektoru a sociálních hnutích potenciál *mobilizace společnosti*, která vyústí v její *transformaci* (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008).

Geografická dimenze neziskového sektoru je důležitá v kontextu a) transnacionalizace neziskového sektoru; b) proměňujících se vztahů mezi občanským sektorem Severu a Jihu.

Neziskové organizace se staly *transnacionální komunitou*, která má přesahy s *transnacionálními sítěmi a globálními institucemi*. Užší napojení na aktéry potom přináší efektivnější možnosti ovlivňování způsobů uvažování, koncipování politik a jejich implementaci do způsobů vládnutí. Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 8). Transnacionalizace neziskových elit znamená dominanci myšlení, politik a praktik a následně i finančních toků, které jsou směřovány skrze transnacionální komunitu. Problémem transnacionalizace se stává, že efektivnost ovlivňování myšlení, politik a praktik (diskursů) je potom funkcí viditelnosti jednotlivých aktérů. Viditelnost a potenciál lobování

klíčových aktérů, kteří se nacházejí v rozvinutém světě, potom může vést k exkluzi marginalizovaných nebo lokálních aktérů, kteří nedisponují dostatečnými finančními prostředky, jazykovými znalostmi a dalším kulturním kapitálem, aby držely krok s touto transnacionalizací. Tímto procesem dochází k *hierarchizaci neziskového sektoru*, ve kterém „zavedená jména“ jako *ActionAid, Médecins sans frontières, Oxfam, Green Peace* mají nesrovnatelně lepší pozici v lobbingu a fund-raisingu než organizace menší. Tento nedostatek se snaží organizace a hnutí neziskového sektoru kompenzovat spojováním do kampaní, nověji např. *Make Poverty History*¹⁷⁴.

Neziskový sektor nemusí být nutně charakterizován nerovnými vztahy mezi Severem a Jihem. Více horizontální vztahy, jako např. v hnutí *Slum Dwellers International* (viz pozn. 174), představují geografické redefinování vztahů rozvoje. K propojování globální občanské společnosti dochází i v důsledku zřizování poboček organizací rozvíjejících se zemí (např. *Grameen Foundation, BRAC* či *Breadline Africa*) v zemích světa rozvíjeného, zejména v Bruselu, Washingtonu a dalších. Také neziskové organizace Severu reagují na tyto změny, např. *ActionAid* přesunulo své ústředí do Jihoafrické republiky.

7.3. PARTICIPATIVNÍ PŘÍSTUPY V ROZVOJI

V paradigmatu školy modernizační a školy závislosti, byly popsány přístupy, ve kterých je *rozvoj plánován a implementován shora*, bez účasti cílové komunity na formulaci problémů, či bez možnosti ovlivňovat implementaci projektu. Tento silně pocíťovaný nedostatek rozvoje vedl ke snaze napravit tuto situaci. Napravením neuspokojivé situace měly být participativní přístupy. V této části kapitoly je pozornost zaměřena na přístupy, které se snaží o *maximální zapojení cílové komunity do jednotlivých stádií navrhování a realizace rozvojových projektů*. Pro přehlednost závěrečného argumentu rozlišuji mezi *projektovým participativním přístupem* (projekt iniciovaný zvenčí), kde hrozí nebezpečí „pseudodemokratické reprezentace chudých“ (Bebbington et al., 2008, s. 15) a *politickým participativním přístupem* (aktivity vycházející organicky ze lokální občanské společnosti). V následující části je popsán rozdíl mezi těmito pojetími a předložena charakteristika projektového participativního přístupu.

Co konkrétně projektový participativní přístup znamená? Projektový participativní rozvoj znamená „*inkorporaci vědění lokálního obyvatelstva do plánování projektů* skrze techniky participativního učení a plánování“ (Mosse¹⁷⁵, 2004, s. 16). Cílem par-

¹⁷⁴ <http://www.makepovertyhistory.org/takeaction/>; *Slum Dwellers International*, cf. <http://www.sdinet.org/>.

¹⁷⁵ MOSSE, D. (2004): „*People's Knowledge*“: *Participation and Patronage: Operation and Representation in Rural Development*, in: COOKE, B. KOTHARI, U. (2004): *Participation: The New Tyranny?* London: Zed Books.

participativních přístupů je redukovat dominanci a posílit pozici těch nejmudších (*ibid.*). Participace znamená začleňování vědění a identit marginalizovaných v sociálních, ekonomických a politických záležitostech. Lokální vědění v náhledu participativního rozvoje představuje základnu pro alternativní modely rozvoje, které slouží jako základ rozhodování (Mukherjee, 1998, s. 25). Za ideál participativního přístupu je označen proces „zapojení venkovského obyvatelstva do procesu budování lokálního vědění, jako způsob učení se od obyvatel venkovských oblastí zkoumat, analyzovat a ohodnotit limity a příležitosti“ (*ibid.*). Jak uvádí Mukherjee, participativní metody usilují o: a) zohlednění lokálního systému vědění; b) inkorporaci venkovské diversity; c) zapojení komunit do zlepšení jejich vlastní situace; d) učinění profesionálního snažení více hodnotným a uspokojujícím v procesu sbírání, analyzování a užívání rurální informace jako základu pro rozvoj (Mukherjee, 1998, s. 25).

Na základě literatury je možné postoj k projektovému participativnímu rozvoji shrnout do tří skupin: a) na *zastávce participativních přístupů*, kteří spatřují v aplikaci této metodologie kvalitativní zlepšení rozvojových projektů, b) na *mírně skeptiky*, kteří reflektují problémy spojené s participativními přístupy, ale v jejich celkovém hodnocení se domnívají, že při respektování jistých doporučení nebo pravidel mají participativní přístupy potenciál zkvalitnit rozvojové činnosti, a posledně na c) na *radikální skeptiky*, kteří vidí v participativních přístupech nástroj, jak získat pro svůj projekt zdání větší legitimacy proklamovaným zapojením cílové komunity. Podle tohoto názoru je problémem, že při současném nastavení rozvojových projektů je zapojení cílové komunity vždy spojeno se závažnými nedostatky. Tyto nedostatky nejsou spojeny pouze s nedokonalou aplikací metodologie participativního rozvoje, jak se domnívají mírní skeptikové, ale jsou *povahy strukturální* a nelze se jim vyhnout ani při ideální aplikaci této metodologie. V následující textu jsou tyto tři proudy ilustrovány na základě jednotlivých rozpracování participativního rozvoje. Mezi zastávce participativních přístupů bezesporu patří jejich zakladatel, Robert Chambers¹⁷⁶ (1983). Mezi mírně skeptiky je možné zařadit Botese a van Rensburga¹⁷⁷ (2004), mezi radikální kritiky Davida Mosse¹⁷⁸ (2004).

Metodologicky mají projektové participativní metody kořeny v metodě rychlého rurálního posouzení (*Rapid rural appraisal, RRA*) vytvořené v letech 70. (Mukherjee, 1998, s. 25) Chambersem, Holdebrandem, Rhoadesem, Collinsonsem (srov. např. Chambers, 1991). Tato metodologie byla vyvinuta pro zemědělský rozvoj s cílem ohodnotit

¹⁷⁶ CHAMBERS, R. (1983): *Rural Development: Putting the Last First*, Essex: Longmann.

¹⁷⁷ BOTES, L.; VAN RENSBURG, D.: *Community participation in Development: nine plagues and twelve commandments*, in: *Community Development Journal*, Jan 2000; 35, 1. Academic Research Library, pp. 41.

¹⁷⁸ MOSS, D. (2004): „*People’s Knowledge*“: *Participation and Patronage: Operation and Representation in Rural Development*, in: COOKE, B. KOTHAR, U. (2004): *Participation: The New Tyranny?* London: Zed Books.

zemědělské a jiné potřeby dané komunity, stejně jako stanovit proveditelnost rozvojové intervence. Později byl tento „rychlý“ přístup nahrazen přístupem „participativním“ (Mukherjee, 1998, s. 29).

Z hlediska *aktérů*, kteří praktikují *Participatory rural appraisal* (PRA), se jedná o metodologii jak neziskového sektoru, tak mezinárodních rozvojových aktérů, která se do plánování a managementu rozvojových projektů snaží zapojit lokální komunitu. Často je tento přístup dáván do souvislosti s technikami „*nového profesionalismu*“ jako součásti decentralizace a empowermentu. Základní premisou participativního rozvoje je přesvědčení, že *vyjádření lokálního obyvatelstva a začlenění tohoto vědění může proměnit byrokratický způsob plánování programů shora*. Pro Chamberse participativní přístupy představují „klíčový nástroj zpochybnění *institucionálně produkované ignorance rozvojových profesionálů* „těch nahoře“ (uppers), které nejenom popírá realitu „těch dole“ (lowers), ale navíc vnucuje uniformní, zjednodušené (a mylné) reality“ (Mosse, 2004, s. 16).

Projektoví aktéři nejsou pasivními zprostředkovateli lokálního vědění a plánování, ale aktivně tyto procesy ovlivňují a utvářejí. Projektoví experti „vlastní“ výzkumné nástroje, vybírají témata, nahrávají informace a abstrakta a sumarizují výsledky vzhledem ke kritériím a relevanci projektu (Mosse, 2004, s. 19).

V tomto kontextu je také vhodně upozornit na proměňující se náhled na participaci, která ztratila punc své radikálnosti, kterým se vyznačovala od 60. let, a je na ni nahlíženo spíše jako na nástroj vyšší produktivity za nižší náklady, a v současné době jsou *participativní prvky rutinní součástí plánovacích technik agentur* implementujících rozvoj.

Je však projektová participace totožná s definicí Mohanty a Tandon (2010, s. 1 127-1 128), kteří definují, co je v tomto textu nazýváno *politickým participativním přístupem*? Mohanty a Tandon se domnívají, že participace je vlastní občanské společnosti, neboť jako *autonomní prostor sociálního jednání* občanská společnost podporuje inkluzi a veřejnou debatu, kontroluje autoritativismus a prohlubuje demokracii.

Aktivita:

Přečtěte si kapitolu Roberta Chamberse Kritické reflexe z Radikální historie rozvojových studií.

CHAMBERS, R., 2005. Critical reflections of a development nomad. In: KOTHARI, U., 2005. *A Radical History of Development Studies: Individuals, Institutions, Ideologies*. London: Routledge.

Mohanty a Tandon specifikují (ibid.) škálu jednání, co participace zahrnuje: od masivní národní mobilizace za boj proti kolonialismu, přes boj za občanská práva; také

se projevuje v protestech proti modernizaci, proti rozvoji a globalizaci. Participace je také o lokalizovaných každodenních aktivitách v boji proti sociální exkluzi, korupci a chudobě a genderové nerovnosti.

Historicky je možné kořeny politické participace vysledovat do protikoloniálního hnutí (Mohanty, Tandon, 2010, s. 1 128). V bývalých koloniích byla participace často ve znamení odporu proti modernizačním politikám, které postrádaly prvky redistribuce zaměřené na vymýcení chudoby.

Rozšiřující četba:

Přečtěte si kapitolu 10, LEWIS, D., 2005. Individuals, organizations and public action: trajectories of the „non-governmental“ in development studies. In: KOTHARI, U., 2005. *A Radical History of Development Studies: Individuals, Institutions, Ideologies*. London: Routledge.

7.4. MOC A PARTICIPATIVNÍ PŘÍSTUPY

Problém moci je od rozvojových projektů neodlučitelný, neboť rozvojové projekty přinášejí vzácné zdroje a příležitosti marginalizovaným komunitám. Zároveň implementace projektů znamená rozhodování o prioritách jednotlivých potřeb, stejně jako o tom, které potřeby budou naplněny na úkor jiných (Botes, van Rensburg, 2000, s. 48). Cílová komunita není homogenní jednotkou, jak je konstruována v rozvojových projektech. Právě z důvodů heterogenosti cílové skupiny může vzniknout konflikt mezi různými zájmovými skupinami a různými segmenty cílové komunity. Většina občanských a politických hnutí si je vědoma potenciálního zvýšení své popularity, pokud se jí podaří si nárokovat odpovědnost za úspěšný projekt, stejně jako potenciálního pozitivního dopadu v rozšíření jejich základny příznivců (*ibid.*).

Mocenská dimenze projektového participativního rozvoje má několik aspektů. Jedním z nich je nebezpečí *selektivní participace*, protože mnoho komunitních organizací není demokraticky zvoleno, zapojení lokálních vůdců znamená zapojení hlasu samozvané (*self-appointed*) skupiny a nemusí adekvátně odrazet názory a perspektivy širší komunity, neboť partnery v komunitě identifikují rozvojoví experti nebo donorská agentura, a nikoli komunita samotná (Botes, van Rensburg, 2000, s. 46).

Participativní rurální techniky (*participatory rural appraisal, PRA*) produkují *zvláštní typ vědění*, který je *neodlučitelný od lokálních mocenských vztahů*, autority a genderu (tj. ženy jsou často omezovány ve vyjádření názoru). Ze své povahy je lokální vědění, jako ostatně každé vědění, diferencované ve smyslu toho, kdo ho produkuje a jakými

způsoby dochází k poznávání. Avšak právě tyto důležité rozdíly jsou PRA zastírány. Což jsou praktiky, které vedou právě k „homogenizaci vědění“. Tato homogenizace a umlčování rozdílnosti je výsledkem způsobu, jakým dochází ke „konstrukci lokálního vědění“, tj. skrze jejich podobu ve formě veřejných shromáždění (Mosse, 2004, s. 19). Botes a van Rensburg upozorňují na nebezpečí participace, pokud se výhody a zisky odvozené z participace dostanou do nevhodných rukou, neboť participace primárně závisí na politických zájmech zainteresovaných (Botes, van Rensburg, 2000, s. 45). Ve Fergusonově analýze tato situace nastala, když si vládnoucí strana „přivlastnila“ projekt a ten se stal součástí získání většího vlivu či umlčování opozice (Fergusonova analýza – viz kapitola neoliberalní paradigma). Jedním z důvodů, proč nedochází k empowermentu marginalizovaných, je schopnost některých jedinců a skupin nebo jejich autorita *prezentovat své vlastní zájmy v obecných termínech* a zahalit tak své *vlastní zájmy do hávu obecného blaha*, zatímco jiní (marginalizovaní uvnitř komunity) tuto vlastnost postrádají (Mosse, 2004, s. 21). Existuje vždy nebezpečí, že *rozhodování může spadnout do rukou malé a samu sebe reprodukující se kliky, která jedná ve vlastním zájmu a nikoli v zájmu širší komunity*. Mnohé komunity v neformálních osídleních jsou založeny na autokratické hierarchii, založené na klientelismu, který reprodukuje nerovnosti v dané komunitě (Botes, van Rensburg, 2000, s. 49).

Dalším problémem je *brzdící a preskriptivní role státu*. Stát interpretuje participativní projekty ze svého hlediska, tj. interpretuje je méně jako nástroj zlepšení podmínek, a vidí v nich spíše nástroj na modifikaci způsobů rozhodování a potenciální změny mocenských vztahů v komunitě. V participativním rozvoji, i přes povinnou analýzu podílníků (*stakeholders*), je často zanedbáván dopad na širší komunitu, který může být interpretován jako legitimizace vztahů ve společnosti a zajištění mlčení chudých (Botes, van Rensburg, 2000, s. 45). Ziai¹⁷⁹ (2009) popisuje projekt iniciovaný švédskou a britskou rozvojovou agenturou (Ziai, 2009, s. 192) namířenou na zvýšení participace ve volbách, neboť účast původního obyvatelstva ve volbách je velmi nízká. Bolivijský stát aktivně proti tomuto projektu protestoval a označoval ho za iniciovaný donory. Bolivijská vláda tak interpretovala realizaci projektu jako vměšování do vnitřních záležitostí (Ziai, 2009, s. 193).

Klíčový problém, na který kritici participativního rozvoje upozorňují, spočívá v tom, že *projektový participativní rozvoj spíše posiluje existující mocenské vztahy*, než aby sloužil k deklarovanému cíli, a to je *empowerment* marginalizovaného obyvatelstva. Základním problémem je podle Kellyho důraz na „bezpečí“, neboť mnoho pokusů o participativní rozvoj spočívá ve vytváření bezpečného prostoru pro diskusi pro

¹⁷⁹ ZIAI A. (2009): „Development“: Project, Power and a Poststructuralist Perspective. *Alternatives: Global, Local, Political*. Vol. 34, No. 2 (Apr.-June 2009) pp. 183–201.

jednotlivé participanty. Častokrát je poukazováno na to, že disproporcionální důraz na bezpečnost je přesně to, co brání otevřené, plodné debatě, kterou by participativní shromáždění měla podporovat (Kelly, 2004, s. 206). Při celkovém hodnocení projektů jsou upřednostňována „tvrdá“ kritéria¹⁸⁰ (technická, finanční, fyzická, materiální), která jsou pro úspěšnost projektu vnímána jako důležitější než kritéria „měkká“, jako je zapojení komunity, kvalita rozhodovacích procesů, ustavení organizační struktury na podporu empowerment a budování kapacit (Botes, van Rensburg, 2000, s. 46–47). Všichni zainteresovaní na participativním rozvoji mají zájem na tom, aby byl prezentován pozitivní obraz daného projektu. „Úspěch je odměňován, zatímco neúspěch, byť potenciálně informativní, je trestán“ (Botes, van Rensburg, 2000, s. 46).

Realita participativních shromáždění – iluze „bezpečného prostoru“:

„Tato setkání nemohou probíhat „normálním způsobem“, musel jsem do procesu dát sebe sama a být ochotný konfrontovat se s ostatními – nebýt tím akademikem bez emocí nebo profesionálem. Zjistil jsem, že existuje veliký rozdíl mezi mnou, jako veřejným zástupcem komise, a lokálním aktérem: pokud padne komise, mohu se vrátit do pohodlného domova a neovlivní to můj život. Je to naprosto rozdílné od role na lokální úrovni“ (administrátor, cit. podle Kelly, 2004, s. 212).

Vlivem metodologie používané v managementu projektového cyklu dochází ke konstruování „lokálního vědění“. Mosse poukazuje na to, jak „lokální vědění“, které zahrnuje potřeby komunity, zájmy, priority a plány, *neexistuje „tam venku“ jako fixované vědění*, ale je *konstruováno v procesu plánování*, které zastírá komplexní mikro-politiky produkce vědění a jeho užití. Skutečné potřeby byly reinterpretovány ve světle měřitelných cílů projektu (Mosse, 2004, s. 20). Potřeby vesničanů byly často ovlivněny tím, co anticipovali, že projektoví experti budou podporovat a co je v možnostech projektu realizovat.

„Lokální vědění“, které tak figuruje v projektech, je zvláštním výsledkem, zvláštním konstruktem, který vzniká jako kombinace zájmů lokální komunity stejně jako intervenující agentury. Výsledkem tohoto *sociálního konstruování vědění je tedy spíše „plánovací vědění“ než lokální vědění* (Mosse, 2004, s. 21). V návaznosti na tento nový profesionalismus a projektovou obsesi se vynořuje odpor proti tomuto způsobu praktikování rozvoje, který se souhrnně označuje jako *anti-managerismus*.

¹⁸⁰ Cf. podobný argument v: MUELLER-HIRTH, N. (2012): *If You Don't Count, You Don't Count: Monitoring and Evaluation in South African NGOs. Development and Change, Vol. 43(3): 649–670.*

Aktivita:

Přečtěte si článek Cornea, M.M.(2008): Risk analysis and risk reduction: IRR – A theoretical and operational model for population resettlement, in: DESAI, V.; POTTER, R.B. (2008): *The Companion to Development Studies*, London: Hodder Education.

Otázky:

- Jaká hlavní rizika Cornea identifikuje při přemísťování populace?
- Jaké návrhy předkládá pro minimalizaci těchto rizik?
- Diskutujte problematiku přemísťování populace z důvodů rozvojových projektů.
- V jakých případech je podle Vás přemístění populace legitimní? (vždy představte argumenty podporující Vaše stanovisko).

Jak naložit s výše uvedeným přehledem problémů a limitů participativního přístupu? Je načase opustit tento způsob implementace projektů? Botes a van Rensburg nejsou tak radikální v interpretaci své analýzy, nicméně přichází s celým seznamem doporučení (dvanáct příkázání participativního rozvoje), která mají pomoci v kvalitnější implementaci rozvojových projektů. Vpisují se tak do instrumentálního proudu vztahu mezi politikami a pracemi uvedenými Mossem (2005), tj. dávají doporučení, jak překlenout mezeru mezi politikami a praxí skrze zlepšení praktik.

Ve svých doporučeních uvádí, že je absolutně nezbytné demonstrovat status *outsiderů*, stejně tak se dopředu snažit analyzovat *potenciální důsledky po intervenci v komunitě*. Podle Botesa a van Rensburga (2000, s. 50) by se role rozvojářů měla limitovat na roli facilitátorů, katalyzátorů rozvoje, kteří komunitě napomáhají stimulovat komunitně založené iniciativy.

V návaznosti na kritiku dichotomického náhledu na vztah mezi politikami a praxí, vyslovuje Mosse pět tezí o vztahu politik a praxe:

- teze 1 : politiky primárně fungují za cílem mobilizovat a udržovat politickou podporu, tj. jako legitimizace spíše než směřování praxe. Mosse poukazuje na to, jak značná část času a expertízy rozvojového personálu je organizována s odkazem na psaní a vyjednávání textů, nemohou být čteny bez odkazu na argumenty, vnitřní zájmy a různé úhly pohledu, které kódují Mosse, 2005:15). Rozvojové intervence nejsou hnány politikami, ale potřebami organizací, a nutností udržovat vztahy. Modely politik, které jsou vhodné pro mobilizaci a získání podpory nejsou příliš vhodné jako návod na jednání a špatně se převádějí do praxe (Mosse, 2005:16).

- teze 2: Rozvojové projekty fungují s cílem jejich prezentace jako koherentních politik (tj. jako systémy reprezentace), stejně jako systémy implementace politik. Rozvojové projekty musí neustále podporovat dojem, že jejich aktivity jsou implementací stanovených cílů a politik.

- teze 3: Důležitost interpretačních komunit v konstruování úspěchu se projevuje v tom, že podle Mosse projekty „nefungují“ jako výsledek přetvoření politiky do praxe, ale jako výsledek udržování narativy nabízejících žádanou interpretaci událostí (události jsou diskursivně zarámovány, interpretovány výkladovými komunitami). Modely jsou neustále vysvětlovány, ospravedlňovány, a nadány významem. Tímto způsobem jsou stabilizovány chaotické praktiky, učiněny koherentními
Mosse, 2005:17).

- teze 4: projekty nejsou neúspěšné. Pokud selžou, je to výsledek nedostatku širší podpory a validizace. Podle Mosse je selhání projektů interpretačním selháním
(Mosse, 2005:18).

- teze 5: „Úspěch a neúspěch jsou hodnotové soudy spojené s politikami, které zamlžují skutečné efekty projektů. Přestože může projekt selhat jako praktika, může uspět jako kód nebo argument pro politiky v širším kontextu“
(Mosse, 2005:19).

Rozvojáři by měli podporovat rozhodování v definování potřeb, stanovení cílů a formulace politik, plánování a implementace rozhodování. *Za velmi důležité považují komunikovat jak úspěchy, tak také neúspěchy, protože právě neúspěchy jsou někdy více informativní než úspěšná realizace projektu* (Botes a van Rensburg, 2000, s. 50).

Vztah politik a praktik může být nahlížen optimisticky, jako *existence „mezery“ mezi teorií a praxí*, kterou je možné kvalitnější implementací zmenšit.

Etnografickou otázkou je nikoli to, zda rozvojové programy fungují, ale *jak fungují*, nikoli zda projekt uspěl, ale *jak je „úspěch“ konstruován* (Mosse, 2005, s. 8). Různí aktéři projektu, tj. manažeři, rozvojové agentury, konzultanti, terénní pracovníci, farmáři, jednájí se značnou autonomií, proto operacionální kontrola, kterou mohou byrokracie nebo NGO vykonávat, má své limity a je více omezená, než je jí připisováno v kritickém náhledu na vztah politik – rozvoje (Mosse, 2005, s. 8). Často je daleko důležitější a snadnější kontrolovat *interpretaci událostí* než provádět kontrolu nad událostmi samotnými.

Cooke a Kothari poukazují na kritiku participativních přístupů. V *Participaci: nová tyranie?*¹⁸¹ argumentují, že tento přístup nefunguje, a navíc může být nebezpečný, neboť prozrazuje tajnosti komunity (Cooke, Kothari, 2001). V návaznosti na kritiku, která se vynořila ohledně participativních přístupů, můžeme v rozvojové komunitě identifikovat dva náhledy na participativní rozvoj. Optimistický hlas, zdůrazňující možnosti, které participativní rozvoj nabízí, zastává např. jeden z průkopníků těchto přístupů, Robert Chambers.

Radikální kritika projektových participativních přístupů zaznívá od např. Mosse, který ve dvojí roli konzultanta a zároveň akademika nahlíží na možnosti participativního přístupu spíše skepticky. Jeho linie argumentu tvrdí, že právě participativní rozvoj se stal nástrojem, který je vhodně „kompatibilní se systémem plánování „shora“ a neznamenal nezbytně ohlašované změny v převládajících institucionálních praktikách rozvoje“ (Mosse, 2004, s. 17).

Kampaň Make poverty history – Česko proti chudobě:

Od roku 2005 se četné organizace i jednotlivci v ČR, aktivní v humanitární a rozvojové pomoci, aktivismu v oblastech mezinárodního obchodu, genderu či životního prostředí, připojili ke globální kampani *Make poverty history*, která v ČR nese název Česko proti chudobě. Ideově se kampaň staví za naplnění rozvojových cílů tisíciletí (MDGs) a je vedena snahou, aby lidé a politici v zemích podporujících MDGs mobilizovali své síly a vytrvali ve snaze za jejich dosažení.

Cíle kampaně jsou přizpůsobeny konkrétním problémům, se kterými se česká rozvojová pomoc potýká, stejně jako za politické lobování k dosažení vytyčených cílů.

Konkrétními cíli kampaně mimo jiné jsou:

- Zvyšování objemu oficiální rozvojové pomoci České republiky v souladu s mezinárodními závazky ČR na 0,7 % HND do roku 2015 (ČR je od naplňování tohoto cíle stále velmi vzdálena).
- Podporování fungování rozvojové agentury, která efektivněji spravuje a zprůhledňuje rozvojovou spolupráci (Česká rozvojová agentura), což vede k lepšímu naplňování potřeb přijímajících zemí a naplňování MDGs.
- Prosazování odpovědného vytváření národních programů v přijímajících zemích, které povedou k realizaci MDGs, a to za spoluúčasti a demokratické kontroly občanským sektorem.

¹⁸¹ COOKE, B. KOTHARI, U. (2004): *Participation: The New Tyranny?* London: Zed Books.

- Snaha zbavit nejhudší země nesplacitelných dluhů, jejichž věřiteli jsou rozvinuté státy, SB, MMF a další instituce. Zcela zrušit nelegitimní dluhy, tj. dluhy vzniklé za nedemokratické vlády, bez vědomí občanů a jejichž prostředky nebyly použity v souladu se zájmy občanů.
- Zajištění spravedlivých a transparentních pravidel mezinárodního obchodu a jejich naplňování v politice vlád a mezinárodních institucí tak, aby nedocházelo k jednostrannému znevýhodňování rozvíjejících se států.
- Ustanovení závazných pravidel na ochranu veřejných statků a poskytování služeb, které by neumožňovaly privatizovat či liberalizovat v rozporu s naplňováním potřeb občanů.

(podle <http://www.ceskokprotichudobe.cz/?id=19-pozadavky-kampane.>)

Mosse tak zpochybňuje potenciál PRA, zaměřený na lokální vědění obyvatel, který by měl radikálně zpochybnit existující mocenské struktury, profesionální pozice a systémy vědění. Kritickým bodem je, že samotné „lokální vědění“ je konstruováno v kontextu plánování a reflektuje sociální vztahy, které tento systém plánování obsahuje (Mosse, 2004, s. 17). V další části bude představen argument, který osvětlí, že vědění je produktem sociálních praktik a nikoli fixovaná komodita, jak k „lokálnímu vědění“ přistupují stoupenci participativního rozvoje.

Problémem projektového participativního rozvoje spočívá v tom, že dopady, které jsou bytostně politické (zahrnují aspekt moci) jsou konceptualizovány jako apolitické. Participace se tak snaží o *apolitické zapojení* do procesů zlepšování stavů komunity. Tento problém projektového participativního rozvoje je těžko překonatelný i přes doporučení, která překládají Botes a van Rensburg (2000).

Z výše předložených argumentů je možné vyvodit následující úvahy. Tím, že participativní přístupy označují jak projektové participační metody, tak politickou participaci dochází k problémům hodnocení těchto přístupů. Zásadní pro interpretaci participativních přístupů je problém moci. Zatímco projektový participativní přístup posiluje stávající mocenské struktury (Kelly, 2004), vede politická participace ke zpochybnování či napadání stávajícího rozložení moci. Nejnovějším trendem při realizaci projektových participativních přístupů je zahrnutí hodnocení tzv. politické ekonomie správy (*political economy of governance*), který se snaží o predikci dopadů jednotlivých projektů na cílovou komunitu. Hout¹⁸² argumentuje, že úspěchy této evaluace jsou problematické. Projektový participativní přístup se tedy snaží o *redistribuci nepolitickým způsobem* či o politické jednání apoliticky. V tom spočívá zásadní problém projektového participativního přístupu.

¹⁸² HOUT W. (2012): *The Anti-Politics of Development: donor agencies and the political economy of governance. Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 3, pp. 405–422.

7.5. ALTERNATIVNÍ ROZVOJ

Koncept alternativního rozvoje není konceptuálně zcela jednoznačný. Pod Rozvojem (s velkým R) je v této práci chápán *projekt intervence v majoritním světě*, který se vynořil v kontextu studené války a dekolonizace. Alternativní rozvoj potom může znamenat *alternativy k intervenci* (často se pod tímto termínem rozumí endogenní rozvoj, rozvoj vycházející z komunity) nebo pod alternativním rozvojem můžeme chápat *alternativní způsoby intervence*. (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008) s nespokojeností poznamenávají, že pod alternativami jsou v občanském sektoru často v občanském sektoru chápány alternativní způsoby intervence a pociťují nedostatek iniciativ promyšlet alternativy k Rozvoji. Mezi tyto „velké“ alternativy náleží alternativní způsoby organizování ekonomiky, politiky a sociálních vztahů ve společnosti (2008). K jiným způsobům intervence patří např. mikrofinance, jiný způsob projektového plánování či nové způsoby poskytování služeb.

Z hlediska aktérů občanského sektoru tedy můžeme rozlišovat *aktéry konformní* (realizující projekty mainstreamových institucí), *aktéry reformní*, kteří se hlásí k alternativním způsobům intervenování, a *aktéry radikální*, kteří usilují o systémové alternativy, tj. o alternativní uspořádání vztahů. Na základě empirických zkoumání se Bebbington, Hickley a Mitlin (2008) ptá, zda je toto rozlišování mezi systémovými alternativami a alternativním uspořádáním vztahů přínosné, neboť neziskový sektor může budovat aliance mezi zdánlivě *technokratickými intervencemi* zaměřenými na *poskytování služeb* a mezi širšími transformacemi, které chápou alternativy jako *systémové změny* (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008:). Bebbington, Hickley a Mitlin vyjadřují zklamání, že se vývoj neziskového sektoru v posledních 20 letech ztotožňuje více s reformním než radikálním pojetím a redukuje se na alternativní poskytování intervencí, s ustoupením (ne nutně intencionálně) z ambice koncipovat systematické změny.

Ambice skutečných alternativ se nenaplnily, což některé marxizující autory vede k závěrům, že neziskové organizace představují novou vlnu imperialismu. Kritické hlasy, poukazující na neziskové organizace jako externí faktor, byly většinou potlačovány. V 90. letech je neziskový sektor více pod dohledem, hlavními tématy se stávají zejména efektivita neziskového sektoru a udržitelnost jeho aktivit.

Celkově je nejnovější etapa pod vlivem *standardizace praktik* v důsledku téměř nutného používání metodologie managementu projektového cyklu. Mimo standardizaci praktik se hlavním problémem stává *otázka odpovědnosti (accountability)*, kdy při státním a korporátním financování neziskového sektoru byla tendence směřovat odpovědnost směrem nahoru, a nikoli k cílové komunitě. Neziskový sektor zaznamenal pouze omezený úspěch jako aktérů demokratizace (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 10).

Hlavní předností realizace rozvojových aktivit skrze neziskový sektor je blízkost komunitě a možnost aktivně zapojit komunitu jak do formulování cílů projektu, tak do jejich implementace).

Cílem této kapitoly bylo představit paradigma alternativního rozvoje, roli občanského sektoru a problematiku participativního rozvoje. Jelikož se do nástupu participativních přístupů vědecká komunita spoléhala na antropologická zkoumání cílových komunit, jsou prostřednictvím Chambersovy analýzy odhalena „antropologická zkreslení“, tj. biasy, které vstupují do konstrukce antropologického vědění. Mezi tato zkreslení patří *zkreslení prostorové, projektové, osobnostní, sezónní, diplomatické a profesionální*¹⁸⁴. V části o participativních přístupech je rozlišován projektový participativní přístup a politická participace a jsou představeny problémy, které apolitická projektová realizace přináší. Proud myšlení v rozvojové komunitě, který stojí proti managementu rozvojového cyklu a nadvládu tvrdých kritérií, je označován jako *anti-managerismus*.

¹⁸³ COOKE, B. KOTHARI, U. (2004): *Participation: The New Tyranny?* London: Zed Books.

¹⁸⁴ CHAMBERS, R. (1983): *Rural Development: Putting the Last First*, Essex: Longmann.

8.

Rozvoj a postmoderní obrat

Cílem této kapitoly je:

- objasnit vliv postmoderního obratu na rozvojové myšlení
- objasnit koncept orientalismu
- představení základních argumentů postrozvojového přístupu
- představení vlivných postrozvojových autorů

V této kapitole je pozornost věnována poslednímu Nederveenem Pietersem (2001/2010) uváděnému paradigmatu – *postrozvoji*. Postrozvoj se radikálně liší od dosud představovaných paradigmat, neboť *zpochybňuje samotný koncept, diskursy a praktiky rozvoje*. Postrozvoj je částí své kritiky blízko škole závislosti, nicméně se o ní odlišuje v důrazu na *kulturu, lokální alternativy* a návrhy na řešení současného, v náhledu obou paradigmat nežádoucího stavu. V této kapitole jsou nejprve představeny základní teze strukturalismu, neboť postrozvoj metodologicky čerpá z tohoto myšlenkového proudu. Velmi významnou aplikací strukturalismu na problematiku vztahu rozvinutých a rozvíjejících se států je koncept orientalismu, který je představen skrze Saïdovo (1979) rozpracování. Následně jsou představeny některé aplikace francouzského (post)strukturalisty Michela Foucaulta, jehož dílo významně ovlivnilo hlavní představitele postrozvojového přístupu, jako např. Escobara, Fergusona, Rahmeny a dalších. V závěry jsou potom představeny hlavní argumenty, které kritikové vůči postrozvoji vznášejí.

8.1. POSTROZVOJ (POSTDEVELOPMENT)

Podle Nederveena Pieterse (cit. podle Sideway, 2008, s. 16) představuje postrozvoj *rozčarování a nespokojenost se standardní rétorikou a praktikami rozvoje* (vedle „antirozvoje“ a „překonání rozvoje“ (*beyond development*)), které jsou spolu s *deziluzí z alternativního rozvoje* (viz *alternativní paradigma*) klíčovými aspekty této perspektivy. Předpona „post“ odkazuje k situaci, kdy již není otázkou nalezení nejhodnějšího způsobu rozvoje RZ, ale zpochybnění smysluplnosti usilování o západem definovaných cílů Rozvoje jako takových (McGregor, 2007, s. 156). Západní vize rozvoje legitimizovala ustavení rozvojového průmyslu, s vlastními institucemi, procesy, praktikami, jazykem a věděním, které se systematicky snaží povznést nerozvinuté země do stavu, který je standardem v zemích rozvinutých (ibid.) Rozvoj je odmítán, protože představuje *nové náboženství Západu*, je realizován skrze vnucení *moci vědy*, nefunguje, znamená *kulturní westernizaci* a přináší *environmentální destrukci*. Rozvoj není odmítnut pouze na základě špatných výsledků, ale jeho odmítnutí pramení z *původních intencí rozvoje*, ze světového názoru, který představuje a jehož je nedílnou součástí. Ekonomické myšlení je ve znamení redukcionalistického náhledu na existenci. Proto podle Sachse se nemáme obávat krachu rozvoje, ale jeho úspěchu (cit. podle Sideway, 2008, s. 16). Podle rozvojových autorů znamená postrozvoj ztrátu původních kultur, stejně jako zánik environmentálně a psychologicky bohatého způsobu života. Rozvoj je nahlížen jako vize, která zdaleka není nevinná. Rozvoj se snaží *přetvořit koloniální diskursy*, avšak nemůže jim nikdy uniknout (Kothari, 2005, cit. podle Sideway, 2008, s. 16). Autoři postrozvojové školy se vypořádávají s rozvojem velmi radikálně. Jedná se o směr, který zásadním způsobem napadá samotné základy a praktiky rozvoje a volá po jejich opuštění. Je vý-

sledkem extrémní nespokojenosti se standardní rétorikou a praxí rozvoje, stejně jako deziluze z konceptů vytvořených v rámci alternativního rozvoje (Pieterse, 2001, s. 99).

Aplikace postmoderního přístupu na rozvoj v *postdevelopmentu* znamená odmítnutí konvenčního rozvoje z důvodu jeho *epistemologické zakořeněnosti v projektu moderny* (viz vysvětlení konceptu západní moderny v úvodní kapitole). Nedostatky rozvoje se snaží *dekonstruovat* skrze *poststrukturalistickou metodologii*, tj. analýzu diskursu, historie a moci, v konstituování významu, s cílem otevřít prostor postmoderním alternativám (*ibid.*).

Kritizovaný Rozvoj je interpretován jako více než půlstoletí snahy o ekonomický růst, technický a vědecký pokrok, racionalizaci ekonomiky a práce, zvyšování produktivity, vykořisťování přírody a masivní industrializaci. Jedním z nejvlivnějších akademických vyjádření této pozice je *PostDevelopment Reader*¹⁸⁵, editovaná Rahmenou (1998), která myšlenkově navazuje na dřívější publikaci Wolfganga Sachse¹⁸⁶ *Development Dictionary* (1992). Postrozvoj trvá na zásadní *reformě celé institucionální architektury* (IMF, SB, WTO, OSN - UNPD a regionálních organizací, zejména podporující volný obchod - NAFTA), ustavené k realizaci projektu rozvoje. Postrozvoj kriticky nahlíží rozvoj jako zasažený v *neokoloniálních konstruktech* (viz kapitola o škole závislosti) a interpretuje ho jako klíčový ideologický nástroj *globálních mocenských vztahů* (Gardner, Lewis 1996, s. 1). Sachsův *Rozvojový slovník* (1992) poukazuje na *propojení struktur moci a struktur vědění*. Sachs nahlíží na rozvoj jako na (beznadějně) etnocentrickou praktiku, jejíž dny jsou sečteny, a nezbývá, než napsat její nekrolog (Sachs, 1992). Pro autory píšící z pozice postrozvoje je řízená sociální změna, tj. Rozvoj „*dítětem své doby*“, a protože je jako dítě zrozen, je nutně smrtelný, a proto „věk rozvoje je na ústupu, neboť jeho základní kameny byly učiněny historií za přežití“ (Sachs, 1992, s. 2). Peet a Hartwick v souvislosti s globální expanzí moderny označují rozvoj jako *monopolizování snu pokroku* (Peet, Hartwick, 1999, s. 2), které svojí agresivitou vede k „ničení alternativních vizí, založených v jiných kulturních oblastech než je evropská“. Manipulovatelnost a ovlivnitelnost reality a životních podmínek tak stojí v centru rozvoje, který se snaží použít „produktivních zdrojů společnosti ke zlepšení životních podmínek těch nejchudších“ (Peet, Hartwick, 1999, s. 1). Nadřazenost Západu vede i k nerovnosti v legitimitě a hierarchii vědění.

Pro představení hlavních tezí postrozvoje je třeba osvětlit hlavní myšlenky strukturalismu a poststrukturalismu.

¹⁸⁵ RAHMENA, M.; BAWTREE, V. (1997): *The Post-development Reader*, London: Zed Books.

¹⁸⁶ SACHS, W. (1992): *The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power*, London: Zed Books.

8.2. STRUKTURALISMUS A POSTSTRUKTURALISMUS

Strukturalismus představuje intelektuální hnutí, které začalo ve Francii v 50. letech a jehož první aplikací mimo lingvistiku byly práce antropologů Clauda Lévi-Strausse a literárního kritika Rolanda Barthesa. Nejjednodušeji vyjádřeno, strukturalismus tvrdí, že věci není možné pochopit v izolaci a je třeba na ně nahlížet v kontextu širších struktur, kterých jsou součástí. Struktury, o kterých strukturalismus pojednává, jsou spíše *vnucené způsoby vnímání světa* a organizování zkušenosti než objektivní entity, které již existují ve vnějším světě. Z toho plyne, že *smysl či význam není věcem vlastní*, není klíčovou esencí věcí, naopak význam je přisuzován zevnějšku lidskou myslí (Barry, 2009, s. 38).

De Saussure zdůrazňoval vztahovost a nahodilost jazyka a tento způsob uvažování o jazyku ovlivnil myslitele i v jiných disciplínách. Stal se modelem uzavřeného, soběstačného systému, ve kterém jednotlivé prvky, vztahující se k sobě navzájem, vytvářejí širší struktury (Barry, 2009, s. 43). V 50. letech našlo myšlení de Saussura odezvu mimo lingvistiku, neboť se autoři domnívali, že model fungování jazyka je možné přenést a poskytnout vysvětlení, jak fungují systémy označování. Saussurovské chápání nahlíží jazyk jako systém znaků, jejichž funkcí je označovat (Murdoch, 2006, s. 4). Jakmile je systém synchronně (tj. ve stejném čase) popsán, může být podroben analýze, jejímž cílem je odhalit hluboké struktury jazykového systému. De Saussurův¹⁸⁷ vliv pronikl do sociálních věd, kde měl silnou odezvu např. v antropologii, např. v díle Clauda Lévi-Strausse (Murdoch, 2010, s. 9).

Poststrukturalismus se podobně jako strukturalismus zaměřuje spíše na *systém* než na jednání jednotlivce. Smysl a jednání tak musí být *lokalizováno v kontextu rozsáhlých vztahů*. Na rozdíl od strukturalismu se však post-strukturalistická analýza nedomnívá, že systém může být pochopen pouze skrze zkoumání hlubkových struktur (Murdoch, 2006, s. 9). Systémy jsou svojí povahou spíše otevřené než uzavřené (strukturalismus)¹⁸⁸ (Young, cit. podle Sharp, 2009, s. 3). Zatímco strukturalismus používal ve svých kritických analýzách zpravidla ekonomický *jazyk* ke kritizování kapitalismu (chápaného jako třídní systém), používá *poststrukturalismus* jazyk *kultury* (chápaní jako sémiotický systém nebo systém znaků). Zatímco strukturalismus viděl potenciál pro lidskou emancipaci v moderním rozvoji, poststrukturalismus viděl rozvoj jako strategii moderní moci a sociální kontroly (Peet, Hartwick, s. 197).

¹⁸⁷ De Saussure pracovat s opozicí *langue a parole*, kdy *langue* odkazuje k gramatickým pravidlům, obecněji k „hlubokým“ strukturám, jejichž pravidla můžeme zkoumat na základě konkrétních promluv – *parole* (Murdoch, 2010, s. 9).

¹⁸⁸ Pro podrobnější vysvětlení SHARP, J., 2009. *Geographies of Postcolonialism*. London: Sage.

Znaky strukturalistické analýzy:

Zdánlivě chaotický a nepředvídatelný charakter sociálního života je pro strukturalisty iluzí. Za matoucími a ojedinělými událostmi jsou schované generující mechanismy, kterými jsou tyto iluzorně nahodilé události utvářeny. Hloubka je tedy strukturována. Tyto *generující mechanismy* mají řád, jsou organizovány a uspořádány do limitovaného počtu prvků. Kombinováním jednotlivých prvků jsou vytvářeny události, jednání, konkrétní přesvědčení, kultury apod. Jelikož je kultura systémové povahy, je tedy jazyku analogická, a proto má být analyzována jako úplná sociální forma, ve které jsou rozdílné prvky kombinovány k vytvoření významu a podpoře jednání. Tento systémový náhled znamená, že kultury a společnosti jsou nevyhnutelně uzavřené a oddělené od alternativních kultur a společností. Lidské jednání má ve strukturalistickém zkoumání malý význam, neboť jednání nevychází z jedinců, ale z generujících mechanismů, které jsou v hloubce, v pozadí sociálního uspořádání. Zkoumání společnosti se potom nemá zaměřovat na zkoumání jednání jednotlivých sociálních aktérů, ale na generující mechanismy, které toto jednání podmiňují. V tomto smyslu je strukturalismus možné označit jako anti-humanistický, či „za“ humanismem. (Murdoch, 2010, s. 6). Hlavním předmětem zájmu strukturalismu je spíše role a fungování kulturního systému než „vědomé“ jednání individua či genialita jednotlivého lidského aktéra. (Smith, cit. podle Murdoch, 2006, s. 6)

Pojem postmoderní éry myšlení a kultury je charakterizován deziluzí a ztrátou víry v moderní *meta-narativy* (velké příběhy), jako je *pravda, emancipace, demokracie, revoluce* nebo *rozvoj* (Lyotard, cit. podle Peet, Hartwick, s. 198). V post-rozvoji tato ztráta víry v meta-narativy znamená kritiku a opuštění aspirací, které byly spojeny se západní modernou (viz úvodní kapitola) a *vzdání se ambice* aplikovat tento projekt na rozvíjející se země.

V následující části je představena aplikace post-strukturalistických metod na zkoumání kolonialismu. Poté je pozornost věnována aplikací poststrukturalismu na problematiku rozvoje, tj. představení posledního paradigmatu, *post-rozvoje*.

Z perspektivy rozvojových studií bylo významnou aplikací metod poststrukturalistické analýzy *zkoumání kolonialismu*. Od konce 70. let se tak institucionalizuje post-kolonialismus a post-koloniální studia. *Post-koloniální* odkazuje nikoli ke striktně ohraničenému historickému období, ale k *formám reprezentace, praktikám čtení a interpretace*, k postojům a hodnotám (McLeod, 2010, s. 5–6). McLeod se domnívá, že tato v podstatě estetická kritéria jdou napříč historickým ohraničením mezi koloniální vládou a národní nezávislostí. Post-kolonialismus tedy odkazuje nikoli k něčemu sku-

tečně hmatatelnému, ale *k praktikám: popisuje způsob myšlení, způsob vnímání, linii zkoumání, estetickou praxi, metodu zkoumání.*

Jaký je tedy dopad post-koloniálních studií na rozvoj? Vztah mezi disciplínami, které mají stejný předmět zájmu, je problematický. Simon¹⁸⁹ (2006) identifikuje povahu tohoto vztahu jako dialog mezi hluchými. Podobnou linii argumentu o vzájemném „ignorování“ těchto disciplín představuje i Sylvester¹⁹⁰ (1999). Sylvester shrnuje, že post-rozvoj dostatečně nezajímají hlasy marginalizovaných (*subaltern*), zatímco post-koloniální studia nezajímá, co budou tito *subaltern* jíst. Nicméně Sylvester spatřuje v jejich konvergenci velký potenciál pro rozvoj. Postmoderní obrat zásadním způsobem ovlivnil rozvojové myšlení. *Oblast, která byla pod nadvládou a-kulturních, technokratických návodů a politik se otevřela reflexi z pozic kulturních a historických.*

Aktivita:

Přečtěte si představení post-kolonialismu:

McEwan, Ch., 2008. Postcolonialism. In: DESAI, V. a R. B. POTTER. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education, 124–129,

Do nástupu postmoderního vlivu byla „reflexe“ a kritika Rozvoje zaměřena na to, *jak* vykonávat Rozvoj (pozice těch, kdo Rozvoj nezpochybňovali), nebo byla kritika zaměřena na ideologické aspekty rozvoje (škola závislosti). Postmoderní „reflexe“ je tak hlubší, neboť lingvistický obrat, svým zaměřením na texty jako rámec předpokladů a struktur myšlení, poskytuje hlubší analýzu než samotná kritika ideologie (Pieterse, 2001).

Forsyth postmoderní kritiku charakterizuje jako „zdrucující, legitimitu podkopávající náhledy na projekt rozvoje“ (Forsyth, 2005, s. 456). Postmoderní náhledy kontextualizují rozvojové praktiky v rámci *historického vývoje a kulturního prostředí* a interpretují je jako expanzi projektu moderny.

V následujícím textu je představena aplikace výše popsaných post-strukturalistických metod na oblast postkoloniální. Výsledkem byl koncept orientalismu.

¹⁸⁹ SIMON, D. (2006): *Separated by common ground? post(development) and (post)colonialism together. The Geographical Journal, Vol. 172, No. 1, pp. 10–21; pro hodnocení Saidova díla z hlediska antropologie, cf. THOMAS, N. (1991): Anthropology and Orientalism, Anthropology Today, Vol. 7, No. 2 (Apr. 1991), pp. 4–7.*

¹⁹⁰ SYLVESTER, CH. (1999): *Development studies and postcolonial studies: disparate tales of the „Third World“, Third World Quarterly, Vol. 20, No. 4. Pp. 703–721.*

8.3. CHARAKTERISTIKA ORIENTALISMU

Saïdův Orientalismus (1979) ukázal na konstruování „Orientu“ skrze pohled „Západu“ a diskursivní analýzou poukázal na strategie, které vedou ke konstruování „orientálního“ (nepředvídatelného, tajemného, iracionálního) v opozici k západnímu (opak – racionální, předvídatelný atd, srov. také Crush, 1995). Saïd se v úvodu Orientalismu (1979) explicitně odvolává na inspiraci Foucaultovými¹⁹¹ Slovy a věcmi (1966), což ho vedlo ke zkoumání utváření diskursů o Orientu. Důležitost Foucaultova díla vyzdvihuje Escobar, který považuje jeho práce o dynamice diskursů a moci v reprezentaci sociální reality za naprosto klíčové pro „odhalování mechanismů, kterými určité řády diskursu produkují povolené modely myšlení a bytí a zároveň diskvalifikují, či dokonce činí nemyslitelné, modely ostatní“ (Escobar, 1995, s. 5). Podle Saïda tak může být orientalismus analyzován jako „korporátní instituce“, která se zabývá Orientem. Saïd se zaměřuje na způsoby, jak byl v po-osvěcenské době Orient „produkován politicky, sociologicky, ideologicky, vědecky a imaginativně“ (Saïd, 1979, s. 3).

„Evropská kultura získala svoji sílu a identitu tím, že se odlišovala od orientálního umění jako náhradního nebo potlačovaného já.“ (Saïd, 1995, s. 3)

Toto zabývání se Orientem zahrnuje „vyslovování výroků o něm, autorizování náhledů, popisy Orientu, přednášení o něm, ve zkratce: orientalismus jako západní styl dominance“ (*ibid.*). Saïd argumentuje, že bez zkoumání orientalismu jako diskursu nemůžeme pochopit obrovskou systematickou disciplínu, kterou byla Západní Evropa schopna zvládnout a reprodukovat jako Orient. Charakteristika orientalismu je představena na základě McLeodových¹⁹² znaků orientalismu (2010, s. 49–61). Mezi základní charakteristiky orientalismu náleží jeho konstrukce skrze binární opozice, kdy Orient je koncipován jako druhé já, jako to, čím Západ není. Ve vzájemné opozici a implicitní komparaci Východu a Západu vychází vždy lépe Západ, přičemž Orient je často popisován v negativních termínech, jako by sloužil k posílení Západní nadvlády, vztah Orientu a Západu je tak asymetrický (McLeod, 2010, s. 49–50). Saïd zdůrazňuje, že názory

¹⁹¹ Foucault byl aplikován na studium kolonialismu – V. Z. Mudimbe, Chandra Mohanty, Homi Bhabha (srov. Escobar, 1995, s. 5). Z aplikací Foucaulta na rozvoj jsou nejvýznamnější Fergusonova analýza fungování rozvoje jako homogenního aparátu (Ferguson, 1990, 1998), Escobarova analýza Západní socioekonomické a kulturní konstelace (Escobar, 1992/1995), spolu s jeho nejvýznamnějším dílem *Setkávání s rozvojem: konstruování a dekonstruování třetího světa* (Escobar, 1995) a snaha o interpretaci Foucaulta skrze konstituování rozvoje jako dispositivu a aplikace normalizačních praktik v interpretaci Briggové (2002).

¹⁹² McLEOD, J. (2010): *Beginning Postcolonialism*, Manchester: Manchester University Press.

Západu o Orientu nejsou založené na poznání Orientu skutečného, ale jsou vytvořeny na základě představ, fantazií a předpokladů Západu o tom, co tak zjevně odlišné prostory skýtají. *Orient je tak „vizí“ Západu, nezrcadlí skutečný Orient.* Západ tak vnucuje Orientu západní náhled na realitu. I když je orientalismus jako konstrukt smyšlený, má *skutečné materiální dopady* na realitu, je to vize, která vtiskuje podobu institucím a realitám. Neboť vědění a moc se vždy prosazují ve vzájemné souhře. Orientalismus je nejenom produkován, ale i reprodukován, tj. funguje jako systém reprezentací, které jsou napojené na imperiální struktury politické nadvlády. Orientalistické reprezentace slouží k ospravedlnění vhodnosti evropské koloniální nadvlády (McLeod, 2010, s. 51). Orientalismus jako diskurs spočívá na stereotypch o orientálních obyvatelích. Západ je považován za prostor historického pokroku a vědeckého rozvoje, Orient je nahlížen jako velmi vzdálený od historických změn přivozených osvícenstvím (McLeod, 2010, s. 52). Saïdova narativa implikuje, že orientalismus funguje jednosměrně: od aktivního Západu¹⁹³ k pasivnímu Východu.

8.4. HLAVNÍ ARGUMENTY POSTROZVOJE

Postrozvojové myšlení lze nejjednodušeji rozčlenit na dva základní proudy. Zatímco oba názorové proudy vychází z poststrukturalistické analýzy, proud reprezentovaný např. Estevou, Escobarem, Rahmenou a dalšími vyvozuje z jejich zkoumání nutnost *opustit projekt rozvoje*, neboť nevidí způsob, jak nedostatky rozvoje napravit. Na straně druhé existuje *mírně optimistický proud*, reprezentovaný např. Ziaim, kterým spatřuje v lokálních sociálních hnutích potenciál pro zásadní transformaci rozvoje a opuštění etnocentrických, shora nadiktovaných praktik.

Jelikož pesimistický postrozvojový proud je silně zastoupen v současné postrozvojové literatuře, je v následujícím textu představen postrozvoj v této interpretaci. V závěru kapitoly je potom předložen Ziaiho argument o potenciálu lokálních sociálních hnutích.

V centru postrozvojového argumentu stojí nerovnost mezi rozvinutým a rozvíjejícím se světem. Původ této nerovnosti, v souladu s poststrukturalistickým argumentem, je ve vědění. Rozvoj spoléhá na jeden systém vědění, a to na systém západního moderní-

¹⁹³ Escobar (1995) volá po antropologii Západu, s cílem ukázat, jak „exotické“ (ve smyslu partikulární, zvláštní, neuniverzální) je takové utváření reality. Escobar požaduje v rámci antropologie moderny zdůrazňovat oblasti, které jsou brány za samozřejmé s vyplývajícím nárokem na univerzálnost, což zahrnuje zkoumání epistemologie (pravidel konstituování a platnosti vědění) (Escobar, 1995, s. 12). Efektem této analýzy je poukázání na co největší historickou specifčnost moderny, tj. její neuniverzálnost. Podle Gardnerové a Lewise jedním z nejdůležitějších úkolů antropologie moderny je dekonstruování předpokladů, na kterých stojí mocenské vztahy rozvoje (Gardner, Lewis, 1996, s. 77).

ho vědění. Dominance tohoto systému vědění diktovala marginalizaci a diskvalifikaci nezápádních systémů vědění (Escobar, 1995, s. 13). Z mocensky nastavené hierarchie typů vědění je tradiční/domorodé vědění považováno za podřadné (srov. Shiva¹⁹⁴, 1998), čímž rozvoj funguje nejen na rovině *vytvořené ekonomické podřazenosti*, ale i *kulturní* (rozvoje jako expanze etnocentrismu, pozápádnění, adoptování západního stylu myšlení a vzorců chování).

Escobar navrhuje mluvit o rozvoji jako o historicky jedinečné zkušenosti, vytvořené domény myšlení a jednání. Jeho analýza probíhá podle třech os, které definují rozvojový diskurs:

formy vědění – skrze které jsou utvářeny objekty, koncepty, teorie apod.;

systemy moci, které regulují tyto praktiky;

formy subjektivity – které jsou utvářeny skrze tyto diskursy a skrze které lidé nahlízejí sami sebe jako rozvinuté nebo zaostalé (Escobar, 1995, s. 10).

Soubor těchto forem tvoří rozvoj jako diskursivní formaci a umožňuje vznik *efektivního aparátu, který systematicky propojuje formy vědění s technikami moci* (*ibid.*).

Escobar zdůrazňuje nutnost soustředit se na praktiky, čímž se vymezuje proti Saïdovi (1979). Escobar chce zdůraznit fakt, že diskursy ústí v konkrétní praktiky, skrze které je třetí svět produkován (1995, s. 11). Escobar kritizuje Saïda, že v jeho interpretaci je koloniální moc vlastněná kolonizátory s danou intencionalitou a jednostranností. Escobar se naproti tomu zaměřuje na různé způsoby, kterými lidé třetího světa odporují rozvojovým záměrům a jak bojují za utváření alternativních způsobů bytí a jednání (1995, s. 11).

Shiva poukazuje na kontinuitu projektu moderny a Rozvoje. Podle Shivy představuje projekt moderny *jedinečný historický projekt*, který se snaží aktivně přetvořit realitu podle předem koncipovaného vzoru. Je založen na víře v poznatelnost světa, která následně umožňuje tento svět ovládat a manipulovat, zrozen z víry, že podobně jako je příroda pod nadvládou zákonů, platí to stejné i o sociálních vědách (Shiva, 1998). Escobar (1995) v *Encountering Development* rozpracovává tezi, že rozvoj může být nejlépe popsán jako aparát, který propojuje formy vědění o třetím světě s aplikováním forem moci a intervence, které mají za výsledek mapování a produkci společností třetího světa (1995, s. 213). Zároveň tak dochází ke *kolonizaci reality*, a to tím, jak se určité praktiky stávají dominantní a nesmazatelně utváří způsoby, kterými je realita zakoušena a jednáním utvářena. Vnucení normalizačních praktik vyvolává pocit nenormálnosti, tj. něčeho co může a má být napraveno. Jak píše Esteva (2001) popisuje tuto formu utváření subjektů, když tvrdí že pro ty, kdo tvoří dvě třetiny světové populace, myslet Rozvoj – jakýkoliv druh Rozvoje – vyžaduje „nejdříve vnímat sebe jako zaostalé, s celým břemenem konotací, které tento pojem nese“ (Esteva, 1992, s. 9).

¹⁹⁴ SHIVA, V. (1991): *Ecology and the Politics of Survival: Conflicts Over Natural Resources in India*, Sage Publications, Thousand Oaks, California.

*Kolonizace reality*¹⁹⁵ v Escobarově interpretaci zachycuje proces, jak se jisté reprezentace stávají dominantní a nesmazatelně utvářejí způsoby, kterými je realita myšlena a utvářena skrze jednání (Escobar, 1995, s. 5). Escobar volá po zkoumání toho, jakým způsobem se pro tyto státy Rozvoj stal zásadním problémem a jak byl odstartován proces jejich *odzaostávání* (*un-underdeveloping*). Zaostalost se tak stala předmětem detailní a všezahrnující intervence (Escobar, 1995, s. 6). Jde o zkoumání procesů, kterými v moderní historii Západu byla neevropská teritoria systematicky organizována a transformována podle evropských konstruktů. Reprezentace Asie, Afriky a Latinské Ameriky jako zaostalého světa jsou dědicové této genealogie západních konceptů o těchto částech světa (Escobar, 1995, s. 7).

Jako příklad utváření západních konstruktů uvádí Escobar argument Chandry Mohanty o reprezentaci ženy třetího světa v západní rozvojové literatuře. Mohanty uvádí (podle Escobar, 1995, s. 8) typickou reprezentaci „průměrné“ ženy třetího světa – má potřeby a problémy, ale málo voleb a svobod. Průměrná žena třetího světa žije zásadně okleštěný život, který je výsledkem jejího genderu a toho, že je nevzdělaná, chudá, svázaná tradicemi a orientovaná na domácnost. Implicitně je tak žena třetího světa kontrastována se ženou západní, která je naopak prezentována jako moderní, vzdělaná, s kontrolou nad vlastním tělem a sexualitou a svobodná činit svá vlastní rozhodnutí. Mohanty zdůrazňuje, jak tyto reprezentace předpokládají západní standardy jako měřítko, vůči kterým je situace ženy třetího světa porovnávána.

Podle Mohanty se jedná o paternalistický postoj a tato reprezentace představuje *obecný vzorec udržování hegemonní ideje západní nadřazenosti* v procesech *diskursivní homogenizace* a systematické nadvlády (podle Escobar, 1995).

Příklad postrozvojového hnutí: hnutí Zapatistů:

Ve stejný den jako vešla v platnost NAFTA (*The North American Free Trade Agreement*) mezi Mexikem, USA a Kanadou vypuklo povstání tisíců indiánů, na jižní mexické hranici s Guatemalou a vyhlásili mexické vládě válku. Rebelové byli indiáni z různých kmenů, kteří se nazývali *Ejército Zapatista de Liberación Nacional* (EZLN). Rebelové se vzbouřili nikoli pouze proti prezidentovi a armádě, ale také volali po skončení 500leté nadvlády a 40 letům praktikování rozvoje a vyjadřovali naději na zorganizování svobodných voleb a umožnění indiánům získat zpět je-

¹⁹⁵ Cf. také WAINWRIGHT, J. (2008): *Decolonizing Development: Colonial Power and the Maya*. Oxford: Blackwell.

jich půdu, společné vlastnictví a ustavit vlastní formu vlády (Esteva, 1997, s. 302). Požadavkem Zapatistů byla ochrana jejich společného vlastnictví a možnost vést jejich vlastní způsob života s tradiční formou vlády. Povstalci vyznávali životní styl založený na soběstačnosti, vzájemné pomoci, neformálních sítích, s ekonomikou založenou na přímé směně zboží, služeb a informací a spravedlnosti, která je spíše než na trestu založena na kompenzacích. Hnutí nemělo formálního vůdce, je vedeno kolektivním rozhodováním zvolených zástupců z více než 1000 komunit. Hnutí není možné charakterizovat jako fundamentalistické, náboženské či mesianistické hnutí, neboť lidé zapojení do hnutí pocházejí z různých kmenů, stejně jako z různých oblastí a jsou explicitně ekumenicky zaměřeni (Esteva, 1997, s. 303). Zapatistické hnutí volí flexibilní organizaci struktury, používají cíleného jednání a explicitně se distancují od specifických ideologií a zaměřují se na konkrétní kampaně, např. proti stavbě přehrad, silnice, jaderné elektrárny nebo proti porušování lidských práv. Cíleně používají tyto smířlivé praktiky, což ze Zapatistů činí vhodné partnery pro různé koalice nesouhlasu a zároveň umožňuje hnutí vyhýbat se politickým a ideologickým rivalitám (Esteva, 1997, s. 304).

Pro Gustava Estevu představuje zapatistické hnutí příklad přístupu „beyond development“, ve kterém jsou sociální hnutí hybnou silou osvobození se od globálního projektu, který je marginalizovanému obyvatelstvu vnucován. Cílem přístupu „beyond development“ je osvobození se od dominantních ideologií, nejenom rozvoje, ale i neoliberalismu. Pro podrobnější představení, cf. ESTAVA, G.; PRAKASH, M.S. (1998): Beyond Development, What? Development in Practice, Vol. 8, No. 3, (Aug. 1998), pp. 280–296.

Escobar navazuje na myšlenku Mohanty, a to interpretací o konstruování subjektivity zaostalých (*underdeveloped*) skrze „bezmocnost, pasivitu, ignoranci a postrádající dějinnost“, jako by „čekali na ruku bílého muže“, jenž pomůže těmto hladovým, negramotným, potřebným, kteří se v této situaci nacházejí v důsledku jejich „tvrdohlavosti, nedostatku iniciativy a v důsledku tradice“ (Escobar, 1995, s. 8). Escobar zdůrazňuje efekty těchto reprezentací na rovině kultur, neboť skrze tyto reprezentace jsou různorodé kultury třetího světa *univerzalizovány a homogenizovány* ahistorickým způsobem, přičemž tato narativa dává smysl pouze z určité perspektivy, a to perspektivy západního světa (Escobar, 1995, s. 8). Escobar popisuje *koloniální tah*, který znamená produkci diskursu za podmínek nerovné moci. Zahrnuje to konstruování „koloniálního/třetisvětového“ subjektu skrze diskursy, které umožňují výkon moci (Escobar, 1995, s. 8).

Přes proklamovanou postmoderní averzi k metanarativům a totalizujícím historiím je možné podle Forsytha (2005, s. 458) identifikovat u tohoto proudu autorů jednotící

antikapitalistickou narativu, v níž mezinárodní finanční instituce jako MMF či SB *disponují nespoutanou hegemonickou mocí* a třetí svět je stavěn do *role trpitele* aktivit generovaných Západem.

Pro Rajagopala (2000) je postrozvojová pozice inspirací pro přístup ke studiu mezinárodního práva, zvaného „přístupy třetího světa k mezinárodnímu právu“ (Third World Approaches to International Law, běžně užívaná zkratka TWAIL). Význam národní legislativy a globální právní architektury byl osvětlen v neoliberálním paradigmatu a v lidskoprávních přístupech. Pro Rajagopala (2000) jsou post-rozvojová hnutí nejviditelnější kritikou a výzvou mezinárodním organizacím, jako je WTO, SB či MMF. Post-rozvojová epistemologie může sloužit za výchozí bod pro změnu organizací směrem od státo-středních, univerzálních a založených na právech směrem k pluriverzálním institucím, zaměřených na člověka a na spravedlnosti (Rajagopal, 2000, s. 307).

Postrozvojové metafory:

Rahmena používá analogii obávané nemoci k vysvětlení dopadů rozvojových politik na společnosti, ve kterých je implementován. Metaforou je AIDS, která v interpretaci Rahmeny zosobňuje paranoii světa prvního před invazí z třetího světa Rahmena, 1997, s. 111). Tradiční společnosti představují velmi komplexní konfiguraci prostředků a způsobů, které jim umožňují chránit se proti nebezpečí či rizikům, která ohrožují jejich integritu. Rahmena nazývá celý soubor těchto prostředků sloužících na ochranu tradiční komunity jako *sociokulturní imunitní systém daného společenství*. Rahmena uvádí charakteristiku tradičních prostorů (*vernacular spaces*) (Rahmena, 1997, s. 112–114), které jsou ve skutečnosti je mikrokosmem. Tradiční prostory se vyznačují určitou organickou konzistencí, tj. jejich struktury jsou živými tkáněmi sociálních a kulturních vztahů definující aktivity jejich členů a chránící je proti možným nebezpečím. Tradiční prostory jsou tvořeny komunitami s omezeným počtem členů, přičemž kulturní a materiální potřeby jsou poměrně jednoduché a omezené, za důležité je považováno žít život v důstojnosti, která je definována jak tradicí, tak jejich společnou kapacitou naplnit jejich kulturně definované potřeby (Rahmena, 1997, s. 113).

Z proudů rozvojového myšlení je post-rozvoj blízko teorii závislosti, s tím rozdílem, že teorie závislosti je marxisticky a strukturalisticky iniciovanou kritikou zejména ideologického zkreslení myšlení, institucí a praktik prvního světa, zatímco post-development se zaměřuje na reflexi a kritiku celého západního projektu, přičemž poukazuje na diverzitu, primárnost lokální zkušenosti a koloniální kořeny rozvojového diskursu o pokroku (Gardner, Lewis; 1996, s. 22). Post-development nalézá možnost změny v po-

tenciálu lokálních a alternativních hnutí, s prvky přímé demokracie (např. ROCARD¹⁹⁶). Tato hnutí jsou úzce propojena s ekologickými alternativami, se kterými je spojuje snaha čelit nadvládě ekonomického myšlení. Kritikové poukazují na *novost a kvalitu kritické reflexe*, za nedostatek označují *nedopracovanost navrhovaných alternativ*. Volání po masivnější sociální participaci otevírá otázku, zda méně tržní participace znamená automaticky více participace sociální (Pieterse, 2001). Post-rozvojoví autoři mají také tendenci rozvojovou teorii *monolitizovat*, tj. přehlížet rozdílnost proudů uvnitř mainstreamového rozvojového myšlení.

Problémem post-rozvojového přístupu je chápání Rozvoje jako realizace jedolité historické síly Západu. Takové připsání *jednání a intencionality* aktérovi není adekvátním pochopením multi-dimenzionality sociálních a politických vztahů, které konstituují Rozvoj, stejně jako totální ignorování role náhody, čili kontingence, která vedla k vytvoření rozvojového projektu (Brigg, 2002, s. 425). Moc je daleko méně stabilní (avšak kontinuálně znovu vyjednávána), představuje „koagulaci nebo osifikaci“ sady vztahů (*ibid.*). Podle Foucaulta je moc „komplexní strategickou situací“ (cit. podle Brigg, 2002, s. 425). Rétorické strategie post-rozvojových autorů, jako Esteva (1992) či Rahmena (1998), osifikují tyto vztahy a vytvářejí tak realitu, která má konkrétní dopady na aktéry uvnitř rozvojového projektu. Nejzřetelnější je připsání agency Západu a nahlížení konceptu rozvoje jako vnucování Západu v kontextu světové hegemonie. Takové interpretaci uniká, že mnoho vlád i subjektů třetího světa rozvoj aktivně přijímalo.

Ziai (2007) označuje post-rozvojový směr za nejvýznamnější posun v rozvojové teorii v poslední dekádě 20. stol. (Ziai, 2007, s. 3). Post-rozvojová narativa je založena na nové racionalitě, inspirované konceptem tradičních společností (*vernacular societies*). Stuart Corbridge (2007) vyčítá post-rozvojovým autorům náhled na modernu. Zdůrazňuje, že „pod dlážděním moderny je pouze udusaná zem před-moderních společností, a nikoli pokroková pláž, která existuje v imaginaci post-rozvojových autorů“ (Corbridge cit. podle Ziai, 2007, s. 4). Z hlediska výstavby argumentu se post-rozvojoví autoři dopouští logické chyby nepodložené generalizace: na základě selhání několika projektů odsuzují post-rozvojoví autoři rozvoj jako takový. Post-rozvojoví autoři se uchylují ke *zkratkovitým binárním opozicím* (moderna je špatná, antimoderna dobrá), *chybným dedukcím* (problémy chudých zemí jsou vždy důsledkem rozvoje) (*ibid.*). Ziai¹⁹⁷ poukazuje na postrozvojovou kritiku rozvoje pro jeho inherentní mocenskou dimenzi a autoritářské dopady (Ziai, 2009, s. 183). Ziai argumentuje, že podobně jako rozvoj je dítětem poválečného období, je postrozvoj odrazem situace v 70. a 80. letech a klade si otázku,

¹⁹⁶ *Stránky hnutí ROCARD a navrhované alternativy*: http://www.apresdeveloppement.org/accueil/index_en.php.

¹⁹⁷ ZIAI, A. (2009): „Development“: Project, Power and a Poststructuralist Perspective. *Alternatives: Global, Local, Political*. Vol. 34, No. 2 (Apr. –June 2009) pp. 183–201.

nakolik postrozvoj reflektuje proměny, ke kterým v rozvojovém diskursu i praktikám došlo v posledních dvou dekadách (Ziai, 2009, s. 184).

Za nejzávažnější argumenty proti postrozvoji lze považovat reprezentovaný např. Schafferem¹⁹⁸. Schaffer kritizuje vztah *postrozvoje a chudoby*, kdy napadá postrozvojovou reprezentaci chudoby a kauzální analýzu, které vede k marginalizaci zranitelného obyvatelstva (Schaffer, 2012: 1768).

Rozvoj (Ziai, 2007, s. 5) má mít podle post-rozvojových autorů těžiště v lokálních hnutích (*grassroots movements*), ve vesnických a městských komunitách a v neformálním sektoru. Jako reakce na selhání rozvoje je třeba vytvořit nové sociální struktury, které jsou založené na rozdílných základních konceptech:

- ekonomie – ekonomické směny mají být založené na solidaritě a vzájemnosti, oproti konceptům založeným na racionální redukci ekonomů – *homo economicus*;
- politiky – prosazování přímé demokracie na rozdíl od centralizovaných autorit;
- vědění – preferování tradičního vědění kontra poznatky generované moderní vědou.

Schaffer správně poukazuje, že post-rozvojová pozice nahlíží na chudobu jako sociální konstrukt (*ibid.*), přestože různé typy deprivací jsou každodenní zkušeností chudých v třetím světě. Domnívá se tedy, že argument, který představuje kategorii chudoby konstrukt vnucený Západním světem zvnějšku je nepřesný. Navíc poukazuje na *idealizování tradičních komunit*. Schaffer uvádí, že postrozvoj reprezentuje chudobu v tradičních společnostech jako družnou solidaritu, založenou na jednoduchosti (Schaffer, 2012: 1769), zatímco modernizovaná chudoba je odlišná od chudoby tradiční, neboť moderní chudí jsou chyceni v neustálém boji mezi potřebami a nedostatečnými zdroji (*ibid.*).

Postrozvoj představoval závěrečné paradigma podle Nederveen Pietersova (2001/2010). Před samotným závěrem, kde je představeno stanovisko autorky, jsou shrnuty hlavní argumenty globalizačních debat jako dominantních procesů, které ovlivňují rozvojové aktivity.

¹⁹⁸ SCHAFFER, P. (2012): *Post-development and Poverty: an assessment, Third World Quarterly, Vol. 33, No. 4, pp. 526–536.*

9.

Nerovný vývoj světa a globalizace

Cílem této kapitoly je:

- představit hlavní debaty o globalizaci
- objasnit hlavní dimenze globalizace
- představení základních argumentů jednotlivých autorů

Jelikož se rozvojové aktivity realizují v kontextu dominantních procesů současného světa, je v této části je pozornost věnována *nerovnému vývoji světa a globalizaci*. Cílem této části je poskytnout vhled do značného množství literatury a poukázat na hlavní otázky a sporné body ohledně povahy globalizace. Na definici globalizace záleží, neboť jak argumentuje Kumar (2003, pozn. 199), samotné definování těchto procesů má přímý dopad na druh jednání, které má vést k zmírnění nebo posílení globalizačních procesů a jejich dopadů, v závislosti na hodnotovém soudu zastávaného názoru. Odrazem významnosti a dopadů globalizačních procesů je rozsah literatury, která pojednává o tomto tématu¹⁹⁹. Rosenberg²⁰⁰ (2008) poukazuje na pojmovou rozostřenost konceptu globalizace, kdy označení globalizace na první pohled odráží pouze deskriptivní kategorii, která odkazuje na geografické rozpínání sociálních procesů Rosenberg (2008, s. 92). A právě z tohoto důvodu je koncept globalizace předmětem intenzivních konceptuálních debat (Dicken, 2004, s. 5). V posledních desetiletích dochází k akceleraci globalizačních procesů. Held a kol. nazývají tyto proměny globálními transformacemi²⁰¹. Skeptikové²⁰² zpochybňující významnost globalizace²⁰³ poukazují na „módnost“ tohoto konceptu a vsudypřítomnost tohoto označení, které jde napříč jak vědami, tak praxí (Hirst, Thompson, 2008, s. 98). V následující části jsou představeny jednotlivé náhledy na globalizační debaty.

Globalizaci můžeme definovat jako rozšiřování, prohlubování a zrychlování celosvětové propojenosti ve všech aspektech sociálního života, od kulturního ke kriminálnímu, od finančního ke spirituálnímu (Held et. al 1999: 2).

¹⁹⁹ KUMAR, V. S. A. (2003): *A Critical Methodology of Globalization: Politics of the 21st Century?* *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 10, No. 2 (Summer 2003), pp. 87–111. Pro základní přehled témat a autorů věnujících se problematice globalizace, viz: RITZER, G. (ed.) (2012): *The Wiley-Blackwell encyclopedia of globalization*. Oxford: Wiley-Blackwell; či přehledný úvod do globalizačních témat: SCHOLTE, A. J. (2000): *Globalization: A Critical Introduction*, Basingstoke: Palgrave.

²⁰⁰ ROSENBERG, J. (2008): *The Problem of Globalisation Theory*, in: HELD, D.; MCGREW, A. (2008): *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press.

²⁰¹ HELD, D. MCGREW, G. A., GOLDBLATT, D. PERATTON, J. (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Stanford: Stanford University Press.

²⁰² Mezi nejvýznamnější kritické hlasy kritizující současnou debatu o globalizaci patří Hirst a Thompson, viz např.: HIRST, P.; THOMPSON, G. (2008): *Globalization – A Necessary Myth?* in: HELD, D.; MCGREW, A. (eds.). (2008): *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.

²⁰³ Dicken kritizuje opoždění v zapojení geografů do debat o globalizaci, viz: DICKEN, P. (2004): *Geographers and „Globalization“: (Yet) Another Missed Boat?* *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, Vol. 29, No. 1 (Mar., 2004), pp. 5–26.

Globalizace je utvářena multidimenzionálními procesy, které jsou výsledkem nikoli jedné, ale četných příčin. Základní periodizace globalizace se liší v závislosti na paradigmatu či přístupu, který autor zastává. Globalizace je multidimenzionálním procesem, který probíhá zejména v těchto oblastech:

- **globalizace ekonomická** (nadmárodní korporace, přímé zahraniční investice, režimy volného obchodu, globální řetězce)
- **globalizace politická** (vytváření nadnárodních struktur, posílení moci mezinárodních organizací, tvorba regionálních režimů volného obchodu a další spolupráce)
- **globalizace kulturní** (chápaná buď jako zintenzivnění kontaktu kultur či jako rozšíření euroamerické kultury a její hegemonie, nové vzorce náboženské příslušnosti)
- **globalizace enviromentální** (otevření debat o enviromentální udržitelnosti, vytvoření režimů snažících se zlepšení stavu životního prostředí, sociální dopady enviromentálních změn).

Výše uvedené dimenze nepředstavují vyčerpávající přehled oblastí globalizace, jsou nastíněním jejich hlavních os, cf. HELD, D.; MCGREW, A.; GOLDBLATT, D.; PERRATON, J. (1999): *Globalization. Global Governance*, Vol. 5, No. 4, (Oct-Dec. 1999), pp. 483–496.

9.2. DEBATY O „GLOBÁLNÍCH TRANSFORMACÍCH“

Zpřehlednění debat o globalizace je vedeno po několika liniích²⁰⁴. V první sadě debat je spor o „jedinečnost“ globalizace, tj. zda se jedná o skutečně kvalitativně a kvantitativně odlišnou, naprosto jinou integraci od předchozích vln integrace. Další linie debat je o proměnách role národních států v globální institucionální architektuře, ekonomických procesech a úloha států směrem k regionu a lokalitám. Poslední okruhem debat jsou mezinárodní organizace a s důrazem na jejich roli v ovlivňování rozvoje méně vyvinutých regionů. Jednotlivé sporné body o povahu globalizace tedy jsou:

²⁰⁴ *Procesy, uvedené do pohybu akcelerující globalizací, vyvolávají autorů Globálních transformací (1999) následující otázky (Held et al., 1999: 1–2): 1) Co je to globalizace, jak je možné globalizaci konceptualizovat? 2) Znamená současná globalizace zcela novou, bezprecedentní vlnu propojování do globální ekonomiky? 3) Znamená globalizace zánik, oživení nebo transformaci národního státu? 4) Vnucuje současná globalizace politice nové limity? Jak může být globalizace civilizována nebo demokratizována?*

- I. *Spor o jedinečnost globalizace*, tj. spor o míru její bezprecedentnosti a historické zkoumání procesů vzájemné integrace.
- II. Spor o roli *národních států v globálním systému*, mezinárodní organizační architektura, jednotlivé mezinárodní organizace a jejich vliv na fungování národního státu.
- III. Z hlediska *mocenského* je globalizační debaty možné polarizovat na přístupy:
 - a) globalizace jako *rozporuplný a nelineární proces vzájemného propojování* a ovlivňování
 - b) globalizace jako *projekt politické elity*, která se snaží skrze aplikování teorie neoliberalismu hájit zájmy globální elity, přičemž dopady neoliberálního projektu jsou na jednotlivé vrstvy populace v různých zemích nerovnoměrné (kapitola neoliberalismus).

Náhledy na globalizační procesy se rozcházejí i v základním argumentu, tj. v diskusi o samotné „jedinečnosti“ globalizace, čili bezprecedentnosti současných globalizačních procesů (pro přehledný argument o předcházejících dvou vlnách volného obchodu v posledních 150 letech, viz. *BOLTHO, A. (1996): The Return of Free Trade? International Affairs, Vol. 72, No.2 (Apr. 1996), pp. 247–259*). Jsou současné globalizační procesy skutečně něčím kvalitativně i kvantitativně odlišným od předchozích integračních vln nebo se jedná o neadekvátní nadsazení dynamiky a rozsahu procesů? Jako odpověď na výše položenou otázku vytvořili Held a kol. vlivnou klasifikaci náhledů²⁰⁵.

Zastánci přístupu, který považuje současné integrační procesy za kvalitativně i kvantitativně odlišné, argumentují vynořením *nových vzorců mezinárodního obchodu*, což odlišuje současnou vlnu globalizace od předchozích integračních vln. (Gereffi, 2012:170).

Held et al. identifikují tři náhledy na globalizaci: hyperglobalistický, skeptický a pozici zastávající transformační tezi (podle Held et al., 1999, s. 2). Podle hyperglobalistů (např. Ohmae) představuje současná globalizace novou éru, ve které jsou lidé celosvětově zvýšenou měrou podrobeni disciplíně globálního trhu. Vymezují se tak proti skeptikům (cf. Hirst, Thompson, 1996), podle kterých je globalizace v zásadě mýtem, který zastírá realitu mezinárodní ekonomiky, která je pouze více segmentována do tří hlavních regionálních bloků, ve kterých si národní vlády udržují status dominantní síly.

²⁰⁵ Jejich členění silně ovlivnilo i autory kategorizace aktérů občanské společnosti uvedenou v kapitole o globální občanské společnosti, proto nejen z tohoto důvodu je členění představeno blíže.

Proměna povahy mezinárodního obchodu se projevuje v následujících prvcích (ibid.):

- nárůst obchodu uvnitř odvětví a v rámci výrobního procesu jednotlivých výrobků (*intra-industry a intraproduct trade*).
- možnost výrobců rozložit řetězce přidané hodnoty, a rozčlenění výrobního procesu do mnoha geograficky oddělených kroků (Krugman).
- vynoření globálních výrobních sítí, které odráží posun ve strukturách správy (*governance*) a rozdělení zisků v globální ekonomice (Gereffi, 2012:170).

Zastánci teze transformační (např. Rosenau, Giddens) konceptualizují současné vzory globalizace jako historicky bezprecedentní, což znamená že státy a společnosti zažívají procesy hlubokých sociálních změn, v procesu snahy na přizpůsobování se více propojenému, ale zároveň velmi nejistému světu (Held et al., 1999, s. 2).

Jednotlivé interpretace globalizace nepředstavují paradigmatu v Kuhnově smyslu, neboť skupiny vykazují ve skutečnosti značnou vnitřní heterogenost, a úroveň konsensu uvnitř takto zvnějšku vytvořených kategorií je problematičtější. Held et al. (1999, s. 3) však v této souvislosti uvádějí, že globalizační procesy rozpouštějí mapu dosavadních ideologických táborů a *proměňují ideologické linie* jednotlivých doktrín či přístupů, které se tak stávají *fluidními, rozostřenými*. Každý z těchto přístupů představuje jedinečnou naraci globalizace a snahu pochopit a vysvětlit tento sociální fenomén.

9.2.1. HYPERGLOBALISTÉ

Podle této názorové skupiny vstupujeme do nové éry, které nemá v historii korelát (Murray, 2006, s. 25). Hyperglobalisté²⁰⁶ se domnívají, že globalizace je primárně *ekonomických jevem* a zastávají názor, že v současné době je globální ekonomika integrována více, než kdykoli v historii, neboť potřeby globálního kapitalismu vnucují neoliberální ekonomickou disciplínu na všechny vlády (Held et al., 1999, s. 4). Korelátem intenzifikace globalizace se stalo vynoření globální transnacionální třídy a transnacionálního kapitalistického státu²⁰⁷ (Tabb, 2009, s. 11). Rozdělení Sever-Jih se stává vzrůstajícím měrou anachronismem, neboť se vynořuje nová globální dělba práce, která nahrazuje

²⁰⁶ MURRAY, W. (2006): *Geographies of Globalization*, London: Routledge.

²⁰⁷ Tabb však varuje před dichotomickou interpretací existence nebo popírání existence globální kapitalistické třídy, viz: TABB, W. (2009): *Globalization Today at the Borders of Class and State Theory*, in: HARRIS, J. (2009): *The nation in the global era: conflict and transformation*, Boston: Brill.

tradiční strukturu centra a periferie daleko komplexnější architekturou ekonomické moci (Held et al., 1999, s. 4). Otázkou však zůstává, zda trend regionálních smluv volného obchodu, kde je přítomný dominantní aktér z rozvinutého světa, bude mít skutečně za následek proměny ve vzorcích obchodování²⁰⁸. V kontextu těchto změn se vlády snaží řídit *sociální důsledky globalizace*, avšak diktát globálního finančního systému činí sociálně demokratické modely sociálního zabezpečení neudržitelné a naznačuje zánik sociálních států (Held et al., 1999, s. 4).

Aktivita:

Přečtěte si článek Martina Wolfa, redaktora *Financial Times*: WOLF, M (2008): The Market Crosses Borders, in: CHARI, S.; CORBRIDGE, S. (2008): The Development Reader, Oxon: Routledge.

□ Shrňte hlavní argumenty, které Wolf uvádí na podporu volného obchodu.

Globalizace může být provázena *narůstající polarizací* mezi *vítězi a poraženými globální ekonomiky*. Avšak podle neoliberálních hyperglobalistů nemusí k této polarizaci docházet, neboť globální ekonomická soutěž neznamena nutně hru s nulovým součtem. Neoliberální hyperglobalisté tvrdí, že téměř každá země má jistý druh komparativní výhody a tato výhoda může být v dlouhodobém období využita. Naproti tomu neomarxisté a radikálové se domnívají, že optimismus neoliberálů je nepodložený a neospravedlivitelný, a zastávají názor, že globální kapitalismus nejenom vytváří nerovnosti, ale také posiluje strukturální vzorce nerovnosti mezi a uvnitř národních států. Souhlasí však s neoliberály, že tradiční možnosti sociálního zabezpečení jsou velmi těžce udržitelné. Podle hyperglobalistů rozmach globální ekonomiky, vyoření institucí globální správy, globální rozšíření a hybridizace kultur jsou interpretovány jako důkaz ustavení radikálně nového světového řádu, který ohlašuje skon národního státu (Held et al., 1999:4).

Národní státy se stávají nepřírozenými, nebo dokonce nemožnými jednotkami globální ekonomiky²⁰⁹. Transnacionální a globální toky proměňují roli národního státu, který již není výsostným prostředím, uvnitř kterého probíhají socio-ekonomické aktivity, čímž je

²⁰⁸ Podle Madrida však vytvoření *Central American Free Trade Agreement* přispělo k posílení transnacionální vládnoucí třídy, pro podrobný argument viz: MADRID, C. (2009): *El Salvador and the Central American Free Trade Agreement Consolidation of a Transnational Capitalist Class*, in: HARRIS, J. (2009): *The nation in the global era: conflict and transformation*, Boston: Brill.

²⁰⁹ V češtině si můžete přečíst základní argumenty: Mezřický, V. (2006): *Povaha globalizace, základní problémy, její pozitivita a negativa*, in: DLOUHÁ, J., DLOUHÝ, J., MEZŘICKÝ, V. (2006): *Globalizace a globální problémy*, Praha: Univerzita Karlova, přístupno na: <http://czp.cuni.cz/knihovna/globalizace.pdf>

autorita národního státu podkopána. Ekonomická a politická moc se tak stává *denacionalizovanou* a rozptýlenou, takže národní státy se stávají přechodnými způsoby organizace řízení ekonomických záležitostí. Podle hyperglobalistů je tedy základní charakteristickou globalizovaného světa *irrelevance hranic národních států*²¹⁰, neboť světová ekonomika je charakterizována jednotným globálním trhem, který funguje skrze transnacionální výrobní sítě (Held et al., 1999:5). Podobný argument představuje Ohmae²¹¹(2008), podle kterého je národní stát na ústupu, jelikož již není vhodnou organizační jednotkou ekonomických aktivit (zastává podobný argument jako skeptikové ve smyslu náhledu na význam regionálních celků). Následně se vynořují nové formy správy (*governance*), které jsou charakterizovány vznikem jak *nad úrovní* národního státu – tj. transnacionální rovinou správy, a tak *pod úrovní národního státu* – správou regionální²¹² (Held et al., 1999, s. 5). Vlády jednotlivých národních států jsou nepohodlně vklíněny mezi lokální, regionální a supranacionální struktury správy. Hyperglobalisté tvrdí, že se konstituují nové transnacionální třídní příslušnosti, v čele s novou globální elitou, která sdílí ideovou spřízněnost s neoliberalismem a konzumerismem (Murray, 2006:25).

9.2.2. SKEPTIKOVÉ

Skeptikové zpochybňují samotnou existenci „globalizace“ (Murray, 2006, s. 35). Velmi vlivný argument představili Hirst a Thompson (1996) v knize *Zpochybněná globalizace* kde argumentují, že na současné fázi globalizace není nic bezprecedentního. Naopak zastávají názor, že období zlatého standardu, spadající do konce 19. Stol. a končící v předválečném období bylo charakterizováno volnějším obchodem a větší integrovaností, než je tomu v období současné, což se snaží demonstrovat na empirických datech o světových tocích obchodu, investic a práce od 19. stol.

Skeptikové chápou *globalizaci* jako *dokonale integrovanou světovou ekonomiku*, ve které dominuje zákon ceny. Této definici bezprecedentnost a novost globalizace neodpovídá. Skeptikové (Hirst, Thompson, 1996) argumentují, že *dochází k vyšší míře internacionalizace*, tj. vzájemné interakci mezi převážně národními ekonomikami. Skeptikové argumentují, že *globalizace je mýtem*. Skeptikové přijali zcela *ekonomickou*

²¹⁰ GOLDBLATT, D.; HELD, D.; MCGREW, A.; PERRATON, J. (2009): *Economic Globalization and the Nation-State: Shifting Balances of Power, Alternatives*, Vol 22 (1997), pp. 269–285.

²¹¹ OHMAE, K. (2008): *The end of the nation state: the rise of regional economies*. New York: Simon and Schuster.

²¹² *Tyto nové formy správy však s sebou nesou nová rizika, jak o tom svědčí incidence světových krizí. Jaká opatření na úrovni globální správy doporučují Willke a Willke, viz: WILLKE, H.; WILLKE, G. (2012): Political Governance of capitalism: a reassessment beyond the global crisis*, Cheltenham: Edward Elgar.

konceptualizaci globalizace, kterou ztotožňují s *dokonale integrovaných globálním trhem*. Skeptikové se domnívají, že úroveň ekonomické integrace nedosahuje míry integrace tohoto „dokonalého typu“ (tj. dokonale integrované světového trhu) a namítají, že integrace probíhá na nižší úrovni a je méně významná, než tomu bylo na konci 19. stol. tj. období éry zlatého standardu. Skeptikové nahlíží hyperglobalistickou tezi jako na zásadně chybnou a také politicky naivní, neboť hyperglobalistická narace globalizace podceňuje přetrvávající *moc národních vlád* regulovat ekonomickou aktivitu. Podle skeptiků současná data ukazují, že ekonomické aktivity prodělávají období silné *regionalizace*, neboť světová ekonomika se vyvíjí ve směru tří hlavních finančních a obchodních bloků: Evropa, Asie a Pacifik a Severní Amerika. Podle skeptiků je v současnosti světové ekonomika *integrována v menší míře*, než tomu bylo *v klasickém období zlatého standardu* (konec 19. stol. do 1. světové války). Současně s globalizačními procesy probíhá neméně významný a silný proces regionalizace, který skeptikové interpretují jako jdoucí v protikladu ke globalizaci, zatímco hyperglobalisté proces regionalizace interpretují jako proces předcházející globalizace. Globalizace a regionalizace jsou tedy skeptiky nahlíženy jako *kontradiktorní tendence*. Internacionalizace nedoprovází erozi nerovností mezi Severem a Jihem, naopak, současná vlna globalizace znamená vzrůstající ekonomickou *marginalizaci států třetího světa*, neboť toky investic se *zesilují mezi rozvinutými státy*, což přispívá k marginalizaci zbytku světa. Skeptikové napadají mýtus o *globálních korporacích*. Poukazují na fakt, že toky zahraničních investic jsou koncentrovány do rozvinutých zemí a většina nadnárodních korporací operuje uvnitř „domovského“ státu nebo regionu²¹³. Narůstající nerovnosti posléze přispívají k zesilování jak *fundamentalismu*, tak *agresivního nacionalismu*. Kritizují názory hyperglobalistů a poukazují na fakt, že pohyb osob je silně omezen a i jiné toky nejsou tak nespoutané, jak hyperglobalisté tvrdí. Pro skeptiky zůstávají národní vlády centrálními aktéry ve vytváření a regulování globální ekonomiky. V interpretaci skeptiků se nacházíme v *internacionalizované politické ekonomii*, která je *fragmentována do četných mocenských bloků*. Skeptikové poukazují na pokrytectví některých hyperglobalistů, hlásajících volný trh a globalizaci, přičemž jsou v realitě schovaní za ochranné bariéry různých způsobů ochrany domácího trhu (podle Held et al. , 1999:4–6).

²¹³ *Pro empirická data o nejnovějších pohybech investic a jejich vzorcích, viz. World Investment Report, 2012: Towards a New Generation of Investment Policies, UNCTAD, Geneva: United Nations, přístupno na: <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Preface-Key-messages-and-Overview-en.pdf>*

9.2.3. TRANSFORMAČNÍ TEZE

Transformační teze²¹⁴ je založena na přesvědčení, že globalizace představuje hlavní hnací sílu *sociálních, politických, ekonomických a kulturních změn*, které utvářejí podobu moderních společností a světového řádu (Held et al, 1999:6). Zastánci transformační teze jsou například Giddens, Scholte, Rosenau, Hoogvelt či Castells. Giddens²¹⁵ (2008:60) konceptualizuje probíhající změny jako globalizaci moderny²¹⁶, která je charakterizována „vykořeněním institucí“ (*ibid.*) a „reflexivitou“. Podle těchto autorů jsou současné globalizační procesy historicky bezprecedentní a charakterizovány intenzifikací sociálních vztahů na globální úrovni, kdy lokální dění je ovlivňováno událostmi geograficky velmi vzdálenými (Giddens; 2008, s. 60). V těchto změněných podmínkách se vlády a společnosti se musí přizpůsobit světu, kde již neexistují jasná rozlišení mezi mezinárodním, domácím, vnějšími a vnitřními záležitostmi (Rosenau, cit. podle Held et al. 1999, s. 6). V náhledu transformační teze je globalizace nahlížena jako mocná transformační síla, která je odpovědná za hluboký otřes společnosti, ekonomiky, společností a institucí správy a světového řádu. Celkově však směr tohoto otřesu zůstává nejistý, neboť globalizace je chápána jako v zásadě nahodilý historický proces, plný kontradikcí. Podle transformační teze je globalizace konceptualizována jako proces s otevřeným koncem, přičemž otevřenost tohoto procesu vede zastánce tohoto přístupu k opatrnosti ohledně budoucích vyhlídek globalizace. Tito autoři zdůrazňují, že globalizace je dlouhodobým historickým procesem plným kontradikcí, který je významně utvářen nahodilými faktory. Nicméně se shodují s hyperglobalisty v hodnocení, že současné vzorce globální ekonomiky, vojenských, technologických, logistických, migračních, politických a kulturních toků jsou historicky bezprecedentní. Existenci jednotného globálního systému však zastánci transformační teze nepovažují za důkaz globální konvergence a příchodu jednotné světové společnosti (Held et al. 1999, s. 7). Podle zastánců transformační teze je vhodnější charakterizovat globální sociální strukturu jako uspořádání *koncentrických kruhů*, které jdou napříč národními hranicemi a které představují: elity, spokojené a marginalizované (Hoogvelt, cit. podle Held et al. 1999, s. 8). Přetvoření vzorců globální stratifikace je spojeno se zhoršováním ekonomických aktivit jako je výroba, přičemž oblast financí získává novou globální a transnacionální dimenzi.

²¹⁴ Zpracováno podle HELD, D. MCGREW, G. A., GOLDBLATT, D. PERATTON, J. (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Standford: Standford University Press.

²¹⁵ GIDDENS, A. (2008): *The Globalizing of Modernity*, in: HELD, D.; MCGREW, A. (eds.) (2008): *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.

²¹⁶ *Concept západní moderny je představen v úvodní kapitole.*

9.3. PROJEKT NEOLIBERÁLNÍ GLOBALIZACE A ALTERNATIVNÍ NÁHLEDY

Současný způsob globalizace není jediným možným způsobem²¹⁷. Neoliberální zastánci přínosů volného trhu a neregulovaných procesů globalizace prosazují projekt globalizace (McMichael). McMichaelovým (1996) hlavním argumentem je nahodilost způsobu současné podoby globalizace, jak je prosazována globální politickou a ekonomickou elitou. McMichael kritizuje domnělou nevyhnutelnost stávajícího způsobu globalizace, což např. Ramomet (1998) kritizuje jako *Jediný možný způsob myšlení*, a poukazují na alternativy k neoliberálnímu projektu globalizace.

Země centra se snaží prosadit určitou strategii globalizace způsobem, který z této strategie činí „nevyhnutelnou“ a „jedinou možnou“ cestu vývoje. Nástup alterglobalistického diskursu (cf. např. summit *Světového sociálního fóra* v Porto Alegre, ve Fisher (2003) (ed.) *Jiný svět je možný*) je projevem snahy narušit osu moci – vědění zemí centra.

Podle Nederveena Pieterseho (2001) se projekt rozvoje (*project of development*), jako státem vedené intencionální snahy zlepšit situaci obyvatelstva „zaostalých“ oblastí, se pomalu přetavuje do globálního vývoje (*global development*). McMichael rozlišuje na straně jedné *intencionální neoliberální politiky (projekt globalizace)* a na straně druhé *historický proces globalizace*²¹⁹. Zatímco v projektu rozvoje byl jednotkou rozvoje národní stát, v projektu globalizace stát čelí konkurenci mezinárodních institucí a silám globalizačních trhů. Zároveň se ve světle ekologických problémů a postmoderního obratu jeví „tradiční“ cíle jako méně atraktivní. Nárůst slumů²¹⁸, environmentální degradace, environmentální migrace, dostupnost nezávadné vody, přístup ke zdravotní péči, existence „čtvrtého světa“ a další otázky se v době globálního projektu stávají problémy, bez ohledu na geografickou lokaci Severu či Jihu.

Graham Dunkley v knize *Volný obchod: mýtus, realita a alternativy* (2004) poukazuje na tři další možné doktríny, podle kterých mohlo období intenzivních procesů globalizace probíhat, či naopak neprobíhat (ve čtvrté alternativě). Osou Dunkleyho (2004) argumentu je kritika politickou a ekonomickou elitou prosazovaného názoru, že

²¹⁷ *Projekt globalizace prezentován na konferenci Globalization 2007, Ostravská Univerzita, 5.-7. 9. 2007; The Project of Development and its Ideological Underpinning.*

²¹⁸ *Aktuální analýzu problematiky slumů přibližuje např. DAVIS, M. (2007): Planet of Slums. London: Verso.*

²¹⁹ *Stejnou distinkci jako McMichael zastává i Pieterse (2001: 152), který také zdůrazňuje, že proces globalizace zahrnuje více než konkrétní projekt globalizace, v jehož centru jsou WTO spolu s nadnárodními organizacemi. McMichael (1996) však svoji práci publikovat o půl dekády dříve, proto zdůrazňuje jeho přínos.*

k *liberalizaci obchodu a nástupu agresivní globalizace není alternativy*, a v důsledku toho je neoliberální způsob globalizace je nevyhnutelný. Dunkley identifikuje čtyři pozice, ke kterým dospěl na základě analýzy postojů jednotlivých skupin vůči globalizaci. Dunkley explicitně podotýká, že se tyto čtyři pozice mohou v některých aspektech překrývat, hranice nejsou tak ostré, jak by kategorizace implikovala.

Jednotlivé dimenze pro analýzu skupin Dunkley vymezil na základě postojů jednotlivých skupin k obchodu, rozvoji, technologiím, a také postoje vzhledem k metodám prosazování těchto politik (Dunkley, 2004:11).

Definice volného obchodu:

Dunkley definuje volný obchod jako absenci umělých překážek volnému pohybu zboží a služeb mezi zeměmi (Dunkley, 2004:9), které mají podobu překážek a) *přirodních* (geografická vzdálenost, transport), b) *kulturních* (lingvistické, tradice, negativní postoje k obchodování či kontaktům s cizinci), c) *tržní překážky*, tj. nedokonalá soutěž, monopolistické nebo oligopolistické obchodní taktiky, maximalizace profitu nadnárodních korporací (jako stanovení různých cen pro různé trhy (*pricing to market*) atd., d) *bariéry vytvořené politikami*, tj. tarify, cla, kvóty, dovozní licence, dotace lokální výrobě, zákazy importu, a celá řada netarifních překážek jako administrativní překážky a dobrovolné omezení vývozu e) *regulace v oblasti služeb*, které často zakazují nebo omezují vstup poskytovatelům služeb ze zahraničí, či pohybu osob poskytujících služby (*ibid.*, zkráceno).

Zastánci volného obchodu používají teorii „bicyklu“, podle které je třeba neustále režim volného obchodu prohlubovat, neboť pokud se integrační procesy zastaví, dojde k jeho zhroucení (Bergsten, 1996, s. 108). BERGSTEN, F.C. (1996): *Globalizing Free Trade*, Foreign Affairs, Vol. 75, No.3 (May-June 1996), pp. 105-120.

Pro neoliberální argument obhajující výhody globálního volného trhu a ztráty z regionálních a celních unií, cf. KOWALCZYK, C.; RIEZMAN, R. (2009): *Free Trade: What are the Terms-of-Trade Effects?* Economic Theory, Vol. 41, No. 1 (Oct. 2009), pp. 147-161. O vlivu volného obchodu na vstřebávání nákladů z negativních externalit v kontextu obchodování mezi severem a jihem, cf. GRAFE, E.; MAULEON, A. (2000): *Externalities and Free Trade Agreements*, Annals of Economics and Statistics, No. 39 (Jul.-Sep- 2000).

První kategorií je přístup *kanonických racionalistů*²²⁰, u kterého dochází k posunu k dogmaticčnosti a glorifikaci volného obchodu s vytvořením rigidní doktríny (Washingtonský konsensus, viz neoliberalní paradigma). Průřezovým problémem neoklasické ekonomické doktríny je, že staví svoji teorii na předpokladu racionálních, individuálně se rozhodujících a užitečnost maximalizujících spotřebitelů s materialistickými cíli, jejichž rozhodnutí jsou činěna v izolaci od ostatních aspektů života (Dunkley, 2004, s. 12). Zřejmě nejdůležitějším rozlišovacím znakem je odlišnost základní metafory, tj. víra ekonomických racionalistů v *automatickou a sebevyrovnávající tržní rovnováhu*, která směřuje k optimálnímu stavu skrze Smithovu neviditelnou ruku trhu a čistící se trhy, vyrábějící poptávané zboží a zajišťující plnou zaměstnanost a vyrovnaný obchod. Pro ekonomické racionalisty je ekonomika plachetnicí vždy se vhodně přizpůsobující větrům, které vanou, a optimálně brzdící oceán. Pro zastávce ostatních přístupů nepředvídatelnost a nestálost takto vanoucích větrů dostatečným důvodem vhodné mít na lodi motor a spíše než vše nechat na volně plout je moudřejší občas razantně zasáhnout a nenechat se těmito větry vláčet (*ibid.*).

Volný obchod vychází z konceptů specializace a komparativních výhod, do formální teorie konceptualizované *Heckscher-Ohlinovou hypotézou*, která postuluje různou vybavenost výrobními faktory v jednotlivých zemích. *Dynamickou komparativní výhodou* se rozumí situace, kdy firmy získají technologickou převahu, což jim umožní vytvořit nové výrobky. Inovace jak ve výrobcích, tak v technologických procesech umožňují dané zemi dočasnou monopolní pozici a velmi snadný přístup na zahraniční trhy. Avšak procesem imitace začnou další země vyrábět podobné výrobky a používat nové technologie. Například Taiwan v 60.-80. letech se stal významným výrobcem elektroniky, což je příkladem globální změny produkce založené na komparativní výhodě (Gwynne, 2008:202). *Exportně výrobní zóny* jsou prostorové enklávy organizované skrze globální firmy. Země, které hostí exportně výrobní zóny často poskytují výhodnější podmínky oproti firmám domácím, které zahrnují např. investice do infrastruktury, liberalizace pohybu kapitálu a také možnost přístupu ke speciálním finančním úvěrům. Exportní výrobní zóny také těží z dalších výhod jako je redukce nebo osvobození od státních a lokálních daní a výjimky z regulace trhu práce, např. zákaz organizace v odborech, neposkytování minimální mzdy či limitování maximálního počtu odpracovaných hodin. Nejvýznamnější exportní zóny jsou např. na severu Mexika či v Číně. Vytváření exportních zón bylo relativně populární politikou vlád rozvíjejících se zemí, neboť představovaly poměrně jednoduchou cestu k industrializaci rozvíjejících se zemí, neboť globální firmy poskytují kapitál a technologie a také trhy pro export. Ustavení exportně

²²⁰ *Kanoniční racionalistické prosazují politiky volného obchodu (Smith, Ricardo), které stojí u počátku teorie mezinárodního obchodu. Škola anglické klasické ekonomie přišla s názorem, že volný obchod je prospěšný, avšak nebyli v tomto přístupu ani zdaleka tak dogmatictí, jak to implikují jejich nástupci.*

výrobních zón bylo z krátkodobého hlediska nahlíženo pro rozvíjející se země jako výhodné, v dlouhodobém období je největším problémem ekonomická udržitelnost (Gwynne, 2008, s. 202–3).

Druhou strategií a právě alternativou k ekonomickým racionalistům jsou *zastánci zásahů do ekonomiky* (např. Keynes, Kaldor). Reprezentanti této skupiny obecně spatřují ve fungování ekonomiky častější selhání než je tomu u ekonomických racionalistů. Většina Keynesiánců sdílí s ekonomickými racionalisty pro-růstový přístup, avšak zdůrazňující *hodnoty a sociálně-ekonomické faktory*, zejména se zaměřují na rovnost příležitostí (*equity*), kdy Keynes sám předpovídal post-materialistický návrat k náboženství a tradici života (Dunkley, 2004, s. 12).

Třetím přístupem je přístup lidského rozvoje (*human development*), který je v této práci popsán v kapitole o lidském rozvoji. Dunkley za představitele tohoto přístupu identifikuje Marxe, a zejména Amartya Senu, avšak doktrinárně se k nim řadí i přístup základních potřeb – *basic need approach*, prosazovaný McNamarrou²²¹ ve světové bance, která pod jeho vedením prodělala zásadní metamorfózu (Cypher, Dietz, 2004, s. 512–513). Přístup lidského rozvoje je zaměřen na rozvoj lidských kapacit (Dunkley, 2004, s. 4), jak je nověji shrnuto v Amartayově Senově *Development as Freedom* (1999).

Čtvrtým přístupem je přístup *soběstačné, suverénní komunity* (v tradici Gandhího, Schumachera), který je velmi heterogenním přístupem, ale celkově znamená suverénnost komunity a svobodu rozhodovat o optování z globálního systému a řídit se podle vlastních pravidel (tato pozice je blízká postrozvojovému proudu myšlení, viz kapitola o postrozvojovém paradigmatu). Důraz je kladen na sociální spravedlnost, ekologickou udržitelnost a blaho širší komunity, spolu s ochranou kultury a důrazem na jiné než materialistické hodnoty (Dunkley, 2004, s. 15). Téměř všichni zastánci tohoto proudu jsou proti volnému obchodu, a favorizují intervence, které jsou v zájmu soběstačnosti. Podle Dunkleye (*ibid.*) je tento proud inspirován Gandhiovými principy nenásilnosti, respektu a spravedlnosti pro všechny a soběstačnosti²²² (jak komunit, tak národů).

S postupujícími globalizačními procesy narůstá význam jednotlivých ekonomických a politických center globalizovaného světa. Od státní perspektivy se přenáší důraz jednak na regionalizace, ale také na roli, kterou hrají jednotlivá světová centra v ekonomických, politických a kulturních aktivitách.

²²¹ *McNamara stál v čele SB v letech 1968–1981.*

²²² *Podrobně je koncept tradičních společností je popsán Rahmenou (1997) v postrozvojovém paradigmatu.*

9.4. GLOBÁLNÍ NEROVNOSTI

Ve druhé kapitole byla nastolena zdánlivě jednoduchá otázka, tj. zda globální nerovnosti narůstají či klesají. Na tuto otázku není zcela jednoduché odpovědět, neboť odpověď záleží na základních faktorech, kterými jsou *zvolené časové období a výběr použité metodologie*. Navíc je odpověď na tuto otázku je také nesmírně ideově nabitá. Na straně jedné neoliberální zastánci globalizace tvrdí, že světová distribuce příjmu se stala v posledních dvou dekádách rovnoměrnější a počet lidí, kteří žijí pod oficiální mezinárodní hranicí chudoby poprvé za více než jedno a půl století poklesl (Wade²²³, 2008, s. 411). Zastánci neoliberální perspektivy tedy shrnují, že změny přivozené globalizací většine světové populace prospívají. Naproti tomu levicoví teoretikové namítají, že k více rovnoměrnému rozložení bohatství nedochází. Levicoví zastánci anti-globalizačních či anti-neoliberálních politik argumentují, že chudoba i světové nerovnosti jsou na vzrůstu, jako důsledek stejných globalizačních procesů, které neoliberálové považují za procesy vyrovnávající distribuci příjmu (Wade, 2008, s. 412). Wade uvádí, že *oba tábory prosazují svůj argument, jako kdyby empirické podložení jejich dat bylo naprosto jasné a pouze intelektuálně nedostatečný či nečestný člověk nevidí zjevnost jejich argumentu*. Například Martin Wolf tvrdí, že antiglobalizační argument je velkou lží (cit. podle Wade, 2008, s. 412). Wade se ve svém článku analyzuje problematiku empirických dat neoliberálního argumentu. Globální úroveň růstu HDP (v dolarech) vykazuje zpomalení, z růstu 5,5% v létech 70., na 2,3% v létech 80., přičemž globální růst v 90. letech byl pouze 1,1%. Spíše než dynamika růstu je v globálním měřítku důležitější rozsah propasti, která dělí rozvinuté a rozvíjející se země, což *de facto* ukazuje selhání politik „dohnání“ prvního světa a konvergenční teze²²⁴. Bývalý prezident Světové banky John Wolferson tvrdí (cit. podle *ibid.*), že za posledních 20 let počet lidí žijících za méně než 1\$/den poklesl o 200 milionů, poprvé po neustálém dvoustém nárůstu počtu lidí žijících v extrémní chudobě. Podle Světové banky procento lidí, kteří žijí v absolutní chudobě kleslo z 29 % v roce 1980 na 23 % v roce 1998. *World Bank Development Indicators* 2001 z 6 miliard lidí žijících na planetě jich žije 1,2 miliardy za méně než 1 \$/den, což představuje stejné absolutní číslo jako v letech 1987 a 1998²²⁵ (Wade, 2008, s. 413). Wade shrnuje, že přes problémy s měřením chudoby v Indii a Číně je rozumné předpokládat,

²²³ WADE, R. H (2008): *Is Globalization Reducing Poverty and Inequality?* in: CHARI, S.; CORBRIDGE, S. (2008): *The Development Reader*, Oxon: Routledge.

²²⁴ Světové rozložení bohatství podle regionů viz Wade, 2008: 414, graf znázorňující rozložení chudoby a oficiální hranici 1\$ a 2\$/den viz Wade, 2008: 415.

²²⁵ Wade analyzuje kriticky data předkládaná Světovou bankou a domnívá se, že data obsahují statisticky významné chyby. V důsledku těchto chyb dochází pravděpodobně k jednosměrnému zkreslení výsledků. K měření extrémní chudoby používá Světová banka mezinárodní hranici chudoby k referenčnímu roku 1985. Banka používá konverzi parity kupní síly do lokální měny, což znamená ekvivalent k paritě kupní síly 1\$/den vyjádřeno v domácí měně.

že počet lidí žijící v extrémní chudobě poklesl. Na tento směr vývoje extrémní chudoby lze usuzovat z indikátorů nezaložených na příjmu, jako je naděje na dožití, dosahovaný vzrůst atd. Jakékoliv přesnější vyjádření o rozsahu poklesu chudoby jsou velmi problematická. Celkově je nárůst populace je natolik významný, že jakékoliv data poskytovaná Světovou bankou jsou jen velmi hrubými odhady, přičemž často podceňují skutečný rozsah chudoby (Wade, 2008:419). Pokud počet lidí žijících v extrémní chudobě neklesá (nebo klesá daleko nižším tempem, než indikováno SB) a pokud globální nerovnosti se nezmenšují, potom podle Wade (2008:421) nemůžeme tvrdit, že globalizace v kontextu neoliberálního ekonomického režimu se pohybuje správným směrem.

Ocampo a Vos²²⁶ (2008) nahlíží na světové nerovnosti z dlouhodobého hlediska a přiklání se k názoru, že podle různých indikátorů nerovnosti a vývoje, nerovnosti na globální úrovni vzrůstají. Ocampo a Vos (2008) poukazují, že je běžný obyvatel Etiopie je dnes 35krát chudší, než průměrný Evropan či Američan. Měřeno podle parity kupní síly se jedná o více než dvojnásobný nárůst oproti vzorcům nerovnosti z roku 1950, kdy tento poměr činil šestnácti-násobek (Ocampo, Vos, 2008, s.1). Hlavní příčinou nárůstu nerovností je téměř neustálý nárůst příjmu v rozvinutých zemích, kdy země rozvíjející stagnují, nebo rostou tempem komparativně nižším. Z rozvíjejících se zemí se jednotlivé země dynamicky rozvíjely po určité dekádě např. Asijské tygři, či Čína (*ibid.*).

Pokud přihlédneme k faktu, že Čína a Indie představují polovinu obyvatelstva rozvíjejícího se světa, zlepšení v těchto zemíchlepší indikátory v průměrech pro celý rozvíjející se svět, přestože v afrických zemích můžeme konstatovat buď stagnaci, či dokonce zhoršení situace. Právě dynamický růst Číny způsobuje, že i akademická obec není úplně ve shodě, zda nerovnosti narůstají, či zda dochází k fenoménu zvaném dohánění „catching-up“. Většina autorů se však přiklání k tezi o narůstání nerovností (cf. Ocampo, Vos, 2008, s. 1-2).

Konkrétně tento přepočít znamená, že např. 10 rupií/den může být ekvivalentem 1. \$ pro USA (tj. konkrétně pro Indii) (Wade, 2008: 414). Existuje několik důvodů pro Wadem zmiňované chyby ve statistikách (Wade, 2008: 416): počet lidí žijící v chudobě je velmi citlivý na přesnou úroveň mezinárodní hranice chudoby a citlivý na spolehlivost šetření domácností, tj. jejich příjmu a výdajů; metodologicky jsou problematická šetření v Indii a Číně, které představují nejvýznamnější země ovlivňující celkový trend; často citované srovnání mezi lety 1980 a 1998, o údajném 200 miliónovém poklesu absolutní chudoby, a to z 1, 4 miliardy na 1, 2 miliardy v roce 1998 není podle Wadese platné. Světová banka zavedla na konci 90. let novou metodologii, která činí uváděná data nesrovnatelnými. Celková zkrácení mezinárodní hranice chudoby jsou podle Wadeho směrem dolů, tzn. podhodnocují počet lidí žijících v chudobě, což je zřejmě výsledkem intence učinit tento trend příznivější oproti reálnému vývoji trendu.

²²⁶ OCAMPO, A. J.; VOS, R. (2008): *Uneven Economic Development*, New York: United Nations.

²²⁷ Pro bližší vysvětlení jednotlivých tezí neoliberalismu, jeho vývoje a současných trendů – viz příslušná kapitola.

Vývoj v posledních třech desetiletích, tedy v období nadvlády neoliberalismu²²⁷, měl být podle zastánců těchto politik, ve znamení *snižování globálních nerovností*, neboť otevření se globálních trhům a užší integrace ekonomik rozvíjejících se zemí měla přivodit *příjmovou konvergenci* (tj. sblížení). Ve skutečnosti však příjmová konvergence nastala pouze v malém počtu zemí, přestože počet zemí, které se otevřely globálním trhům byl značně vyšší (Ocampo, Vos, 2008, s.2).

Jak bylo výše uvedeno, při hodnocení globálních nerovností je třeba zohlednit časové období. Otázce globálních nerovností se podrobně věnují Anand a Segal²²⁸ (2008). Autoři podrobují analýze jak data z odhadů založených na šetřeních, tak data založená na národních účtech a shledávají *vysokou míru nespolehlivosti* či *mezer v dostupných datech*. Anand a Segal (2008, s. 57) tedy dospívají k závěru, že není možné s dostatečnou jistotou stanovit směr, kterým se globální nerovnosti pohybují vzhledem k situaci v 90. letech, která byla jejich referenčním rámcem. Nevýhodou takto nastaveného výzkumu je zaměření se autorů na *poměrně krátké období* (tj. 90. léta až 2008), což nezohledňuje pohyby v nerovnostech z konce 80. let, kdy došlo k dramatickým změnám např. Číně či subsaharské Africe.

²²⁸ ANAND, S.; SEGAL, P. (2008): *What do we know about global income inequalities. Third World Quarterly*, Vol. 46, No. 1; pp. 57–94.

10.

Závěr

Cílem závěru je:

- shrnout hlavní rozvojová paradigmatata
- představit hlavní linie kritik rozvojových studií
- načrtnout budoucí trendy pro rozvojová studia
- představit osobní stanovisko autorky vzhledem k rozvojovým teoriím

Předmětem této knihy bylo představení hlavních paradigmat rozvojové teorie v kontextu jejich historického konstituování a na pozadí prohlubujících se globalizačních procesů, které generují nové formy nerovného vývoje světa.

Cílem publikace bylo nastínit povahu jednotlivých rozvojových teorií se snahou o ilustraci na konkrétních příkladech. Každé z představovaných paradigmat nahlíží na rozvoj z vlastní perspektivy. *Modernizační škola* vidí v rozvoji nástroj k modernizace tradičních společností a strategicky užívá rozvoj jako prodlouženou ruku zahraniční politiky. Škola závislosti spatřuje v rozvoji kontinuitu koloniálního projektu vedenou jinými prostředky: koloniální nadvláda je skrze nevýhodně nastavenou mezinárodní dělbu práce nahrazena *exploitací ekonomickou*, přičemž lokální elity spolupracují s centrem na vykořisťování periferních zemí (Cardoso). Lidský rozvoj, vzkvétající na půdě OSN s vlajkovou lodí v podobě Rozvojových cílů tisíciletí se snaží buď o apolitické naplnění základních potřeb nebo o prosazování lidsko-právního přístupu, který integruje politickou i ekonomicko-sociální dimenzi rozvoje. Bohužel jak Alston (2005) komentuje, tyto dvě lodi plují vedle sebe a vzájemně se nepodporují. *Neoliberální paradigma* hraje klíčovou roli při nastolení neoliberální globální architektury (v čele s WTO, SB, IMF a regionálními režimy), která realizovala kontroverzní Programy strukturálního přizpůsobení. Zároveň však neoliberalismus poskytuje prostor aktivitám občanského sektoru. Dominantními charakteristikami, kterými se vyznačují neoliberální aktivity jsou nárůst počtu i významnosti *public-private partnerships* (PPPs), *seberegulace* privátního sektoru v podobě dobrovolně přijatých etických omezení, a filantropický kapitalismus, která vzkvétá jako důsledek „kalifornského konsensu“. Posledním představeným paradigma-tem byla post-strukturalistická analýza projektu rozvoje s absolutním odmítnutím této poválečné globální praxe.

Rozvojová teorie není výhradně „vlastnictvím“ rozvojových studií, avšak v současné akademické dělbě práce přispívají rozvojová studia značně k formování rozvojové teorie. Pozice samotných rozvojových studií však není bezproblémová. Jak uvádí Sumner (2006) (SUMNER, A. (2006): What Is Development Studies? Development in Practice, Vol. 16, No. 6 (Nov 2006), pp. 644–650) jsou rozvojová studia podrobována značné kritice. Introspekce rozvojových studií je úzce spjata se zásadní kritikou rozvoje, která byla představena v kapitole o post-rozvoji. Sumner shrnuje tři zásadní kritiky rozvojových studií. První linie kritik (Sumner, 2006, s. 646) hodnotí, že rozvojová studia (RS) nepřinesla výsledky, které se od této disciplíny očekávaly. Přetrvávající globální nerovnosti, absolutní chudoba, propastné rozdíly v příležitostech zpochybňují účinnost vědění, které se více než půl století snaží vynalézt návod, jak s těmito problémy skoncovat. Návo- dy, které byly předloženy zejména v kontextu rozvojové ekonomie požadují robustnější zásahy státu, které zastánci neoliberalismu považují za inherentně mylné (Sumner, 2006, s. 646). Druhou linií kritik (ibid.) je neo-koloniální charakter samotné disciplíny, která se skrze generování diskursů o třetím světě snaží udržet nadvládu nad těmito oblastmi

jinými způsoby než přímou nadvládou (tato kritika je podrobně představena v kapitole o post-rozvoji). Třetí linii argumentu považuji za nejdůležitější, neboť ukazuje na problematičnost samotného nastavení disciplíny rozvojových studií. Kritici RS namítají, že strategie rozvoje třetího světa, kterou RS nabízí, jsou depolitizované. Depolitizace problematiky se děje skrze expertní vědění, kdy odborníci na danou problematiku nabízí „objektivní“ technicistní řešení otázek, které jsou však svojí povahou bytostně politické. Snahy o nápravu depolitizace rozvoje, tj. skrze zapojení cílové komunity do rozvojových snah jsou problematické, jak ukazuje podkapitola o participativním rozvoji.

V návaznosti na předloženou kritiku se Sumner a Tribe ptají, čím by rozvojová studia mohla být (SUMNER, A.; TRIBE, M. (2008): What Could Development Studies Be? Development in Practice, Vol. 18, No. 6. (Nov. 2008), pp. 755–766). Sumner a Tribe argumentují, že skrze posun k trans-disciplinaritě (v opozici k multidisciplinaritě např. modernizační školy, nebo inter-disciplinaritě lidského rozvoje) by mohla RS aspirovat stát se globálními rozvojovými studii, s perspektivou globální a nikoli pouze omezeným záběrem na deprivovaný jih (Sumner, Tribe, 2008, s. 759). Nárůst intra-státních nerovností znamená, že politiky aplikované v RZ by mohly nalézt uplatnění i ve „čtvrtém světě“ tj. v kapsách chudoby rozvinutého světa. Mimo argument za globální rozvojová studia autoři poukazují na nutnost hlubšího zohlednění etických otázek v RS. Autoři poukazují na problematický vztah mezi výzkumem, koncipováním politik a implementací programů, což je osa, která zahrnuje velké množství etických otázek, jak bylo např. ilustrováno v užití antropologického vědění při formování politik v kapitole o škole modernizační. Ve stejném duchu je také třeba věnovat více pozornosti etickým dopadům intervencí v cílové komunitě (Sumner, Tribe, 2008, s. 762). Navrženými trendy pro RS, tedy směrem k globálním, více etickým a transdisciplinárním rozvojovým studiím by mohla rozvojová studia překonat kritiku, která obviňuje RS z irelevance či imperialistických tendencí (Sumner, Tribe, 2008, s. 763).

Na úplný závěr prezentuji své vlastní stanovisko, ve kterém spatřuji potenciál pro budoucí rozvojové aktivity. Budoucnost vzhledem k představovaným teoriím spatřuji v kombinaci přístupu *sociálního zabezpečení a lidsko-právního přístupu*. Důležitým aspektem tohoto přístupu je právě jejich kombinace, neboť jednotlivé přístupy neumožňují efektivně zacílit příčiny marginalizace zranitelného obyvatelstva. Pokud je sledována pouze cesta sociálního zabezpečení, hrozí riziko, že nedemokratické režimy si budou kupovat přízeň elektorátu skrze štědrý sociální stát. Na druhou stranu, lidsko-právní systém bez dostatečné infrastruktury potom vede buď ke generování větších nerovností (Landau, 2012), pokud individuální žadatel uspěje a soud napraví v konkrétní situaci příčiny porušování práv, což v důsledku vede k porušení *quity*, neboť realizace takového práva je odvislá od přístupu k soudu (otázka nejenom materiální, ale i časová, genderová atd). Anebo, pokud v daném státě není k dispozici dostatečná infrastruktura,

potom i uznání práva nemusí vést k jeho skutečnému naplnění, což vede k tzv. slabému vymáhání práva (*weak enforcement*)(*ibid.*). Zároveň by robustnější systémy sociálního zabezpečení lépe využívaly mezinárodních kapacit, ať již v privátních či oficiálních. Neboť prostor, který neoliberalismus otevřel pro neziskový sektor má nezamýšlené důsledky v podobě *fragmentace aktivit*. Zároveň jsou aktivity neziskového sektoru velmi citlivé na konkrétní ekonomickou situaci a kontinuita v poskytování služeb může být v době krizí ohrožena.

LITERATURA

- African (Banjul) Charter on „Human and Peoples“ Rights, *přijata 27. června, 1981*, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), *vstoupila v platnost Oct. 21, 1986*
- ALSTON P. (2005): *Ships Passing in the Night: The Current State of the Human Right and Development Debate Seen Through the Lens of the Millenium Development Goals*. Human Rights Quarterly. Vol. 27, iss. 3, s. 755–829. ISSN 02750392.
- ANAND S. a SEGAL P. (2008): *What do we know about global income inequalities*. Third World Quarterly, Vol. 46, No. 1; pp. 57–94.
- ANDERSON B. (2006): *Imagined Communities*. London: Verso. ISBN 1844670864.
- ANHEIER H., GLASIUS M. a KALDOR M., eds. (2001): *Global Civil Society*. Oxford: Oxford University Press. Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/CSHS/civilSociety/yearBook/contentsPages/2001.aspx>
- ANHEIER H. a KATZ H. (2004): *Network Approaches to Global Civil Society*. In: ANHEIER H., GLASIUS M. a KALDOR M., eds.: *Global Civil Society*. London: Sage. Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/Depts/global/yearbook04chapters.htm#part1>
- APTER D. (1965): *The Politics of Modernization*. Chicago: University of Chicago Press.
- BAECK L. (1998): *Thematization and canon building in the post-was development studies*. Katholieke Universiteit Leuven. Dostupné z: <http://www.econ.kuleuven.be/ces/discussionpapers/DPS98/DPS9801.pdf>
- BAIROCH P. (1967): *Le Tiers Monde dans l'impasse*. Paris: Gallimard.
- BARAN P. A. (1957): *The Political Economy of Growth*. New York: Monthly Reveiw Press.
- BARAN P. (2008): *The Steep Ascent*. In: CHARI S. a S. CORBRIDGE: *The Development Reader*. London: Routledge, s. 209–215. ISBN 0415415047.
- BARNES T. (2009): *Neo-liberalism*. In: GREGORY, D., JOHNSTON R., PRATT G., WATTS M. a WHATMORE S.: *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 497–498. ISBN 9781405132879.
- BARRIENTOS A. a HULME D. (2010): *Social protection for the Poor and the Poorest: Concepts, Policies and Politics*. Palgrave Macmillan. ISBN 0230273580.
- BARRY P. (2009): *Beginning Theory: an Introduction to Literary and Culture*. anchester: Manchester University Press. ISBN 0719079276.
- BAUMAN Z. (1999): *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta. ISBN 8020408177.

- BERGSTEN, F.C. (1996): Globalizing Free Trade, *Foreign Affairs*, Vol. 75, No.3 (May-June 1996), pp. 105-120.
- BEBBINGTON A., HICKLEY J. S. a MITLIN D. C., eds. (2008): *Can NGOs Make Difference? The Challenge of Development Alternative*. London: Zed Books. ISBN 1842778935.
- BERNSTEIN, H., 2000. *Colonialism, Capitalism and Development*. In: ALLEN T. a THOMAS A.: *Poverty and Development into the 21st century*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0198776268.
- BLANEY D. L. (1996): *Reconceptualizing autonomy: the difference dependency theory makes*. *Review of International Political Economy*, Vol. 3, No. 3, pp. 459-497.
- BØÅS M. a MCNEILL D., eds. (2004): *Global Institutions and Development*. New York: Routledge. ISBN 0415312892.
- BODLEY J. H. (1990): *Victims of Progress*. Mountain View, California: Mayfield Publishing Company. ISBN 0767405056.
- BOLTHO, A. (1996): The Return of Free Trade? *International Affairs*, Vol. 72, No.2 (Apr. 1996), pp. 247-259.
- BOOTH D. (1994): *Rethinking Social Development. Theory, research, practice*. London: Longman. ISBN 0582234972.
- BOTES L. a van RENSBURG D. (2000): *Community participation in development: nine plagues and twelve commandments*. In: *Community Development Journal*. Vol. 35, iss. 1, s. 41. ISSN 00103802.
- BOYCE J. K. (1995): *Of Coconuts and Kings: The Political Economy of an Export Crop*. In: CORBRIDGE S.: *Development studies: a reader*. London: Arnold. ISBN 0340614528.
- BICHLITZ, D. (2003): Toward a Reasonable Approach to the Minimum Core: Lying the Foundation. *19 S. Afr. J. On Hum. Rts.* 1 (2003).
- BÖKKERINK S. B.; HEES T. V. (1998): *Eurodad's Campaign on Multilateral Debt: The 1996 HIPC debt initiative na beyond*. *Development in Practice*, Vol. 8, No. 3.
- BRAIDOTTI R. et al. (1994): *Women, the Environment and Sustainable Development. Towards a Theoretical Synthesis*. London: Zed Books. ISBN 1856491846.
- BRIGG M. (2002): Postdevelopment, Foucault and the colonisation metaphor. In: *Third World Quarterly*. Vol. 23, iss. 3, s. 421-436. ISSN 0143-6597.
- BROHMAN J. (1996): *Popular Development: Rethinking the Theory and Practice of Development*. Oxford: Blackwell. ISBN 1557863164.
- BROHMAN, J. (1995): Universalism, Eurocentrism, and Ideological Bias in Development Studies: From Modernisation to Neoliberalism, *Third World Quarterly*, Vol. 16, No. 1 (Mar, 1995), pp. 121-140.
- BUCKLEY W. (1998): *Society – a Complex Adaptive System: Essays in Social Theory*. Amsterdam: Overseas Publishers Associations. ISBN 9057005379.
- BURCHILL S. (2012): Liberalism. In: LECHNER, BOLI J. F. a J. . *The Globalization Reader*. Oxford: WileyBlackwell. ISBN 0470655631.

- BURNELL, P., 2008. Foreign aid in a changing world. In: DESAI, V. a R. B. POTTER, eds. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- CARMEN R. (1996): *Autonomous Development, Humanizing the Landscape*. London: Zed Books. ISBN 1856493873.
- CASTELLS M.; LASERNA, R. (1989): *The New Dependency: Technological Change and Socioeconomic Restructuring in Latin America*, Sociological Forum, Vol. 4, No. 4, Dec. 1989, pp. 535–560.
- CLAGUE CH. (1997): *Institutions and Economic Development, Growth and Governance in Less Developed and Post Socialist Countries*. Maryland: Johns Hopkins University Press. ISBN 0801854938.
- CLARK D. A. (2006): *The Elgar companion to development studies*. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 184376475X.
- CLARK R. (2008): *Dependency, Network Integration and Development*. Sociological Perspectives, Vol. 51, No. 3, pp. 629–648.
- COHEN R a KENNEDY P. (2007): *Global Sociology*. New York: Palgrave. ISBN 1403948453.
- COOKE B. a KOTHARI U., eds. (2004): *Participation: The New Tyranny?* London: Zed Books. ISBN 1856497941.
- COOPER F. (2008): *The Recurrent Crises of the Gatekeeper State*. In: CHARI S. a CORBRIDGE S.: *The Development Reader*. Oxford: Routledge. ISBN 0415415055.
- CORBRIDGE S. (2008): *Third World debt*. In: DESAI V. a POTTER R. B., eds.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- CORBRIDGE S. (2005): *Politics*. In: Forsyth, T., ed. *Encyclopedia of International Development*. London and New York: Routledge. ISBN 041525342X.
- COWEN M. P. a SHENTON R. W. (1996): *Doctrines of Development*. London and New York: Routledge. ISBN 0203392604.
- CULLET, P. (2001): Sardar Sarovar Judgement and Human Rights, Economic and Political Weekly, Vol. 36, No. 18 (May 5–11, 2001) pp. 1503–1504.
- CUMMING L. S. (2010): *QUANGOs*. In: ANHEIER, H. K. a TOEPLER S., eds.: *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer. ISBN 978-0-387-93994-0.
- CYPHER J. M. a DIETZ J. L. (2004): *The Process of Economic Development*. London: Routledge. ISBN 0415254159.
- CURRY, G.N. (2003): Moving beyond Postdevelopment: Facilitating Indigenous Alternatives for „Development“, Economic Geography, Vol. 79., No. 4 (Oct. 2003), pp. 405–423.
- Databáze Světové banky. Dostupné z: <http://data.worldbank.org/indicator>.
- DAVIES S. (2010): *Global Politics of Health*. Cambridge: Polity Press.
- DEACON B. (2007): *Global Social Policy and Governance*. Sheffield: Sage Publication. ISBN 1412907624.
- DELEUZE G. (1996): *Foucault*. Praha: Herrmann a synové.

- DEMBOUR M.B. (2010): *What Are Human Rights?* Four School of Thoughts. 32 Hum. Rts. Q. 1 (2010).
- DESAI V. a POTTER R. B., eds. (2008): *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- DLOUHÁ J, DLOUHÝ J. a MEZŘICKÝ V. (2006): *Globalizace a globální problémy*. Praha: Univerzita Karlova. Dostupné z: <http://czp.cuni.cz/knihovna/globalizace.pdf>.
- DODDS K. (2008): *The Third World, developing countries, the South, poor countries*. In: DESAI V. a POTTER R. B., eds.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education, s. 3–7. ISBN 9780340889145.
- DIRLIK, A. (2007): Global South: Predicament and Promise, *The Global South*, Vol. 1, No. 1, (Winter, 2007), pp. 12–23. *lism, political theory and ethics*. *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 5, pp. 887–899.
- DOSSA S. (2007): *Slicing up „development“: colonialism, political theory and ethics*. *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 5, pp. 887–899.
- DUNKLEY G. (2004): *Free Trade, Myth, Reality, and Alternatives*. London: Zed Books, 1–47. ISBN 1856498638.
- DUNNING J. H. a LUNDAN S. M. (2008): *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 1847201229.
- EBRAHIM E. (2010): *Accountability*. In: ANHEIER H. K. a TOEPLER S., eds.: *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer. ISBN 978-0-387-93994-0.
- ELLIOTT J. A. (2008): *Development and Social Welfare/Human Rights*. In: DESAI V. a POTTER R. B., eds.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- EMMERIJ L. (2007): *Turning Points in Development Thinking and Practice*. In: Mavrotas G. a Shorrocks A., eds.: *Advancing Development: Core Themes in Global Economics*. United Nations University. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 0230019048.
- ESCOBAR A. (1992): *Development Planning*. In: SACHS, ed. *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. London: Zed Books. ISBN 1856490440.
- ESCOBAR A. (2008): *The Problematization of Poverty: The Tale of Tree World and Development*. In: CHARIS S. a CORBRIDGE S.: *The Development Reader*. Oxford: Routledge, s. 131. ISBN 0415415055.
- ESTEVA G. (1997): *Basta! Mexican Indians say enough*. In: RAHMENA M. a BAWTREE V., eds.: *The Postdevelopment Reader*. London: Zed Books.
- ESTEVA G. (1992, 2001): *Development*. In: SACHS W.: *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. London: Zed Books. ISBN 1856490440.
- FAIR TRADE, česká pobočka. Dostupné z: <http://www.fairtrade.cz/10-o-fair-trade/>.
- FANON F. (2008): *This is the voice of Algeria*. In: CHARIS S. a CORBRIDGE S.: *The Development Reader*. Oxford: Routledge, s. 116–122. ISBN 0415415055.

- FAY B. (1996): *Contemporary Philosophy of Social Science: A Multicultural Approach*. Oxford: Blackwell Publishing. ISBN 1557865388.
- FERGUSON J. (1994): *The Anti-Politics Machine: „Development, „Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. University of Minnesota Press. ISBN 0816624372.
- FERGUSON J. (1997): *Development and Bureaucratic Power in Lesotho*. In: RAHNEMA, M. a BAWTREE V.: *The Postdevelopment Reader*. London: Zed Books, s. 223–233. ISBN 1856494748.
- FISHER W. F. a PONNIAH T., eds. (2003): *Another World is Possible*. London: Zed Books. ISBN 1842773291.
- FITZPATRICK, J.; SLYE, R. C. : Republic of South Africa v. Grootboom, Case no. CCT 11/00 2000(11), BCLR and Minister of Health v. Treatment Action Campaign, Case no. CCT 8/02. American Journal of International Law, Vol. 97, No. 3. (Jul., 2003), pp. 669–680.
- FONTANEL J. (2005): *„La globalisation en „analyse“*. Paris: L'Harmattan. ISBN 2747596648.
- FORSYTH, T., ed., 2005. *Encyclopedia of International Development*. London and New York: Routledge. ISBN 041525342X.
- FOUCAULT M. (1994): *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda. ISBN 8020504060.
- FOWLER, A. (2000): NGOs as a Moment in history: beyond aid to social entrepreneurship and or civic innovation? *Third Worlds Quarterly*, Vol. 21, No. 4, pp. 637–654.
- FRIEDMANN H. a WAYNE J. (1977): *Dependency Theory: A Critique*. Canadian Journal of Sociology, Vol. 2, No. 4, pp. 399–416.
- FUKUDA-PARR S. (2004): *Millennium Development Goals: Why They Matter*, 10 *Global Governance*, 395.
- FUKUDA-PARR S. (2006): *Millennium Development Goal 8: Indicators for International Human Rights Obligations?* 28 *Hum. Rts. Q.* 966.
- FUKUYAMA F. (1992): *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press. ISBN 0029109752.
- FURUBOTN E. G. a RICHTER R. (2000): *Institutions and Economic Theory: The Contributions of Institutional Economics*. Michigan University Press. ISBN 0472086804.
- GANDHI L. (1998): *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*. Columbia University Press. ISBN 0231112734.
- GARDNER K. a LEWIS D. (1996): *Anthropology, Development and the Post-odern Challenge*. London: Pluto Press. ISBN 0745307477.
- FITZPATRICK, J.; SLYE, R. C. : Republic of South Africa v. Grootboom, Case no. CCT 11/00 2000(11), BCLR and Minister of Health v. Treatment Action Campaign, Case no. CCT 8/02. American Journal of International Law, Vol. 97, No. 3. (Jul., 2003), pp. 669–680.

- GASPER D. (2004): *The Ethics of Development: From Economism to Human Development*. New Delhi: Vistaar Publications. ISBN 0748610588.
- GEREFFI G. (2012): *The Global Economy: Organization, Governance and development*. In: LECHNER J. F. a BOLI J.: *The Globalization Reader*. Oxford: WileyBlackwell. ISBN 0470655631.
- GEREFFI, G.; JOHNSON, R.G.; SASSER, E.(2001): The NGO-Industrial Complex, Foreign Policy, No. 125 (Jul.-Aug. 2001), pp. 56–65.
- GIBB, R. (2004): Developing Countries and Market Access: The Bitter-Sweet Taste of the European Union´s Sugar Policy in Southern Africa. *Journal of Modern African Studies*, Vol. 42, No. 4, pp. 563–588.
- GODDARD C. R., ed. (2003): *International Political Economy: StateMarket Relations in a Changing Global Order*. Basingstoke: Palgrave. ISBN 0333984854.
- GRAFE, E.; MAULEON, A. (2000): Externalities and Free Trade Agreements, *Annals of Economics and Statistics*, No. 39 (Jul.-Sep- 2000).
- GREADY P. a ENSOR J. (2005): *Reinventing Development*. London: Zed Books. ISBN 1842776495.
- GREADY P. (2008): *Rights-based approaches to development: what is the value added?* *Development in Practice*, Vol. 18, No. 6.
- GREGORY D., JOHNSTON R., WATTS M. a WHATMORE S. (2009): *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishing. ISBN 1405132884.
- GWYNNE R. N. (2008): *Free trade and fair trade*. In: DESAI V. a POTTER R. B., eds.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- HALL A. a MIDGLEY J., eds., (1988): *Development policies: Sociological Perspective*. Manchester: St Martin's Press. ISBN 9780719022746.
- HALL S. et al., (2005): *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Oxford : The Open University. ISBN 9781557867162.
- HALL S. a GIEBEN B. (1992): *Formations of modernity*. Cambridge: Polity Press. ISBN 0745609600.
- HARRIS J. (2002): *Depoliticizing development: the World Bank and social Capital*. London: Anthem Press.
- HARRIS J., HUNTER J. a LEWIS C. M., eds., 1995. *The New Institutional Economics and Third World Development*. London: Routledge. ISBN 0415118239.
- HARRISON E. (2003): *The monolithic development machine?* In: van UFFORD P. Q. a GIRI A. K.: *A Moral Critique of Development, in Search of Global Responsibilities*. London: Routledge. ISBN 0415276268.
- HE Ch. *The Civilization and Modernization* (online). Dostupné z: <http://www.modernization.com.cn/civilization%20and%20modernization.pdf>
- HELD D., . MCGREW G. A, GOLDBLATT D. a PERATTON J. (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 0804736278.

- HELD, D.; MCGREW, A.; GOLDBLATT, D.; PERRATON, J. (1999): Globalization. *Global Governance*, Vol. 5, No. 4, (Oct-Dec. 1999), pp. 483–496.
- HELD D. a MCGREW A. (2003): *The Global Transformations Reader: An Introduction to Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press. ISBN 0745631355.
- HETTNE B., 2008. *Current trends and future options in development studies*, In: DESAI V. a POTTER R. B., eds. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145
- HILL R. P. a RAPP J. M. (2009): *Globalization and Poverty: Oxymoron or New Possibilities?* *Journal of Business Ethics*, Vol. 85, Supplement 1, pp. 39–47.
- HOESCHELE W. (2002): *The Wealth of Nations at the Turn of the Millennium: a Classification System Based on the International Division of Labour*. *Economic Geography*, Vol. 78, No. 2, pp. 221–244.
- HOUT W. (2012): *The Anti-Politics of Development: donor agencies and the political economy of governance*. *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 3, pp. 405–422.
- Hnutí Abahlali base Mjondolo. Dostupné z: <http://www.abahlali.org>
- Hnutí za zákaz nášlapných min, (*International Campaign to Ban Landmines*). Dostupné z: <http://www.georgia.icbl.org/index.hp?name=about%20us>
- HOCH T. (2011): *Možnosti rozvoje de facto států prostřednictvím humanitární pomoci, rozvojové spolupráce a aktivit organizací občanské společnosti: případová studie Abcházie*. European science and Art Publishing.
- HOESCHELE W. (2002): *The Wealth of Nations at the Turn of the Millennium: Classification System Based on the International Division of Labour*. *Economic Geography*, Vol. 78, No. 2, pp. 221–244.
- HOLMAN R. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-7179-238-1.
- HOUT W. (2012): *The Anti-Politics of Development: donor agencies and the political economy of governance*. *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 3, pp. 405–422.
- HUNT D. (1989): *Economic Theories of Development: an Analysis of Competing Paradigms*. London: Harvester Wheatsheaf. ISBN 0745002374.
- HURT S. R. (2012): *The EU-SADC Economic Partnership Agreement Negotiations: „locking in“ the neoliberal development model in southern Africa*. *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 3, pp. 495–510.
- HUNTINGTON S. P. (1996): *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster. ISBN 0-684-84441-9.
- CHAMBERS R. (1983): *Rural Development: Putting the Last First*. Essex: Longmann. ISBN 0582644437.
- CHAMBERS R. (2004): *Ideas for Development: reflecting forwards*. *IDS Working paper 238*. Dostupné z: www.ids.ac.uk/download.cfm?file=wp238.pdf
- CHARIS A. a CORBRIDGE S. (2008): *The Development Reader*. Oxford: Routledge. ISBN 0415415055.

- INKELESS A. (1964): *Making Man Modern*. In: ETZIONI A. a ETZIONI E., eds.: *Social Change: Sources, patterns, and consequences*. New York: Basic Books.
- Indian Farmer Suicide. Dostupné z: <http://www.hindu.com/2007/11/12/stories/2007111257790100.htm>, www.un.org/esa/sustdev/csd/csd16/PF/presentations/farmers_relief.pdf
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, *přijată 16 prosince 1966*, GA Res. 2200 (XXI), 21 UN GAOR Supp. (No. 16) at 49, UN Doc. A/6316 (1966), 993 UNTS 3, *vstoupila v platnost 3. ledna 1976*.
- ISH-SHALOM, P. (2006): Theory gets real, and the Case for Normative Ethic: Rostow, Modernization Theory and the Alliance for Progress, *International Studies Quarterly*, Vol. 50, No. 2 (Jun 2006), pp. 287-311.
- JAD, I. (2007): NGOs: Between Buzzwords and Social Movement, *Development in Practice*, Vol. 17, No. 4/5, (Aug. 2007), pp. 622-629.
- JENÍČEK V. a FOLTÝN J. (2003): *Globální problémy a světová ekonomika*. Praha: C. H. Beck. ISBN 8071797952.
- KELLY U. (2004): *Confrontations with power: moving beyond "the tyranny of safety" in participation*. In: HICKEY S. a MOHA G.: *Participation: from tyranny to transformation?* London: Zed Books. ISBN 1842774603.
- KIELY R. (200): 8. *Global shift: Industrialization and development*. In: DESAI, V. a POTTER R. B.: eds. 2008. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- KIELY R. (1995): *Sociology and development. The impasse and beyond*. London: Routledge. ISBN 1857281950.
- KLAK, T. (2008): *World systems theory: cores, peripheries and semiperipheries*. In: DESAI V. a POTTER R. B., eds.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- KOTHARI U. (2005): *A Radical History of Development Studies: Individuals, Institutions, Ideologies*. London: Routledge. ISBN 1842775243.
- KOWALCZYK, C.; RIEZMAN, R. (2009): Free Trade: What are the Terms-of-Trade Effects? *Economic Theory*, Vol. 41, No. 1 (Oct. 2009), pp. 147-161.
- KRUGMAN P. R. a OBSTFELD M., (2009): *International Economics: Theory and Policy*. 8th edition. Pearson Education. ISBN 0321279476.
- KUHN T. S., (1982): *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava: Pravda.
- KUMAR, V.S.A. (2003): A Critical Methodology of Globalization: Politics of the 21st Century? *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 10, No. 2 (Summer 2003), pp. 87-111.
- KUMAR A., SCHOLTE J. A., KALDOR M., GLASIUS M., SECKINELGIN H. ANEHIER H., eds., (2009): *Global civil society yearbook 2009: Poverty and activism*. London: Sage. ISBN 1848600151.
- LABIGNE, A. a LIST R. (2010): *Médecins Sans Frontières*, In: ANHEIER, H. K. a S. TOEPLER, eds. *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer. ISBN 9780387939940.

- LANDAU D. (2012): *Reality of Social Rights Enforcement*. 53 *Harv. Int'l. L.J.* (2012).
- LECHNER, J. F. a BOLI J. (2012): *The Globalization Reader*. Oxford: WileyBlackwell. ISBN 0470655631.
- LEPENIS P. (2008): *New Institutional Economics and Development*. In: DESAI, V. a POTTER R. B.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education, s. 20–24. ISBN 9780340889145.
- LEVY M. K. (1966): *Modernization and the Structure of Societies: A Setting for International Affairs*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 0691028087.
- LEWIS R. a B. REGINE (2002): *Complexity in Human Terms*. In: LISSACK M., ed.: *The Interaction of Complexity and Management*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group. ISBN 1567204279.
- LEWIS W. A. (1954): *Economic Development with Unlimited Supplies of labour*. In: *Manchester School of Economics and Social Studies*. Vol. 22, s. 139–151.
- LINDBERG S. a SVERRISSON A., eds., 1997. *Social Movements in Development: The Challenge of Globalization and Democratization*. London: Palgrave Macmillan. ISBN 0333670892.
- LISSACK M. (2002): *The Interaction of Complexity and Management*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group. ISBN 1567204279.
- MACÁKOVÁ L. (1990): *Tržní selhání*. In: HOŘEJŠÍ, B.; MACÁKOVÁ L.; SOUKUP J. a SOUKUPOVÁ J.: *Mikroekonomie*. Praha: Management Press.
- MAGAISA, A.T. (2003): Minister of Health and other v. Treatment Action Campaign, *Journal of Africal Law*, Vol. 47, No. 1 (2003), pp. 117–125.
- MARTUCELLI D. (1999): *Sociologie modernity: itinerář 20.stol.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- MORVARIDI B. (2012): *Capitalist Philantropy and Hegemonic Partnership*. *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 7. pp. 1191–1210.
- MAVROTAS G., SHORROCKS A. (eds.) (2007): *Advancing Development, Core Themes in Global Economics*. Palgrave Macmillan.
- MATTHEWS D. (2003): *Globalising Intellectual Property Rights – The TRIPs Agreement*. London: Routledge.
- MCCARTHY J. F. (2012): *Certifying in Contested Spaces: private regulation in Indonesian forestry and palm oil*. *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 10, pp. 1871–1888.
- MCKINNON K. (2007): *Postdevelopment, Professionalism and the Politics of Participation*. *Annals, of Association of American Geographers*, Vol. 97, No. 4 (Dec 2007), pp. 772–785.
- MCLEOD J. (2010): *Beginning Postcolonialism*. Manchester: Manchester University Press.
- MCMICHAEL P. (1996): *Development and Social Change, a global perspective*. New York: Pine Forge.

- MCQUARRIE M.: *Community Development Organizations*. In: ANHEIER H. K.; TOEPLER S. (eds.) (2010): *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer.
- MEHMET O. (1999): *Westernizing the Third World, The Eurocentricity of economic development theories*. Routledge, London.
- MELUCCI A., KEANE J. a MIER P. (1989): *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. London: Hutchinson Radius.
- MEZŘICKÝ V. (2006): *Povaha globalizace, základní problémy, její pozitivita a negativa*. In: DLOUHÁ J., DLOUHÝ J. a MEZŘICKÝ V. (2006): *Globalizace a globální problémy*. Praha: Univerzita Karlova. Dostupné z: <http://czp.cuni.cz/knihovna/globalizace.pdf>.
- MEZŘICKÝ V.: *Národní stát a globalizace*. In: DLOUHÁ J., DLOUHÝ J. a MEZŘICKÝ V. (2006): *Globalizace a globální problémy*. Praha: Univerzita Karlova. Dostupné z: <http://czp.cuni.cz/knihovna/globalizace.pdf>.
- MOHANTY R. a TANDON R. (2010): *Participation*. In: ANHEIER H. K. a TOEPLER S., eds.: *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer. ISBN 0387095071.
- MOSSE D. (2001,2004): „*People’s Knowledge’ : Participation and Patronage: Operation and Representation in Rural Development*. In: COOKE B. a KOTHAR U. (2004): *Participation: The New Tyranny?* London: Zed Books.
- MOSS D. (2003): *Making and marketing of participatory development*. In: van UFFORD, P. Q.; GIRI A. K. (2003): *A Moral Critique of Development, in Search of Global Responsibilities*. Routledge, London.
- MOSSE D. (2005): *Cultivating Development: an ethnography of aid policy and practice*. London: Pluto Press.
- MUKHAERJEE N. (1998): *Participatory Rural Appraisal: Methodology and Applications*. New Dehli: Concept Publishing Company.
- MURDOCH J. (2006): *Post-structuralist Geography*. London: Sage.
- MURRAY W. (2006): *Geographies of Globalization*. London: Routledge.
- MUTUA, M. (2007): *Standard Setting in Human Rights: Critique and Prognosis*. 29 *Hum Rts. Q.* 547 (2007).
- MYRDAL G. (2000) : *Spread and Impact of the Ideology of Planning*, p. 155–185. In: CORBRIDGE S.: *Development, Critical Concepts in the Social Sciences*. London: Routledge.
- NORTH D. (1995): *The New Institutional Economics and Third World Development*. HARRIS J., HUNTER J. a LEWIS C.M., eds.: *The New Institutional Economics and Third World Development*. Routledge, London, 1995.
- NYAMU-NUSEMBI, CORNWALL A. (2004): *What is “rights-based approach” all about?* Working Paper, *Institute of Development Studies*, Sussex.
- OCAMPO A. J. a VOS. R. (2008): *Uneven Economic Development*. New York: United Nations.
- OECD (2011), „*OECD Factbook 2011–2012*“ OECD Factbook Statistics (database).doi: 10.1787/data-00589-en (přístupno, 17/11/2012).

- Oficiální seznam Rozvojových cílů tisíciletí OSN. Dostupné z : <http://www.osn.cz/soubory/officiallist2008-cze.pdf>.
- OSTERHAMMEL J. (1997): *Colonialism, A theoretical overview*. Marcus Wiener Publisher, 1997.
- OUTHWAITE W.: *Interpretativismus a interakcionismus.*, p. 161–187. In: HARRINGTON, A.: 2005. *Moderní Sociální teorie*. Portál, Praha.
- PATEL S.(ed.) *The International Handbook on Diverse Sociological Traditions*. London: SAGE, forthcoming. Dostupné z : <http://www.jornaldomauss.org/periodico/wp-content/uploads/2009/04/copia-de-handbook-of-diverse-sociological-traditions.pdf>.
- PEET R. a HARTWICK E. R. (1999): *Theories of Development*. Guilford Publications.
- PIETERSE, M. (2008): Health, Social Movements, and Rights-Based Litigation in South Africa, *Journal of Law and Society*, Vol. 35, No. 3. (Sep. 2003), pp. 364–388.
- PIETERSE N. J. (2001): *Development theory: deconstructions/reconstructions*. London: SAGE Publications.
- POLANYI K. (1944): *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press.
- POLANYI K: *Freedom in a Complex Society*. In: CHARI, S.; CORBRIDGE, S. (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.
- PORTA D. D. a DIANI M. (2006): *Social Movements: an Introduction*. Blackwell Publishing.
- POTTER D.: *The power of colonial states*, In: ALLEN T. a THOMAS A. (2000): *Poverty and Development into the 21st century*. Oxford, The Open University Press.
- POSTMA, W. (1994): NGO Partnership and Institutional Development: Making It Real, Making It Intentional, *Canadian Journal of African Studies*, Vol. 23, No. 3 (1994), pp. 447–471.
- POTŮČEK M. (1995): *Nejen trh: role státu, trhu a občanského sektoru*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- PRADIP GHOSH, (1984) ed.: *Basic Needs Approach*. Westpoint: Greenwood Press., 1984.
- PRESTON, P. W. (1996): *Development Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- RAHMATIAN, A. (2009): Neo-colonial aspects of global intellectual property protection. *Journal of World Intellectual Property*, 12 (1). pp. 40–74. ISSN 1747–1796
- RAHMENA M. a BAWTREE V. (1997): *The Post-development Reader*. London: Zed Books.
- RAJAGOPAL, B. (2000): Postdevelopment as a Vision For a Third World Approach to International Law, *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, Vol. 94 (April 5–8), pp. 306–307.
- RAJAGOPAL B. (2007): *Pro-Human Rights but Anti-Poor? A Critical Evaluation of the Indian Supreme Court from Social Movement Perspective*. *Human Right Review* (Apr-Jun 2007), Vol. 8, Issue 3, pp. 157–186.

- RAMOMET I. (1998): *The One and Only Way of Thinking*. In: RAHNEMA, M.; BAWTREE, V. (1998): *The Post-development Reader*. London: Zed Books.
- RAY D. (2007): *Development Economics*. Oxford University Press.
- RATNAM C. S. V. (1995): *Structural Adjustment Policies: The Perspective of Employers Organisation in Selected Countries*. *Indian Journal of Industrial Relations*, Vol. 30, No.3 pp. 256–277.
- RIGG J. (2008): *Millennium Development Goals*. In: DESAI, V. a POTTER R. B. (2008): *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- RIST G. (1997): *The History of Development, From Western Origin to Global faith*. London: Zed Books.
- RODRICK D. (2006): *Goodbye Washington Consensus, Hello Washington onfusion? A Review of the World Bank's „Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform“*. *Journal of Economic Literature*, Vol. 44., No. 4 (Dec, 2006), pp. 973–987.
- ROMANCOV M. (2006): *Národní státy – malé a středně velké státy, velmoci a geopolitika v limitním světě*. In: DLOUHÁ J., DLOUHÝ J. a MEZŘICKÝ V. (2006): *Globalizace a globální problémy*. Praha: Univerzita Karlova. Dostupné z: <http://czp.cuni.cz/knihovna/globalizace.pdf>
- ROSTOW W. W. (1960): *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifest*. Cambridge University Press.
- ROSTOW W. W.: *Marxism, Communism, and the Stages-of-Growth*, pp.141–148. In: CHARI S. a CORBRIDGE S. (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.
- SACHS W. (1992): *The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power*. London, Zed Books. 1992.
- SAID E. (1978): *Orientalism*. London: Vintage Books.
- SALVATORE, D. (2006): *International Economics*. Dehli: John Wiley and Sons.
- SAYWER K. R. (2005): *Social Emergence: Societies as Complex Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SELCHOW S. (2010) : *Global civil society*. In: ANHEIER H. K. a TOEPLER S., eds.: *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer.
- SEERS D. (1979): *The Meaning of Development: Four Critical Studies*. London: Fran Cass.
- PEET R. (1999): *Theories of Development*. New York: Guilford.
- SALA-I-MARTIN, X. (1997): *Transfers, Social Safety Nets, and Economic Growth*. Staff Papers – International Monetary Fund, Vol. 44, No. 1 (Mar. 1997), pp. 81–102.
- SHANIN T. (1997): *The Idea of Progress*, str. 65–84. In: Rahnem M. (ed.): *The Post-development Reader*. London: Zed Books. 1997.
- SHIVA V. (1991): *Ecology and the Politics of Survival: Conflicts Over Natural Resources in India*. Sage Publications, Thousand Oaks, California.

- SHIVA, V. (1988): *Staying alive, Women, Ecology and Survival in India*, London: Zed Books.
- SHIVA V., 1998. *Western Science and its Destruction of Local Knowledge*. In: RAHNEMA M. a BAWTREE V.: *The Postdevelopment Reader*. London: Zed Books.
- SCHWEITZER A. (1965): *Lidé v pralese*. Praha: Orbis.
- SIDEWAY J., 2008. *Postdevelopment*. In: DESAI V. a POTTER R. B.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education, s. 119–124.
- SIMON D. (2006): *Separated by common ground? post(development) and (post) colonialism together*. *The Geographical Journal*, Vol. 172, No. 1, pp. 10–21.
- SIMON D.: *Postmodernism and development*, pp. 119–124. In: DESAI V. a POTTER R.B. (2008): *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- SINGER H. W.: *The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries*, pp. 180–185. In: CHARI S. a CORBRIDGE S. (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.
- SCHNEIDER C.H. (2009): *Global Public Health and Innovation in Governance: The Emergence of Public-Private Partnership*. In: MACLEAN, S.J.; BROWN, S., A.; FOURIE, P. (2009): *Health for Some: The Political Economy of Global Health Governance*. Basingstroke: Palgrave Macmillan.
- SHANDRA J. M., SHIRTCLIFF E. a LONDON B. (2011): *World Bank lending and deforestation: a cross-national analysis*. *International Sociology*, Vol. 26 No. 3.
- SKLAIR L., 2002. *Capitalism and its alternative*. Oxford: Oxford University Press.
- SKLAIR L.(2012): *Sociology of the Global System*. In: LECHNER J.F. a BOLI J. (2012): *The Globalization Reader*. Oxford, Wiley Blackwell.
- SO Y. A. (1990): *Social Change and Development*. London: Sage. Standfordský filozofický slovník; <http://plato.stanford.edu/entries/colonialism>.
- SSENYONJO, M. (2009): *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*, Oxford:Hart Publishing.
- STEIN H.: *Institutional Theories and Structural Adjustment in Africa*. In: HUNTER J. a LEWIS C. M. (1996): *New Institutional Economics and Third World Development*. London: Routledge.
- STEINER, H.J.; ALSTON, P.; GOODMAN, R. (eds.)(2007): *International Human Rights in Context, Law, Politics, Morals*. Oxford: Oxford University Press.
- STIGLITZ J. (2003): *Jiná cesta k trhu*. Praha: Prostor.
- SUMNER, A. (2006): *What is Development Studies? Development in Practice*, Vol. 16, No. 6 (Nov. 2006), pp. 644–650.
- SUMNER, A.; TRIBE, M. (2008): *What Could Development Studies Be? Development in Practice*, Vol. 18, No. 6, (Nov. 2008), pp. 755–766.
- SYLVERSTER CH. (1999): *Development studies and postcolonial studies: disparate tales of the „Third World“*. *Third World Quarterly*, Vol. 20, No. 4. Pp. 703–721.

- TAYLOR P. J. a FLINT C. (2000): *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*. 4th. ed. Harlow. Essex: Pearson Education.
- THE MILLENIUM DEVELOPMENT GOALS REPORT 2010 (MDGs REPORT,(2010)): New York: United Nations.
- THOMAS A. (2000): *Meanings and views of devopment.*, In: ALLEN T. a THOMAS A.: *Poverty and Development into the 21st century*. Oxford, The Open University Press
- THOMPSON K.: *Klíčové citace v sociologii*. Barrister & Principal, Praha 2001.
- THORBECKE E.: (2007): *The Evolution of the Development Doctrine, 1950–2005*. In: MAVROTAS G. a SHORROCKS A., eds.: *Advancing Development, Core Themes in Global Economics*. Palgrave Macmillan.
- TILLY CH. (2004): *Social Movements 1768–2004*. Paradigm Publishers.
- TISCH S. J. a WALLACE M. B. (1994): *Dilemmas of development assistance: the what, why, who of foreign aid*. Oxford: Westview Press.
- TODARO M. (1997): *Economic development*. New York: Addison Wesley.
- TOURAINÉ A. (1981): *The Voice and the Eye: an Analysis of Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TOYE J. (2007): *Poverty Reduction. Development in Practice*, Vol. 17, No. 4/5. Pp. 505–560.
- TOWNSEND P. (1979): *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*. Hammonds worth: Penguin Books.
- TRENTMANN F. (2003) ed.: *Paradoxes of Civil Society: New Perspectives on Modern German and British History*. Berghahn.
- UL HAQ M. (1995): *Reflections on human development*. Oxford: Oxford University Press.
- UNCTAD (2003): *Transfer of Technology for Successful Integration into the Global Economy*. New York: United Nations.
- UNCTAD (2010): *Development Dimensions of Intellectual Property in Uganda: Transfer of Technology, Access to Medicine and Textbooks*. New York: United Nations.
- van DIJCK P., FABER G. (2008): *The Challenges to the World Trade Organization*. In: CHARI S. a CORBRIDGE S. (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.
- van UFFORD P. Q. a GIRI A. K. (2003): *A Moral Critique of Development, in Search of Global Responsibilities*. Routledge, London.
- VOLEJNÍKOVÁ J.(2005): *Moderní kompendium ekonomických teorií*. Praha: Profess Consulting.
- WADE R. H (2008): *Is Globalization Reducing Poverty and Inequality?* In: CHARI S. a CORBRIDGE S. (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.
- WAGNER P. (1994): *A Sociology of Modernity: liberty and discipline*. London: Routledge.

- WALTERS B., MARSHALL R. a NIXSON F. (2012): *Consistent and Transparent? The Problem of Longitudinal Poverty Records. Development and Change*, Vol. 43, No. 4.
- WANG L: *Care*.In: ANHEIER, H. K. a TOEPLER S. (eds.)(2010): *International Encyclopedia of Civil Society*.Springer.
- WATSON, M.,D. (2013): The Colonial Gesture of Development: The Interpersonal as a Promising Site for Rethinking Aid to Africa. *Africa Today*, Vol 59., No. 3 (Spring, 2013), pp. 3–28.
- WDR 2006 (2005): *Equity and Development*. Washington: The World Bank.
- WEBER M. (1999): *The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*. Princeton.
- WHITE H. (2008): *The measurement of poverty*, pp. 25–29. In: DESAI V. a POTTER R. B.: *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education. ISBN 9780340889145.
- WHITMAN J. (2008): *The role of the United Nations in developing countries*.In: CHARI, S.; CORBRIDGE, S. (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.
- WILSON I. R. (1997) ed.: *Human Rights, Culture and Context: Anthropological Perspectives*. Pluto Press, str. 1–26.
- WILSON J. (1973): *Introduction to Social Movements*.New York: Basic Books.
- World Development Report (2009): *Reshaping Economic Geography*. Washington: The World Bank.
- World Social Forum, WSF, (Světové sociální forum) Dostupné zn: <http://www.forumsocialmundial.org.br>.
- The World Bank (2005): *Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform*. Washington: The World Bank.
- WTO, Oficiální stránky: <http://www.wto.org/>.
- YOUNG K. G. (2012): *Constituting economic and social rights*. Oxford: Oxford University Press.
- YEH H. K. (1989): *Understanding Development: Modernization school and Cultural values in Asia and the Pacific region*.
- UNESCO Dostupné zn: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000838/083839eo.pdf>.
- ZIAI A. (2007): *Exploring Post-development: Theory, Practice, Problems and Perspectives*. Oxon: Routledge.
- ZIAI A. (2009): „Development“: *Project, Power and a Poststructuralist Perspective*. Alternatives: Global, Local, Political. Vol. 34, No. 2 (Apr.-June 2009) pp. 183–201.

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.
prof. RNDr. Zuzana Došlá, DSc.
Ing. Radmila Drobénová, Ph.D.
Mgr. Michaela Hanousková
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
prof. PhDr. Petr Macek, CSc.
PhDr. Alena Mizerová
doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. David Povolný
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

Alice Navrátilová

Nerovný vývoj světa a rozvojová teorie

Návrh obálky MgA. Jolana Folwarczná
Vydala Masarykova univerzita v roce 2013
I., elektronické vydání

ISBN 978-80-210-9573-1

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-6675-2013

Masarykova univerzita Brno 2013

Geinovace

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
Masarykova univerzita Brno

muni
PRESS